

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

О. В. ЗАГЧКО

**ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННІЙ ПОРУБЦІ
АБО НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕВЕЗЕННЮ,
ЗБЕРІГАННЮ, ЗБУТУ ЛІСУ**

Монографія

Харків
«Право»
2019

УДК 343.9:504.122(477)

3-17

Рекомендовано до друку вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 9 від 22 лютого 2019 р.) та вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (постанова № 3/2 від 20 лютого 2019 р.)

Рецензенти:

А. М. Бабенко – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ;

І. В. Козич – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Науковий редактор

Б. М. Головкін

Заїчко О. В.

3-17 Запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу : монографія / О. В. Заїчко ; [наук. ред. Б. М. Головкін]. – Харків : Право, 2019. – 192 с.

ISBN 978-966-937-646-6

У монографії осмислено кримінологічну природу явища незаконної порубки лісу, розкрито його причини та наслідки для природного середовища, запропоновано шляхи і заходи запобігання його проявам. Установлено, що незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу в основному здійснюються постійними лісокористувачами під час рубок поліпшення якісного складу лісів, суб'єктами підприємницької діяльності, що перебувають у договірних відносинах із ними, а також іншими особами, які не мають права на ведення лісового господарства та законного доступу до спеціального використання лісових ресурсів. Указується на пов'язаність незаконної порубки лісу з такими видами організованого злочинного бізнесу, як незаконний експорт деревини, несанкціоноване виробництво деревного вугілля, видобування бурштину, самовільна заготівля дров домогосподарствами і незаконна забудова. Запропоновано комплексний підхід щодо запобігання незаконним рубкам лісу та незаконному обігу деревини.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, фахівців з лісівництва, працівників правоохоронних органів, а також усіх, хто цікавиться прикладними питаннями кримінології.

УДК 343.9:504.122(477)

ISBN 978-966-937-646-6

© Заїчко О. В., 2019
© Видавництво «Право», 2019

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	4
Передмова (Б. М. Головкін)	5

Розділ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ПРИРОДА ЯВИЩА НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ З ЛІСОВИМИ РЕСУРСАМИ

1.1. Загальні положення спеціального використання лісових ресурсів та здійснення різних видів рубок дерев і чагарників.....	11
1.2. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу як різновид кримінальної практики.....	31
Висновки до розділу 1	51

Розділ 2

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ

2.1. Сучасний стан і тенденції розвитку незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу	55
2.2. Типові ознаки осіб, які вчиняють незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу	71
2.3. Детермінуючий комплекс незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу	82
Висновки до розділу 2	102

Розділ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЛІСІВ

3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання незаконній вирубці лісів.....	107
3.2. Загальносоціальне запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберігання, збуту лісу	122
3.3. Спеціально-кримінологічне запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберігання, збуту лісу.....	146
Висновки до розділу 3	160
Висновки	167
Список використаних джерел	171

══════ Перелік умовних скорочень

ДАЛРУ,

Держлісагентство – Державне агентство лісових ресурсів України

Держекоінспекція – Державна екологічна інспекція України

Держкомстат – Державна служба статистики України

держлісоохорона – державна лісова охорона

ЄС – Європейський Союз

ЗК – Земельний кодекс України

КК – Кримінальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

ЛК – Лісовий кодекс України

ОУЛІМГ – обласні управління лісового та мисливського господарства

ПЗФ – природно-заповідний фонд України

ПК – Податковий кодекс України

ППВСУ – постанова Пленуму Верховного Суду України

СЛП – спеціалізоване державне або комунальне лісогосподарське підприємство

УКТЗЕД – Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності

FSC – Forest Stewardship Council (Лісова Опікунська Рада)

══════ Передмова

Україна має обмежені лісові ресурси і при цьому залишається одним із лідерів у Європі за обсягом експортних поставок деревної сировини. Зупинити процес вирубування лісів в Україні поки що не вдається жодними превентивними інструментами. Позитивного ефекту не дали тимчасовий мораторій на експорт лісоматеріалів у необробленому вигляді, що діє з 2015 р.; міжнародна сертифікація лісів (FSC) і навіть частково запроваджений електронний облік заготовленої деревини. За період з 2008 по 2018 р. питома вага незаконної порубки лісу в структурі злочинів проти довкілля зросла з 30,5 до 60,5 відсотка, а кількість облікованих злочинів за ст. 246 КК збільшилася на 357 відсотків (з 637 до 2276).

В умовах ускладнення криміногенної ситуації у сфері використання лісових ресурсів суспільству нав'язується думка, що в усьому винні напівміфічні «чорні лісоруби» і сільське населення, що проживає у лісовій місцевості. Утім не все так однозначно. На сьогодні 87 відсотків лісів перебувають в управлінні ДАЛПУ та різних міністерств, 12,5 відсотка – у муніципальному управлінні територіальних громад і тільки 0,1 відсотка належить приватним особам. Державний орган та підпорядковані йому лісогосподарські підприємства видають спеціальні дозволи на заготівлю деревини, безпосередньо здійснюють валові обсяги рубок лісу, а також займаються обробкою і продажем лісоматеріалів і при цьому одночасно забезпечують охорону лісів від незаконних рубок. Іншими словами, особливістю організації та ведення лісового господарства в Україні є поєднання державним органом зі спеціальними повноваженнями лісозаготівлі, деревообробки, реалізації лісопродукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також охорони лісів від незаконних рубок. Між тим в усьому цивілізованому світі кінцевою стадією ведення лісового господарства є заготівля деревини, а охо-

роною лісів займаються компетентні органи і громадськість, жодним чином не пов'язані із лісогосподарською галуззю.

Починаючи з 2016 р. державні й комунальні лісогосподарські підприємства майже повністю переведені на самокупність і лише на 30 відсотків від бюджетних потреб фінансуються державою. Незважаючи на природно-захисні функції та обмежене експлуатаційне значення лісів в Україні, на практиці лісогосподарська діяльність має комерційний характер, орієнтованість на експорт лісоматеріалів й одержання валютної виручки. Понад 90 відсотків доходів лісогосподарських підприємств складають прибутки від реалізації ділової та паливної деревини на внутрішньому і зовнішньому ринках. Такий стан справ неабияк стимулює інтенсивну заготовлю деревини, у тому числі шляхом незаконних порубок лісу.

За даними дослідження британської природоохоронної організації Earthsight, за період дії мораторію на експорт лісоматеріалів необроблених в Україні (2015–2017) їх експорт фактично зріс на 75 відсотків, перевищивши позначку в 1 млрд євро. Щороку з України експортується 1,2 млн куб. м лісоматеріалів, не врахованих офіційною статистикою. Як правило, це ділова деревина, що вивозиться під виглядом дров паливних і пиломатеріалів. За оцінками міжнародних експертів, щонайменше 40 відсотків від загального обсягу заготовленої деревини в Україні становлять незаконні рубки.

Діюча в Україні система ведення лісового господарства та охорони лісів від незаконних рубок визнана неефективною і постійно піддається критиці. Позиції фахівців щодо реформування лісового господарства та запозичення іноземних моделей управління лісовими ресурсами розділилися. Більшість наполягає на доцільності збереження найближчим часом державної власності на лісові ресурси, виступає за створення державного холдингу, що об'єднає понад 300 лісогосподарських підприємств. Противники такого підходу пропонують віддати земельні лісові ділянки в концесію суб'єктам господарювання та усунути державну монополію на управління лісовими ресурсами, а також перекласти на них обов'язок щодо охорони лісів. Це має пришвидшити формування ринку деревини та забезпечити добросовісну конкуренцію на ринку деревини.

Паралельно із цим гостра дискусія точиться довкола тимчасового мораторію на вивезення лісоматеріалів необроблених за межі митної території України, що, як відомо, не зупинив незаконні вирубки лісу та нелегальний

обіг деревини. Спроба народних депутатів увести додаткову заборону ще й на експорт дров паливних виявилася невдалою. Водночас ЄС посилює тиск на Україну з приводу скасування тимчасового мораторію на експорт лісу-кругляку, що порушує зобов'язання України в рамках Світової організації торгівлі, а також суперечить положенням Угоди про асоціацію з ЄС. Якщо у 2019 р. це питання не буде вирішено політичним шляхом, то Україну чекає торговельний арбітраж з ЄС.

Суспільний резонанс і соціальна чуттєвість питання збереження лісових ресурсів та охорони природного середовища змушують державу шукати шляхи і засоби вирішення проблеми незаконного вирубування лісів. Однак нічого нового органи державної влади в цій сфері не вигадують. Реакція держави зводиться до розширення меж кримінально-правової охорони лісів від незаконних порубок, при цьому використовується перевірений роками метод створення видимості боротьби із злободенною проблемою шляхом закладення в конструкцію кримінально-правових норм блокувальних елементів, що ускладнюють їх практичне застосування. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 06.09.2018 р. №2531-VIII закріплено нову редакцію ст. 246 КК, а саме: незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду. Крім того, КК доповнюється ст. 201¹ «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України».

Здавалося б, новий підхід законодавця спрямований на комплексне вирішення проблеми незаконних порубок лісу та обігу деревини за межами митної території України. Однак превентивний ефект цієї норми навряд чи буде досягнуто. Уже традиційно перешкодою в застосуванні ст. 246 КК в новій редакції стане визначення розміру істотної шкоди, що є обов'язковою умовою кваліфікації злочину за цією статтею. Для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 246 КК з 01.01.2019 р. необхідно встановити істотну шкоду в розмірі від 1 762 000 грн і більше (у дві тисячі і більше разів

перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Навіть важко уявити, скільки кубічних метрів деревини треба зараз незаконно зрубати, щоб виникли підстави для притягнення до кримінальної відповідальності підозрюваних осіб, урахуваючи, що розмір заподіяної шкоди досі розраховується відповідно до затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу (2008)?

Очевидно одне: доки буде зберігатися підвищений попит на незаконно заготовлену і відносно дешеву деревину на внутрішньому та зовнішньому ринках, а лісгосподарські підприємства будуть виживати лише за рахунок заготівлі і реалізації лісопродукції, – ліс в Україні продовжать вирубувати високими темпами.

Слід зазначити, що О. В. Заїчко обмежила предмет свого дослідження лише діями, передбаченими ст. 246 КК. Не менш кричущі проблеми знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень, незаконної порубки, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка, знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення в межах населених пунктів та за їх межами, що не віднесені до лісового фонду, а також інші види лісових правопорушень чекають на своїх дослідників.

Заслугою автора монографії є формулювання теоретичних положень і практичних рекомендацій, що містять елементи наукової новизни. Наукову цінність становлять твердження О. В. Заїчко про те, що незаконна порубка лісу переважно вчиняється під час нелімітованої заготівлі деревини в порядку рубок формування й оздоровлення лісів (у тому числі санітарних і суцільних рубок); порушення правил здійснення рубок головного користування, а також під час несанкціонованої заготівлі дров домогосподарствами. Автором доведено зв'язки і залежності між незаконною порубкою лісу і незаконним експортом лісоматеріалів та пиломатеріалів, виготовлених із них, несанкціонованим виробництвом деревного вугілля, самовільною заготівлею дров домогосподарствами, видобуванням бурштину і незаконною забудовою. Запропоновано також вирізняти три основні категорії суб'єктів незаконної порубки лісу залежно від їх правового статусу і ступеня доступу до лісових ресурсів, а саме: посадові особи і працівники постійних лісокористувачів, що займаються веденням лісового господарства; суб'єкти підприємницької діяльності, що отримали дозвіл на заготів-

лю деревини в межах договору підяду з постійними лісокористувачами; інші особи, які не мають права на заготівлю деревини і законного доступу до розроблення лісосік. Обґрунтовано комплексний підхід щодо запобігання незаконним рубкам лісу та незаконному обігу деревини, що включає такі напрями, як: усунення конфлікту інтересів в Держлісагентстві; соціально-економічний розвиток сільських територій у лісовій місцевості; законодавче врегулювання ринку деревини; розширення меж природоохоронних територій та вдосконалення механізму захисту лісів від незаконних рубок; повне впровадження електронного обліку й стеження за рухом деревини по всьому ланцюгу поставок; автоматизація системи перевірки законності походження деревини при її реалізації на зовнішній і внутрішній ринки; кратне відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, та конфіскація майна. Крім наведених у монографії викладено й інші не менш цінні наукові положення і практичні рекомендації.

Проблема незаконної порубки лісу неодноразово досліджувалася фахівцями в галузі екологічного права, земельного права, кримінального права, криміналістики, лісівництва, а також кримінологами. Однак більшість робіт стосувалася аналізу окремих питань, пов'язаних із правовим режимом лісів, охороною довкілля, спеціальним використанням лісових ресурсів, управлінням лісовим фондом України, кримінальною відповідальністю за незаконну порубку лісу, розслідуванням цього виду злочинів. У кримінології незаконна порубка лісу досліджувалася в контексті запобігання екологічній злочинності. Серед науковців, які займалися розробкою різних аспектів незаконної порубки лісу, слід назвати А. М. Бабенка, В. С. Батиргарєєву, С. Б. Гавриша, А. П. Гетьмана, Б. М. Головкина, О. О. Дудорова, Т. П. Єгорову, І. В. Козича, Т. В. Корнякову, П. В. Кравця, О. В. Мельника, І. І. Митрованова, О. В. Одерія, О. М. Пилипенка, Є. О. Письменського, Г. С. Поліщука, М. Ю. Попкова, О. В. Скворцова, О. В. Старчоуса, Т. М. Сторожука, Ю. А. Турлоу, С. М. Шершуна, А. М. Шульгу, О. М. Шуміла та ін.

Ураховуючи негативні тенденції поширення явища незаконної порубки лісу, руйнівні наслідки його проявів для довкілля, вагоме суспільно-політичне значення збереження українських лісів від незаконного вирубування, можна стверджувати про актуальність теми монографії та перспективність розробки цієї тематики на майбутнє.

Висловлюємо щиру вдячність рецензентам монографії *Андрію Миколайовичу Бабенку* і *Ігорю Васильовичу Козичу* за обґрунтовану критику, наукову дискусію і надані пропозиції щодо вдосконалення тексту цієї книги.

На мою суб'єктивну думку, розкрити специфіку лісогосподарської діяльності та виявити ризики порушення правил заготівлі деревини і вчинення злочинів найповніше можуть практичні працівники, які знаються на цій проблемі. Саме такою є Олена Вікторівна Заїчко. Натепер вона – суддя Харківського окружного адміністративного суду. Однак її трудових шлях включав роботу на посадах бухгалтера Чугуєво-Бабчинського держлісгоспу, старшого державного податкового інспектора, помічника судді районного суду. Практичний досвід, знання з кримінології, допитливість і системність у роботі дозволили О. В. Заїчко на належному рівні написати книгу на злободенну тему, що буде цікавою та корисною для широкого кола читачів.

Б. М. Головкін,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права

Розділ 1

КРИМІНОЛОГІЧНА ПРИРОДА ЯВИЩА НЕЗАКОННОГО ПОВОДЖЕННЯ З ЛІСОВИМИ РЕСУРСАМИ

1.1. Загальні положення спеціального використання лісових ресурсів та здійснення різних видів рубок дерев і чагарників

Україна має у розпорядженні багаті природні ресурси, серед яких чинне місце посідають ліси. Ліси є важливим компонентом екосистеми і природним ресурсом для національної економіки. Незважаючи на доволі невисокий рівень лісистості території (15,9 відсотка) в Україні, вона займає дев'яте місце в Європі за площею лісів (10,4 млн га) і шосте місце за запасами деревини (2,1 млрд куб. м) [1, с. 1]. Ліси на території нашої держави поширені нерівномірно. Найбільші їх площі знаходяться в західних та північних регіонах України. Існуючі лісові масиви сформовані із хвойних і твердолистяних насаджень, що включають понад тридцять порід дерев, серед яких переважають сосна (35 відсотків), дуб (28 відсотків), бук (9 відсотків), ялина, ялиця (8 відсотків), береза, осика (7 відсотків), вільха (4 відсотки) та ін. [1, с. 1].

В Україні ліси використовуються в екологічних, соціальних та економічних цілях. За своїм призначенням вони виконують переважно природоохоронну функцію. Економічна або експлуатаційна функція лісів обмежена відповідними правовими режимами і засадничими положеннями державної політики у сфері ведення лісового господарства щодо невиснажливого лісокористування, збереження біорізноманіття та впровадження природозберігаючих технологій [2]. У зв'язку з цим

для близько половини лісів (46 відсотків) встановлено режим обмеженого лісокористування; 16,1 відсотка належать до територій та об'єктів ПЗФ. У таких лісах заборонені рубки головного користування як основний вид заготівлі деревини. Дозволено заготівельні роботи у 54 відсотках лісів [3].

Незважаючи на закладений у доктрині ЛК примат екологічного призначення лісів над економічним, у діяльності ДАЛРУ, ОУЛМГ і підпорядкованих їм СЛП панує комерційний підхід. Великий попит на лісоматеріали в умовах недофінансування лісової галузі державою стимулює пріоритетний розвиток самоокупних і швидко прибуткових напрямів ведення лісового господарства. Існуючий напівринковий, напівплановий державний механізм господарювання, з одного боку, дозволяє виживати в об'єктивно складних умовах, а з другого боку, забезпечує приховування реальних масштабів обігу деревини і грошових коштів від її реалізації. В умовах неврегульованості обігу деревини це породжує «тіньовий обіг» і незаконні операції з лісоматеріалами на внутрішньому і зовнішньому ринках. Як свідчать офіційні статистичні дані, упродовж 1997–2017 рр. рівень заготівлі деревини зріс у понад два рази: з 10,6 млн куб. м до 21,9 млн куб. м [4]. За різними оцінками експертів міжнародних організацій, зокрема Всесвітнього фонду природи (WWF в Україні), обсяги незаконних рубок в Україні можуть коливатися від 5 до більш ніж 40 відсотків понад встановлені ліміти легально заготовленої та облікованої деревини. І це при тому, що за інформацією Держлісагентства вказаний показник становить 0,1 відсотка від загального обсягу заготовленої деревини [5].

Незаконно заготовлена деревина в необробленому вигляді та виробу з неї масово поступають у цивільний обіг і стають предметом довірливих відносин, частина з яких також незаконні. До введення мораторію на експорт лісоматеріалів у необробленому вигляді (2015) щорічний дохід від експорту деревини становив USD 1,4 млрд [6]. Заборона на експорт лісоматеріалів необроблених з України мало вплинула на ситуацію із незаконною заготівлею деревини, що серед іншого включає незаконну порубку лісу.

Дослідження кримінологічної природи явища незаконної порубки лісу доцільно розпочати з правового аналізу поняття лісу. Також необхідно розглянути питання класифікації лісів, особливості управління лісовим фондом України, порядок та умови спеціального використання лісових ресурсів, а також правил заготівлі деревини під час різних видів рубок.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЛК під лісом слід розуміти тип природних комплексів (екосистему), у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезнаходженням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах. Усі ліси на території України незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави [7]. Звідси можна зробити перший висновок: законодавець окреслив межі поняття «ліс» через належність лісових насаджень до лісового фонду України. Згідно із ст. 4 ЛК до лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га. До лісового фонду не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках [7]. Другий висновок полягає в нормативному визначенні кількісного та якісного критеріїв віднесення дерев і чагарників до поняття лісу та лісового фонду. Зокрема, кількісний критерій включає мінімальну площу лісової ділянки не менше 0,1 га, тоді як якісний критерій виражається у місці зростання дерев і чагарників –

поза населеними пунктами, а також не на землях сільськогосподарського призначення.

Залежно від походження всі ліси поділяються на природні ліси, праліси, квазіпраліси. Природні ліси (лісові екосистеми) – ліси, в яких локально і тимчасово проявився антропогенний вплив, але природні лісові екосистеми здатні протягом короткого часу відновитися природним шляхом до стану пралісових екосистем (ч. 7 ст. 1 ЛК). Праліси (пралісові екосистеми) – споконвічний, стародавній ліс, що сформувався природним шляхом і в ході розвитку не зазнав безпосереднього антропогенного впливу (ч. 8 ст. 1 ЛК). Квазіпраліси – умовно пралісові екосистеми, в яких відбувся незначний тимчасовий антропогенний вплив, що не змінив природної структури лісостанів і при припиненні якого натуральний стан екосистем повністю відтворюється протягом короткого періоду (ч. 9 ст. 1 ЛК). Окрім цього необхідно вирізняти штучні ліси, або лісові насадження лінійного типу, що виконують захисні та інші природоохоронні функції.

Згідно з чинним законодавством ліси діляться на категорії та підкатегорії залежно від функціонального призначення та рівня захищеності. Стаття 39 ЛК закріплює такі категорії лісів:

1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);

2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);

3) ліси природноохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);

4) експлуатаційні ліси.

Відповідно до Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок захисні ліси включають лісові ділянки, що виконують функцію захисту навколишнього природного середовища та інженерних об'єктів від негативного впливу природних та антропогенних факторів [8, с. 33]. Зокрема, це:

– лісові насадження лінійного типу (полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів);

– лісові ділянки (смуги лісів), розташовані у смугах відведення каналів, залізниць та автомобільних доріг;

– лісові ділянки (смуги лісів) у ярах, на легкорозвіюваних пісках, рекультивованих землях, кам'янистих розсипах, малопотужних кам'янистих ґрунтах, у високогірних зонах, на стрімких гірських схилах, у селенебезпечних басейнах та на схилах лавинонебезпечних басейнів (протиерозійні ліси);

– лісові ділянки (смуги лісів), які прилягають до смуг відведення залізниць і виділяються з категорії експлуатаційних лісів на 500 метрів з кожного боку; лісові ділянки (смуги лісів), що прилягають до смуг відведення автомобільних доріг державного значення і виділяються з категорії експлуатаційних лісів шириною 250 метрів з кожного боку дороги;

– лісові ділянки (смуги лісів) уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, які виділяються з категорії експлуатаційних лісів за нормативами; інші лісові ділянки (смуги лісів), які не мають зазначених у підпунктах 1–6 ознак віднесення до категорії захисних лісів, розташовані на схилах балок і річкових долин з крутизною схилів до 25 градусів (байрачні ліси), серед безлісної місцевості та мають площу до 100 га [9].

Рекреаційно-оздоровчі ліси охоплюють лісові ділянки, що виконують рекреаційну, санітарно-гігієнічну та оздоровчу функцію, використовуються для туризму, занять спортом, санаторно-курортного лікування та відпочинку населення. Вони розташовані у межах міст, селищ та інших населених пунктів; округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій і курортів; поясів зон санітарної охорони водних об'єктів; у лісах зелених зон навколо населених пунктів; поза межами лісів зелених зон [9].

До лісів природноохоронного, наукового, історико-культурного призначення відносять лісові ділянки, що виконують природоохоронну, естетичну функцію, є об'єктами науково-дослідних робіт, сприя-

ють забезпеченню охорони унікальних та інших особливо цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів, зокрема, розташовані в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду; в межах історико-культурних заповідників, меморіальних комплексів, місць, пов'язаних з важливими історичними подіями, охоронних зон пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва. До вказаних лісів належать також унікальні за породним складом, продуктивністю і генетичними властивостями лісові ділянки, на яких зростають реліктові, ендемічні види дерев, що мають велике наукове значення [9].

Експлуатаційні ліси визначаються як лісові ділянки, що не зайняті лісами природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, рекреаційно-оздоровчими та захисними лісами (категорії лісів з особливим режимом лісокористування) [9].

Ліси, що зростають на одній території і відповідають умовам і ознакам віднесення до різних категорій, відносяться до тієї з них, для якої у визначеному законодавством порядку встановлений режим більш обмеженого лісокористування. Межі лісів, визначених для віднесення до однієї з категорій, проводяться вздовж природних меж, кварталних просік, ліній зв'язку і електромереж та інших, чітко визначених на місцевості розмежувальних ліній – залізниць та автомобільних доріг, канав, каналів, газо- та нафтопроводів, візирів, протипожежних розривів і вододільних ліній [9].

Наведені положення лісового законодавства дозволяють констатувати поділ лісів на експлуатаційні, тобто спеціально призначені для заготівлі деревини, та неексплуатаційні, що виконують екологічну й соціальну функції. З наведеного вбачається також неоднозначне тлумачення поняття «ліс», а також використання різних термінів для його позначення.

Як зазначає М. Ю. Попков, у лісовому законодавстві під лісом фактично розуміють зовсім різні об'єкти: а) власне ліси, придатні для повноцінного ведення багатocільового лісового господарства (8,2 млн га); б) іншу деревно-чагарникову рослинність, представлену чагарниками і лінійними посадками (977 тис. га); в) інші захисні на-

садження (913 тис. га) на малопродуктивних землях; г) природні ліси, що виникли на сільськогосподарських землях (враховані в земельно-му кадастрі як пастбища, сінокоси тощо). Кількісної інформації про цю категорію насаджень немає, проте в окремих областях їх площа значна. Дві останні категорії об'єктів, віднесених до лісів, фактично не мають власника (постійного користувача), а тому масово знищуються [10].

Ми поділяємо підхід М. Ю. Попкова і вважаємо, що ліс являє собою об'єкт навколишнього природного середовища, придатний для повноцінного ведення лісового господарства, життя живих істот та задоволення суспільних потреб у лісових ресурсах. При цьому слід виходити з того, що ліс є системним об'єктом, поєднанням структурних елементів, які утворюють цілісність і набувають нової якості. Первинним елементом лісу виступає сукупність дерев однієї або різних порід, що об'єднуються в групи дерев і становлять деревостан. Деревостан на великих площах інтегрується в лісові насадження. Системоутворюючою ознакою цієї екосистеми є дерева, що мають властивість природного ресурсу, досягли віку зрілості деревостану, займають значні площі земельних лісових ділянок. Без дерев немає лісу. Чагарникова та інша рослинність без поєднання з деревами чи групами дерев лісом не вважається. Деревина і земельні ділянки, які вони займають, – це єдине ціле. Природним ресурсом ліси та дерева, які в них ростуть, стають після вирубування або видалення в інший спосіб із земельних лісових ділянок. З цього моменту дерева змінюють правовий статус, перетворюються на деревину (лісоматеріали) і набувають властивості товару. Через різне походження лісів (природне або штучне) дерева не завжди поєднуються з чагарниками.

Про обґрунтованість нашої позиції певним чином свідчать визначення лісу в деяких європейських країнах (наприклад, Великій Британії), де під лісом розуміється будь-яка значна за площею земельна ділянка, вкрита насадженнями дерев. В європейській практиці використовується таке визначення: ліс – це земельна ділянка площею більше 0,5 га, вкрита деревами висотою більше п'яти метрів із зім-

кнутістю крон більше 10 відсотків або деревами, які здатні досягти цих показників за існуючих умов. Ряди дерев або лісополоси вважаються лісом, якщо їх ширина становить 20 м і більше. До поняття «ліс» не входять землі, що використовуються переважно як сільськогосподарські чи землі поселень [11, с. 122–123].

Отже, за міжнародними стандартами кількісними ознаками віднесення деревної рослинності до категорії «ліс» виступають площа і ширина насаджень дерев, їх висота, щільність або повнота, а також місце розташування (поза межами населених пунктів) та неналежність до сільськогосподарських земель. Якісним критерієм визначення, що розкриває сутність лісу, слід вважати насадження дерев на земельній лісовій ділянці. Саме такий підхід ми беремо за основу монографічного дослідження.

Правовий порядок користування лісами, що серед іншого включає використання лісових ресурсів для заготівлі деревини, передбачає закріплення права власності на земельні лісові ділянки і надання їх та лісу, що на них зростає, у користування на постійній чи тимчасовій основі для ведення лісового господарства або проведення робіт, не пов'язаних із веденням лісового господарства.

Згідно зі ст. 7 ЛК ліси України належать народу, від імені якого право власності на ліси здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Ліси можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності (ч. 3 ст. 7 ЛК). У державній власності перебувають усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності (ч. 1 ст. 8 ЛК). Частина державної власності на земельні лісові ділянки є превалюючою. Від імені держави лісовими земельними ділянками розпоряджаються ДАЛРУ в особі спеціалізованих державних лісгосподарських підприємств, що ведуть лісове господарство. На сьогодні в їх віданні перебуває 73 відсотки загальної площі лісів. Крім того, у державній власності перебувають земельні лісові ділянки, якими розпоряджаються різні міністерства, зокрема Міністерство аграрної політики та продовольства України (1,9 відсотка), Міністерство екології та природних ресурсів України (1,6 відсотка), Міністерство оборони України (1,4 від-

сотка), Державна служба з надзвичайних ситуацій Міністерства внутрішніх справ України (2,1 відсотка). У володінні територіальних громад, від імені яких лісове господарство здійснюють спеціалізовані комунальні лісогосподарські підприємства, перебуває 12,5 відсотка земельних лісових ділянок. У приватній власності знаходиться 0,1 відсотка від загальної площі лісів. Не надано у користування 7,5 відсотка лісового фонду України [1, с. 6].

Похідним від права власності на ліси є інститут користування лісами. Відповідно до ст. 16 ЛК право користування лісами здійснюється в порядку постійного та тимчасового користування лісами. Постійне користування лісами здійснюється на підставі права власності, тоді як тимчасове користування – на договірній основі (оренда, підряд). Стаття 17 ЛК закріплює, що у постійне користування ліси на землях державної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим державним лісогосподарським підприємствам, іншим державним підприємствам, установам та організаціям, у яких створено спеціалізовані лісогосподарські підрозділи. У постійне користування ліси на землях комунальної власності для ведення лісового господарства без встановлення строку надаються спеціалізованим комунальним лісогосподарським підприємствам, іншим комунальним підприємствам, установам та організаціям, у яких створені спеціалізовані лісогосподарські підрозділи (ст. 17 ЛК). Тимчасове користування лісами – це засноване на договорі строкове платне використання лісових ділянок, які виділяються для потреб, пов'язаних або не пов'язаних із веденням лісового господарства.

Звідси випливає, що законодавець прирівняв правовий статус власників і постійних користувачів лісами. Тимчасові користувачі вступають у договірні відносини з власниками (постійними користувачами) лісами і можуть користуватися лише лісовими ділянками, виділеними в межах земельних ділянок лісогосподарського призначення. На особливу увагу заслуговують положення ст. 19 ЛК, згідно з якими постійні лісокористувачі мають право самостійно господарювати в лісах, виключне право на заготівлю деревини, а також пра-

во власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації (частини 1, 2, 3 ст. 19 ЛК). Тимчасові лісокористувачі не мають права на самостійне ведення лісогосподарської діяльності, однак мають право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації.

Право користування лісом пов'язане з використанням лісових ресурсів (до яких належать деревні та інші продукти лісу, у тому числі деревина) для задоволення різних потреб. Останнє може здійснюватися в порядку загального і спеціального використання.

Спеціальне використання лісових ресурсів, серед іншого, передбачає заготівлю деревини шляхом рубок під час проведення заходів і робіт, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства. Заготівля деревини передбачає валку дерев, обрубкування гілок та сучків, а також вивезення деревини з місць заготівлі. Зазначене використання лісових ресурсів урегульовано статтями 67–70 ЛК, а також підзаконними нормативними актами, зокрема Порядком спеціального використання лісових ресурсів і Порядком видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» (із змінами та доповненнями) [12]. Згідно зі ст. 77 ЛК спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним. Рента за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюється ПК. Заготівля деревини в порядку спеціального використання лісових ресурсів здійснюється в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети, без надання земельних ділянок (ч. 3 ст. 67 ЛК). Такі ділянки лісу для довгострокового тимчасового користування виділяються за рішенням органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. В інших випадках їх надають власники лісів або постійні користувачі лісу [13, с. 215].

Заготівля деревини на виділеній лісовій ділянці проводиться за спеціальним дозволом, зокрема лісорубним квитком, що видається безоплатно (ст. 69 ЛК). Це дозвільний документ, на підставі якого: здійснюється спеціальне використання лісових ресурсів; ведеться

облік дозволених до відпуску запасів деревини та інших продуктів лісу; встановлюються строки здійснення лісових користувань та вивезення заготовленої продукції; ведеться облік плати, нарахованої за використання лісових ресурсів [12]. Зазначений спеціальний дозвіл видається різними суб'єктами лісових відносин залежно від типу рубок. На заготівлю деревини в порядку рубок головного користування лісорубний квиток видається ОУЛМГ, тоді як на здійснення інших видів рубок дозвіл видається власниками лісів або постійними лісокористувачами (ч. 3 ст. 69 ЛК).

Виходячи з того, що правом використання лісових ресурсів, у тому числі заготівлі деревини, наділені лісокористувачі (постійні або тимчасові), необхідно з'ясувати, хто до них належить. Відповідно до п. 256.1 ст. 256 ПК лісокористувачі – це юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи – підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами [14]. З наведеного випливає, що заготівлю деревини можуть здійснювати як лісогосподарські підприємства, підпорядковані ДАЛРУ та його структурним підрозділам в областях (ОУЛМГ), так і інші суб'єкти господарювання: юридичні особи, а також фізичні особи – підприємці на підставі одержаного в установленому порядку лісорубного квитка або відповідно до умов договору, укладеного з власниками (постійними користувачами) лісів.

Для предметних завдань цього підрозділу монографії важливо розібратися з правилами (вимогами, умовами) заготівлі деревини, що передбачають різні типи (види), системи і способи рубок. Насамперед слід зазначити, що заготівля деревини при використанні лісових ре-

курсів здійснюється в усіх категоріях лісів, за винятком пралісів та квазіпралісів, а також рідкісних і цінних порід дерев. Залежно від мети проведення рубки поділяються на чотири типи (види): *рубки головного користування; рубки, спрямовані на поліпшення якісного складу лісів; інші рубки під час проведення заходів, пов'язаних із веденням лісового господарства; рубки під час проведення заходів, не пов'язаних із веденням лісового господарства.*

Загалом усі типи рубок можна поділити на дві категорії: пов'язані з веденням лісового господарства (рубки головного користування, рубки щодо поліпшення якісного складу лісів та інші види рубок), а також рубки, не пов'язані з веденням лісового господарства. Слід зауважити, що з-поміж усіх типів рубок лише під час рубок головного користування заготовлюється ділова (ліквідна) деревина на продаж. Тому цей тип рубок має комерційний характер. Решта типів рубок прямо не передбачають заготівлю ділової деревини, вони носять обслуговуючий характер, спрямовані на утримання лісів у належному санітарному стані та поліпшення їх якісного складу. Про господарське призначення лише двох із чотирьох типів рубок свідчить і той факт, що умови та механізм їх здійснення, крім ЛК, додатково регламентовані Правилами проведення рубок головного користування, затвердженими наказом Державного комітету лісового господарства України від 23.12.2009 р. № 364 [15], Правилами поліпшення якісного складу лісів, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 724 [16], а також Санітарними правилами в лісах України [17].

Заготівля деревини має здійснюватися власниками або користувачами лісів під суворим контролем держави в чітко визначених розмірах при обов'язковому обліку деревини. У дійсності ж чинне лісове законодавство створює умови та містить можливості для безлімітної заготівлі деревини та маніпуляцій з категоріями її технічної придатності, що впливає на відпускну ціну споживачам і ставку рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів. Річ у тім, що ліміти або норми на заготівлю деревини встановлені лише для рубок у порядку головного користування. Таким лімітом виступає розрахункова

лісосіка, тобто щорічна норма (граничний обсяг) заготівлі деревини, що затверджується для кожного власника, постійного користувача лісів (ст. 43 ЛК). Заготівля деревини в розмірах, що перевищують розрахункову лісосіку, забороняється (ст. 71 ЛК). Виділення розрахункової лісосіки передбачає окреслення меж лісової ділянки, перелік дерев за породами, визначення категорій технічної придатності деревини для визначення сортименту та здійснення матеріально-грошової оцінки [18, с. 25]. У випадках, передбачених ст. 44 ЛК, можливе внесення змін до розрахункової лісосіки.

Під рубками головного користування розуміється плановий вид рубок, що здійснюється в межах виділеної розрахункової лісосіки, розміри якої затверджені уповноваженими органами в установленому порядку. Указані рубки проводяться в стиглих і перестійних деревостанах. Рубкам головного користування підлягають пошкоджені, ті, що усихають, інші деревостани, що потребують термінової рубки за своїм станом, і деревостани, які вийшли з підсочування (ст. 70 ЛК). Показово і те, що рубки головного користування можуть призначатися і проводитися не тільки в експлуатаційних лісах, але й у захисних, рекреаційно-оздоровчих лісах, а також лісах природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення, в межах господарської зони природних і регіональних ландшафтних парків, а також у заказниках. Забороняється їх проводити лише на особливо захисних лісових ділянках у цих лісах [12].

Заготівля деревини під час проведення рубок головного користування може здійснюватися додатково в межах не використаного за попередні роки обсягу діючої розрахункової лісосіки (з урахуванням обсягів деревини, на які надано у встановленому порядку відстрочення) [12].

Рубки, спрямовані на поліпшення якісного складу лісів, належать до рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства. Їхнім призначенням є підвищення стійкості та продуктивності деревостанів, оздоровлення і посилення захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших функцій. Це досягається шляхом проведення рубок формування й оздоровлення лісів. Під час проведення останніх за-

стосовуються такі способи рубок, як рубки догляду, санітарні, лісо-відвідні, переформатування, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні. Підставою для проведення рубок формування й оздоровлення лісів є не ліміти (норми) заготівлі деревини, а матеріали лісовпорядкування та обстежень, які проводяться власниками лісів і постійними лісокористувачами. Обсяг таких рубок визначається за площею лісових насаджень і кількістю дерев, відібраних у рубки [16]. Необхідність призначення цих рубок та їх обсяги (площі) лісогосподарські підприємства визначають самостійно. Інтенсивність зріджування деревостану під час проведення рубок догляду залежить від типу лісу, складу, віку насадження, а також цілей лісовирощування і може бути слабкою – вирубування до 15 відсотків деревостану, помірною – вирубування 16–25 відсотків деревостану, сильною – 26–35 відсотків, дуже сильною – більш ніж 35 відсотків запасу деревостану [16]. Це обумовлено тим, що головним призначенням цих рубок є не заготівля деревини, а проведення інших господарських робіт, спрямованих на покращення якісного складу лісів.

На окрему увагу заслуговують санітарні рубки, що належать до рубок догляду. Вони здійснюються з метою охорони та захисту лісів під час ведення лісового господарства, використання лісових ресурсів та проведення робіт, не пов'язаних із веденням лісового господарства, підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Згідно із Санітарними правилами в лісах України санітарні рубки призначаються в насадженнях, ушкоджених пожежами, шкідниками, хворобами лісу, внаслідок аварій та стихійного лиха, що викликають деградацію лісових деревостанів. Зазначені рубки здійснюються у вигляді вибіркового санітарних рубок, суцільних санітарних рубок і ліквідації захищеності [17]. Особливістю санітарних рубок є те, що вони призначаються в лісах усіх категорій незалежно від віку лісових насаджень. Виняток становлять праліси, квазіпраліси та природні ліси. Згідно із ст. 39¹ ЛК у них забороняються всі види рубок, у тому числі санітарні, рубки формування і оздоровлення лісів (крім догляду за лінійними об'єктами та вирубування окремих дерев під час гасіння пожежі).

Санітарні рубки можуть бути як планові (у разі хвороб дерев), так і непланові (у разі пожеж). Площа, види і місце проведення санітарних рубок визначаються державними спеціалізованими лісозахисними підприємствами, ДАЛРУ і ОУЛМГ, а також власниками лісів і постійними лісокористувачами на підставі матеріалів лісовпорядкування, а також результатів обстежень санітарного стану лісових насаджень [19, с. 41–44].

До рубок, що проводяться під час здійснення інших заходів, пов'язаних із веденням лісового господарства, належать рубки розчищення лісових ділянок при відведенні лісосік, будівництві або ремонті лісових доріг, рубки рідколісся, рубки поодиноких дерев, ліквідація захаращеності тощо [20].

Крім того, заготівля деревини може здійснюватися під час проведення рубок, не пов'язаних із веденням лісового господарства, у зв'язку з будівництвом і обслуговуванням інженерних об'єктів у лісах, наприклад гідровузлів, трубопроводів, шляхів, електромереж, розширенням існуючих інженерних споруд, охоронних зон, смуг уздовж кордону тощо [19, с. 38].

Необхідність призначення таких рубок, їх обсяг визначаються ОУЛМГ, власниками і користувачами лісів, а проводяться вони підприємствами, установами, організаціями або громадянами, у віданні яких ці ліси перебувають. Очевидно, що облік зрубаних деревостанів під час таких заходів далеко не повний, звітність суто формальна, а контроль здебільшого здійснюється зацікавленими суб'єктами, що надали дозвіл і проводили такі роботи.

Крім зазначених типів і способів рубок, під час яких заготовляється деревина, існують ще й системи рубок.

Залежно від категорії лісів, лісорослинних умов, біологічних особливостей деревних порід, складу і структури деревостанів, наявності та стану підросту господарсько цінних порід, стрімкості схилів та інших особливостей лісових ділянок застосовуються вибіркова, поступова, комбінована, суцільна системи рубок [12].

Вибіркова система рубок спрямована на періодичне вирубування частини дерев, що є перестійними і стиглими, а лісова ділянка постійно залишається вкритою лісовою рослинністю [12].

Поступова система рубок полягає у видаленні деревостану за кілька прийомів. Поступова система рубок буває двох видів. Рівномірно-поступові рубки проводяться в одновікових та умовно одновікових деревостанах шляхом їх поступового рівномірного розрідження і вирубування протягом не більш 20 років та поєднуються із здійсненням заходів щодо сприяння природному поновленню. Групово-поступові рубки – це заходи, під час здійснення яких деревостани розріджуються та вирубуються в кілька прийомів окремими групами [15].

Суцільна система рубок – це заходи, під час яких весь деревостан вирубується повністю, за винятком життєздатного підросту і молодняка, цінних і рідкісних видів дерев і чагарників, що підлягають збереженню.

Комбінована система рубок – це несукільні рубки, під час здійснення яких поєднуються елементи поступової і вибіркової систем рубок [12].

Як уже зазначалося, заготівля деревини може проводитися під час будь-якої з наведених типів рубок дерев. Як правило, метою такої діяльності є реалізація деревини на внутрішньому ринку або на експорт. Зрубані дерева змінюють свій правовий статус, перетворюються на лісоматеріали в обробленому чи необробленому вигляді, а також різні види деревини. Зазначені лісові ресурси класифікуються за різними критеріями, що зумовлює необхідність з'ясувати це питання.

Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» від 08.09.2005 р. № 2860-IV лісоматеріали – це деревні матеріали, які добуваються шляхом розподілу на частини звалених дерев та деревних колод (уздовж або поперек) для подальшого використання або переробки. Їм відповідає код 4401 групи 44 розділу IX УКТЗЕД. Лісоматеріали необроблені – це лісоматеріали згідно з кодом 4403 групи 44 розділу IX УКТЗЕД (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про особливості державного

регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів»). До пиломатеріалів відноситься пилопродукція певних розмірів та якості, яка щонайменше має два плоскопаралельні пласти (розділ IX, група 44, код 4407 УКТЗЕД) (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів»). Крім того, у ч. 4 ст. 1 вказаного Закону дається визначення цінних та рідкісних порід дерев, до яких належать акація, береза, вишня, груша, горіх, каштан, тис ягідний, черешня, явір, ялівець [21].

У ст. 2 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» встановлена заборона експорту лісо- та пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, а ст. 2¹ закріплює тимчасову заборону на експорт лісоматеріалів у необробленому вигляді строком на 10 років, а також деревних порід, крім сосни, – з 01.11.2015 р. і деревних порід сосни – з 01.01.2017 р. Реалізація за межі митної території України в митному режимі експорту суб'єктами підприємницької діяльності інших лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів дозволяється на підставі сертифіката про їх походження [21].

УКТЗЕД є товарною номенклатурою Митного тарифу України. Вона затверджена Законом України «Про Митний тариф України» від 19.09.2013 р. № 584-VII.

Згідно з розділом IX УКТЗЕД до групи 44 «Деревина і вироби з деревини; деревне вугілля» відноситься, зокрема, код 4401 «Деревина паливна у вигляді колод, полін, хмизу, гілок, сучків тощо; деревна тріска або стружка; тирса, тріска, стружка, уламки та відходи деревини та скрап, агломеровані або неагломеровані, у вигляді колод, полін, брикетів, гранул тощо» (деревина паливна); код 4403 «Лісоматеріали необроблені, з видаленою або невидаленою корою або заболонню, або начорно брусовані, або небрусовані» (лісоматеріали необроблені); код 4407 «Лісоматеріали розпиляні або розколоті уздовж, розділені на шари або лушчені, стругані або нестругані, шлі-

фовані або нешліфовані, які мають або не мають торцеві з'єднання, завтовшки більш як 6 мм» (лісоматеріали розпиляні) [22].

Питання класифікації деревини на різні види вирішується у відомчих актах ОУЛМГ, а також у ПК.

У ст. 256 ПК деревина класифікується на ділову і дров'яну або паливну. На заготівлю ділової деревини встановлена вища ставка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів. Вищою є її відпускна ціна покупцю. У статистичній звітності її ще називають ліквідною деревиною. Заготівля ділової деревини здійснюється з основних лісових порід дерев. Однак насправді склалася практика заготівлі ділової деревини з цінних і рідкісних порід дерев, вирубування яких заборонено законом. Ділова деревина поділяється за категоріями розміру (дрібна, середня, велика).

Паливна або дров'яна деревина включає сортименти, які не можна використовувати для технологічних потреб і при цьому вони не придатні для промислової переробки (дрова паливні). Дров'яна деревина заготовлюється з другорядних лісових матеріалів, а також під час побічних лісових користувань (збирання повалених усохлих деревостанів, недорубів та ін.), хоча у дійсності для заготівлі паливної деревини, яка користується великим попитом у сільського населення, нерідко проводяться рубки дерев будь-якої категорії технічної придатності.

Більш диференційовану класифікацію деревини за категоріями технічної придатності здійснено у відомчих актах ДАЛРУ. Так, відповідно до п. 4.6 Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України від 21.01.2013 р. №9 деревину розподіляють за технічною придатністю на три категорії або три сорти:

1) ділова – дерева, в яких загальна довжина ділової частини (лісоматеріали круглі, крім дров і дров'яної деревини для технологічних потреб) у нижній половині стовбура становить 6,5 м і більше, а в дерев заввишки до 20 м – не менше однієї третини їхньої висоти;

2) напівділова – дерева з протяжністю ділової частини у нижній половині стовбура від 2 до 6,5 м;

3) дров'яна – дерева з протяжністю ділової частини у нижній половині стовбура менше 2 м. Пошкоджені в нижній частині стовбури дерев, якщо пошкодження не розповсюджується вище 2,5 м від комлевої частини, відносяться до ділових за умови, що довжина ділової частини залишається не менше 6,5 м. Віднесення дерев до різних категорій технічної придатності здійснюється за результатами огляду стовбура і визначення наявних вад за зовнішніми ознаками [20].

З 01.01.2019 р. у лісогосподарській галузі діють нові національні стандарти якості деревини, гармонізовані з європейськими, в яких суттєво змінені підходи до визначення розмірно-якісних характеристик у лісоматеріалах [23]. Якщо раніше деревина в Україні розподілялася на три сорти (I, II, III) та мала низку сортиментів (призначення), то з 2019 р. розподіляється на чотири класи якості (A, B, C, D) відповідно до європейських стандартів (EN).

До класу якості А прийнято відносити лісоматеріали найвищого класу якості, які в більшості походять із нижньої частини колоди, із чистою деревиною або з незначними вадами, які не обмежують її використання.

До класу якості В належать лісоматеріали без особливих вимог до чистої деревини та сучками в межах середнього значення для кожної породи.

До класу якості С відносять лісоматеріали нижче середнього класу, в яких дозволяються ті вади, які не значно знижують природні властивості деревини як матеріалу.

До класу якості D має бути віднесено лісоматеріали, що не задовольняють жодному з класів якості, але з яких ще може бути отримано пиломатеріали для подальшого використання.

Усі інші лісоматеріали круглі, з яких неможливе отримання пиломатеріалів для загального використання, мають бути класифіковані як:

– деревина дров'яна для промислового використання, довжиною 2,0–4,0 м (виробництво трісок технологічних чи паливного призначення, розколювання на паливну деревину тощо);

– деревина дров'яна для непромислового використання, довжиною до 2,0 м (може бути реалізована фізичним і юридичним особам як паливо) [23].

Крім того, для полегшення переходу на європейську систему стандартизації розроблена коригуюча форма щодо класифікації лісоматеріалів (діяла до кінця 2018 р.). Ця форма наближена до реальної класифікації за якістю (згідно з європейськими стандартами) лісоматеріалів різних порід деревини, що представлені на ринку деревинної сировини України [24].

З наведеного робимо висновок, що національні стандарти ДСТУ, розроблені на основі європейських, можна поділити на такі категорії:

- методи вимірювання і визначення обсягу круглих лісоматеріалів;
- методи вимірювання ознак деревини і біологічних пошкоджень;
- розмірна класифікація листяних і хвойних пиломатеріалів;
- правила сортування круглих лісоматеріалів за породами.

У зв'язку з переходом на нові стандарти визначення якості деревини в Держлісагентстві зазначають, що до класу А можна віднести близько 70 відсотків сортиментів першого сорту якості, а до класу В – 30 відсотків. Сортименти теперішнього другого сорту, за попередніми даними, на 85 відсотків можна буде віднести до класу В, решту – до класу С. Теперішній третій сорт ймовірно теж поділиться на два класи – близько 30 відсотків сортиментів за новими стандартами – це клас якості D, відповідно 70 відсотків належатиме до класу С. А дров'яна деревина для технологічних потреб на 70 відсотків підпадає під ознаки нового класу D [24].

Між тим на час написання монографії у лісогосподарській галузі фактично застосовуються декілька класифікацій заготовленої деревини, підпорядковані різним завданням. Для виконання матеріально-грошової оцінки застосовується поділ деревини за розмірами та якістю (велика, середня, дрібна, а також різні за якістю сортименти). Для поділу заготовленої деревини за критерієм ліквідності певний

час ще будуть використовуватися категорії технічної придатності (ділова або ліквідна, напівділова або технологічна і паливна або дров'яна), що співвідноситимуться за розробленою корегуючою формою з новими стандартами якості деревини. Указані види деревини наводитимуться по тексту саме в такому значенні.

1.2. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу як різновид кримінальної практики

З'ясувавши, що слід розуміти під лісом, розглянувши порядок та умови спеціального використання лісових ресурсів і правила заготівлі деревини під час різних типів рубок, необхідно перейти до розроблення кримінологічного поняття незаконної порубки лісу, що відображає сутність цього явища, його зміст та форму. З методологічної точки зору важливо дослідити явище незаконної порубки лісу в єдності та суперечності його різних проявів, переходу множини одиничних злочинів із розряду випадковості у стійкі форми злочинної поведінки, а також заперечення минулого стану розвитку явища теперішнім. З позицій кримінологічної теорії незаконна порубка лісу не є одиничним злочином або випадковим юридичним фактом. Це явище соціальної дійсності, яке склалося об'єктивно, під впливом різного роду соціально-економічних та інших явищ і процесів. Явище незаконної порубки лісу зберігає загальні ознаки екологічної злочинності та при цьому має видові відмінності. У зв'язку з цим указане явище необхідно пізнавати у зв'язках з іншими явищами, частиною якого воно є, з якими взаємодіє і становить єдине ціле.

Почнемо з того, що визначення поняття «незаконна рубка лісу» дається лише в міжнародних документах і наукових публікаціях. Легального тлумачення цього поняття не наводиться.

Згідно з визначенням, наданим Європейською економічною комісією Організації Об'єднаних Націй, незаконною вважається рубка

у разі, коли деревина заготовлюється, транспортується, купується чи продається з порушенням національного законодавства. Крім того, незаконною може бути сама процедура заготівлі деревини, включно із корумпованими засобами отримання доступу до лісів, вилучення деревини без дозволу або вилучення з охоронюваних територій, вирубування охоронюваних видів чи вилучення деревини понад дозволені обсяги [25, с. 2]. Відповідно до міжнародного розуміння діяльність із незаконних рубок охоплює:

- вирубування охоронюваних видів;
- дублювання ліцензій на рубки;
- кільцювання для того, щоб вбити дерева, а потім нібито «законно» вирубати;
- укладання угод з місцевими підприємствами для купівлі лісоматеріалів з охоронюваних територій;
- рубки на охоронюваних територіях;
- рубки поза межами дії концесії;
- рубки на заборонених територіях, таких як круті схили, береги річок і водозбори;
- вилучення занадто малих чи великих дерев із державних лісів;
- вилучення більших обсягів деревини, ніж дозволено;
- повідомлення про великі обсяги, вилучені з лісових концесій для маскування того факту, що частину задекларованих обсягів було вилучено поза дозволеними межами;
- рубки без дозволів;
- отримання концесії на рубки шляхом підкупу [25, с. 3–4].

З наведеного вбачається, що в міжнародній практиці поняття «незаконна порубка лісу» по суті використовується у значенні незаконної лісогосподарської діяльності та охоплює всі її ланки.

Наближене до міжнародного розуміння незаконної порубки лісу зустрічається у змінах до вітчизняного законодавства, що набули чинності з 01.01.2019 р. Національний законодавець став на шлях запровадження кращих європейських практик щодо охорони лісу від незаконних рубок, а також захисту національної економіки. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів

України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 06.09.2018 р. №2531-VIII (чинний з 01.01.2019 р.) запропоновано нову редакцію ст. 246 КК, а також зміни до КУпАП щодо нової редакції ст. 65 «Незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка», нову редакцію ст. 153 КУпАП «Знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення в межах населених пунктів та за їх межами, що не віднесені до лісового фонду». Крім того, КК доповнюється ст. 201¹ «Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України» [26].

Новий підхід законодавця спрямований на вирішення проблеми незаконної лісогосподарської діяльності та незаконного обігу деревини в цілому, а не на боротьбу з його окремими ланками. З кримінологічної точки зору це вірний шлях.

Склад злочину, передбачений ст. 246 КК у новій редакції, належить до складних діянь, оскільки його об'єктивна сторона виражається в декількох альтернативних діях, а саме: незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконного зрубаних дерев і чагарників, що заподіяли істотну шкоду. Поряд з існуючими закріплюється нова кваліфікуюча ознака у вигляді спричинення злочинними діями тяжких наслідків. Новелою вказаної кримінально-правової норми є примітка до ст. 246 КК, в якій визначено істотну шкоду і тяжкі наслідки. Так, істотною вважається шкода, яка у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Тяжкими наслідками вважаються наслідки, які у п'ять тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян [27].

Загалом позитивно оцінюючи наведені законодавчі ініціативи, слід указати на деякі їх недоліки.

Прогресивність нового підходу законодавця до охорони лісів від незаконних рубок зумовлена тим, що конструкція ст. 246 КК у новій редакції закріплює взаємозумовлені елементи складної форми злочинної діяльності, що склалася об'єктивно, постійно повторюється, набула ознак типовості. На об'єктивності суспільної небезпечності злочину, що виражає його антисоціальну природу, наголошувала Л. М. Кривоченко. На її думку, завданням законодавця є лише найбільш повно і точно закріпити в кримінально-правовій нормі типову модель злочинної поведінки, що склалася об'єктивно, та дати її правову оцінку, а не створювати штучні конструкції, що не мають нічого спільного з усталеною кримінальною практикою [28, с. 30–34]. У цьому контексті альтернативні злочинні дії, що охоплюються конструкцією складу злочину, прирівнюються за характером і ступенем суспільної небезпечності. Фактично законодавець криміналізував усі ланки незаконної лісогосподарської діяльності, а саме: незаконну заготівлю деревини (лісоматеріалів), їх перевезення, зберігання та збут незаконно зрубаних дерев і чагарників. Разом із тим серед наведених ланок лісогосподарської діяльності не вистачає таких важливих елементів, як придбання деревини незаконного походження і її переробка. Під час переробки деревини навмисно занижуються сортність, якісні і геометричні характеристики з метою подальшої реалізації на експорт під виглядом деревини іншої категорії, з іншим кодом митної класифікації, за заниженими ставками податкових і митних платежів. Типовим прикладом є «перетворення» ділової деревини на дрова паливні. В основному це робиться для обходу заборони на експорт лісоматеріалів.

Водночас розширення меж кримінально-правової охорони лісів від незаконних порубок зовсім не означає підвищення ефективності притягнення до кримінальної відповідальності підозрюваних та покарання обвинувачених осіб. Як видається, головною проблемою в застосуванні ст. 246 КК у новій редакції буде визначення розміру істотної шкоди як обов'язкової умови кваліфікації злочину за цією статтею. Для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 246

КК з 01.01.2019 р. розмір істотної шкоди становить від 1 762 000 грн і більше (у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян). Ураховуючи відпускну ціну на дров'яну деревину у 2018 р. за 1 куб. м на рівні 240 грн (м'яколистяні) і 320 грн (твердолистяні), а також ту обставину, що в 1 куб. м вміщується понад 6 колод довжиною не менше 2,5 м [29], стає очевидним, що притягнути до кримінальної відповідальності за незаконну порубку лісу буде складно. Для цього треба незаконно вирубати велику кількість дерев, що досягли віку стиглості деревостанів.

У контексті дискусії про дієвість нового підходу законодавця до вирішення проблеми охорони лісів від незаконних порубок доволі показовим є той факт, що розширення обсягу поняття незаконної порубки лісу до меж незаконної лісогосподарської діяльності в кримінальному законодавстві відбулося запізно.

У доктрині екологічного права давно відстоюється позиція щодо суміжності понять незаконної заготівлі деревини і незаконної порубки лісу, хоча при цьому вони не ототожнюються. На думку вчених, нелегальна лісозаготівля розглядається як заготівля деревини, що здійснюється без наявності офіційних дозвільних документів згідно з чинним законодавством чи за їх наявності, але не у відведеному місці, або рубання більшої кількості, ніж дозволено, дерев, а також рубання дерев не тих порід, які вказані у дозвільних документах, або з недотриманням установлених для вирубки деревини чинних правил, або після встановлених у дозвільних документах термінів рубки, або після винесення рішення про припинення, обмеження або припинення діяльності лісокористувача або права користування лісовою ділянкою. Нелегальна деревина – деревина, що заготовлена або добута шляхом крадіжки, недозволеного лісоповалу, незаконного вирубування або перевезена, перероблена, куплена або продана з порушенням або в обхід державних норм і правил [30].

Згідно з іншим визначенням незаконною вважається рубка, здійснена громадянами чи підприємствами без дозвільних документів, або з недотриманням установлених для вирубки деревини чинних

правил, або з маніпулюванням обсягами заготівлі чи категоріями технічної придатності деревини, або з ухиленням від податків і зборів за продукцію, або з недотриманням установлених правил продажу пиломатеріалів або видачі концесій [31].

У кримінальному законодавстві України відсутнє визначення незаконної порубки лісу. Тлумачення цього поняття дається лише в ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення про довкілля» № 17 від 10.12.2004 р. Незаконною порубка лісу визнається в таких випадках, коли вона вчинена:

- без відповідного дозволу (лісорубного квитка);
- за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства;
- до початку чи після закінчення встановлених у дозволі строків;
- не на призначених ділянках чи понад установлену кількість;
- не тих порід дерев, які визначені в дозволі;
- порід, вирубку яких заборонено [32].

Стосовно переліку дій, що мають визнаватися як незаконна порубка лісу, то його доцільно доповнити окремими діями, які охоплюються механізмом заготівлі деревини. Вважаємо, що крім раніше наведених у відповідній ППВСУ випадків незаконною має визнаватися порубка лісу в разі вчинення таких дій:

– незаконного виділення лісових ділянок (розрахункової лісосіки) для заготівлі деревини, а також фальсифікації технічних характеристик лісосіки в офіційних документах, у тому числі перевищення виділених лімітів і площ, відведених під рубку;

– призначення рубок без фактичної необхідності їх проведення шляхом завідомо неправильного визначення їх мети, підстав та видів рубок;

– за наявності дозволу, але з недотриманням передбачених у ньому умов стосовно місця, способу і строків рубок, кількості та порід дерев і чагарників [33, с. 561];

– за наявності дозволу на проведення суцільної санітарної рубки, але без дотримання обмежень, установлених щодо площі, строків, технології проведення робіт [33, с. 561];

– підроблення даних у лісорубному квитку щодо обліку дозволених до відпуску запасів деревини, строків здійснення лісових корис-

тувань та вивезення заготовленої продукції, обліку плати за використання лісових ресурсів;

– здійснення рубок дерев і чагарників неуповноваженим суб'єктом.

Наведеним вище тлумаченням ознаки незаконності порубки дерев і чагарників, що передбачає кримінальну відповідальність за ст. 246 КК, напевно продовжать користуватися слідчі, прокурори та судді і при застосуванні нової редакції цієї статті. До речі, остання зберегла бланкетний характер. Відтак, при її застосуванні використовуються поняття лісу, лісового фонду України, лісових ділянок у значеннях, установлених у ЛК. Атрибутивною ознакою, за якою визначається злочинність діяння, передбаченого ст. 246 КК, залишається незаконність порубки лісу, тобто дії, що порушують нормативно врегульований порядок та умови спеціального використання лісових ресурсів під час заготівлі деревини та здійснення різних видів рубок дерев і чагарників. Крім того, злочинність діяння визначається за матеріальною ознакою складу злочину, а саме істотною шкодою. Істотна шкода належить до оціночних понять у кримінально-правовому законодавстві. За словами М. І. Панова, для правильного застосування кримінально-правових норм, що містять оціночні поняття, велике значення має відображення в правозастосовних актах об'єктивних обставин, на підставі яких конкретний факт належить до класу явищ, закріплених в оціночному понятті [34, с. 271]. Щоправда, у примітці до ст. 246 КК у новій редакції закріплено розмір істотної шкоди, що у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. З одного боку, це більше не дозволить суб'єктам правозастосування на власний розсуд оцінювати істотну шкоду. Утім, з другого боку, явно завищений розмір матеріальної шкоди фактично унеможливить притягнення до кримінальної відповідальності винних за вчинення цього злочину.

Як зазначають О. О. Дудоров, Є. О. Письменський, безпосереднім об'єктом незаконної порубки лісу є встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення лісу як елемента навколишнього природного середовища [35, с. 25]. Обов'язковим додатковим об'єктом цього виду злочину визнається порядок ведення лісового господарства, а також відносини власності [35, с. 26].

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ст. 246 КК, характеризується діянням у таких формах: 1) незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяло істотну шкоду (матеріальний склад злочину); 2) вчинення таких дій у заповідниках, або на території та об'єктах ПЗФ, або в інших особливо охоронюваних лісах (у цьому разі істотна шкода не є обов'язковою ознакою складу злочину, бо це формальний склад злочину за правовою конструкцією); вчинення таких дій, що спричинили тяжкі наслідки [35, с. 26].

Як бачимо, законодавець криміналізував альтернативні дії об'єктивної сторони розглядуваного складу злочину. Поряд з незаконною порубкою лісу кримінально караними є перевезення, зберігання і збут незаконно зрубаних дерев і чагарників.

Незаконне перевезення полягає в умисному переміщенні дерев і чагарників з лісосіки чи іншого місця рубки будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і умов, установлених чинним законодавством. До перевезення можна віднести також транспортування лісоматеріалів водою, з використанням природних нахилів рельєфу поверхні гір, русол і течій річок (так званий лісосплав).

Незаконне зберігання включає фактичне перебування незаконно зрубаних дерев і чагарників у володінні та розпорядженні винної особи (на складах, сховищах, перевалочних базах, лісопилорамах, завантажувальних площадках залізничного транспорту тощо).

Збут незаконно зрубаних дерев і чагарників – це будь-які умисні оплатні чи безоплатні форми їх реалізації (за прямими контрактами, через аукціони, продаж кінцевим споживачам, обмін, дарування, передача на реалізацію третім особам, покриття боргу, позика та ін.).

З огляду на новий підхід законодавця до боротьби з незаконною порубкою лісу та обігом лісоматеріалів перелік альтернативних дій складу злочину, передбаченого ст. 246 КК у новій редакції, крім незаконної порубки дерев і чагарників, їх перевезення, зберігання та збуту незаконно зрубаних дерев і чагарників доцільно доповнити такими злочинними діями, як придбання незаконно добутої деревини.

Суспільна небезпечність придбання незаконно добутої деревини полягає у формуванні такими діями підвищеного попиту на незаконне зрубання дерев і чагарників у великій кількості, стимулюванні тіньового обігу лісоматеріалів та нелегальної деревообробки, зниженні вартості одного кубічного метра деревини на ринку, порушенні вимоги добросовісної конкуренції. В умовах існування розгалуженого ринку збуту незаконно заготовленої деревини не достатньо обмежитися застосуванням положень ч. 5 ст. 27 КК або кваліфікувати дії скупників лісу за ст. 198 КК. Необхідно передбачити кримінальну відповідальність за всі взаємопов'язані ланки такої злочинної діяльності для всіх учасників цього злочинного бізнесу, включаючи діяльність із придбання завідомо незаконно зрубаних дерев і чагарників. Без криміналізації вказаних діянь належного ефекту від комплексу кримінально-правових заходів протидії незаконному обігу деревини буде вкрай складно досягти.

З кримінологічної точки зору з конструкції аналізованої статті треба виключити ознаку істотної шкоди. Згідно з тлумаченням ППВСУ змісту істотної шкоди (попередня редакція ст. 246 КК) йшлося про випадки, коли були знищені певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилась якість атмосферного повітря; змінилися ландшафт місцевості, русло річки; сталась ерозія ґрунту тощо [32]. У нинішній редакції ст. 246 КК законодавець дав легальне тлумачення істотної шкоди у примітці до статті, а саме: істотною вважається така шкода, яка у дві тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Формулювання екологічної (природоохоронної) складової істотної шкоди виглядає доволі розмито і дозволяє тлумачити його на власний розсуд. Це означає, що в більшості випадків органи досудового розслідування і суди будуть визначати матеріальну складову істотної

шкоди. Ураховуючи нижній поріг розміру істотної шкоди (понад 1,700 тис. грн), обсяг кримінально-правової охорони лісу звужений до екологічно небезпечної межі. Більше того, зберігається положення щодо розмежування правової оцінки незаконної порубки як злочину (ст. 246 КК) і незаконної порубки, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка як адміністративного правопорушення (ст. 65 КУпАП).

На нашу думку, кримінальна відповідальність має наступати за фактом незаконного зрубання дерев і чагарників та інших лісових насаджень незалежно від місця вчинення злочину. Це має бути формальний склад злочину. Суспільно небезпечні наслідки незаконної порубки лісу у вигляді заподіяної матеріальної шкоди (вартості зрубаних дерев і чагарників), шкоди довкіллю і середовищу проживання людей доцільно визнати кваліфікуючими ознаками.

Як у минулій, так і в чинній редакції ст. 246 КК обов'язковою умовою для кваліфікації діяння за ст. 246 КК залишається встановлення факту належності незаконно зрубаних дерев і чагарників до лісового фонду України. Проте не все так однозначно. У ч. 3 ст. 1 ЛК зазначено, що усі ліси на території України, незалежно від того, на землях яких категорій за основним цільовим призначенням вони зростають, та незалежно від права власності на них, становлять лісовий фонд України і перебувають під охороною держави. Стаття 4 ЛК приписує, що до лісового фонду України належать лісові ділянки, в тому числі захисні насадження лінійного типу, площею не менше 0,1 га. Водночас до лісового фонду України не належать: зелені насадження в межах населених пунктів (парки, сади, сквери, бульвари тощо), які не віднесені в установленому порядку до лісів; окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. Зазначена норма узгоджується з ч. 2 ст. 55 ЗК у частині того, що до земель лісогосподарського призначення не належать землі, зайняті: зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів; окремими деревами і групами дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках. Щоправда,

указаний перелік доповнюється полезахисними лісовими смугами на землях сільськогосподарського призначення.

Тепер звернімося до аналізу акта законодавства, яким закріплено й описано різні групи лісів в Україні. Згідно з п. 6 Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок до рекреаційно-оздоровчих лісів відносяться лісові ділянки у межах міст, селищ та інших населених пунктів. Крім того, п. 7 вказаного Порядку приписує, що до категорій захисних лісів належать лісові насадження лінійного типу, а саме: полезахисні лісові смуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів. Неоднозначним також є положення про невіднесення до лісового фонду України лісових насаджень (полезахисних лісових смуг), розташованих на землях сільськогосподарського призначення. Згідно з ч. 7 ст. 37¹ ЗК земельні ділянки під полезахисними лісосмугами передаються у постійне користування державним або комунальним спеціалізованим підприємствам або в оренду фізичним та юридичним особам з покладанням обов'язку щодо утримання та збереження таких смуг і забезпечення виконання ними функцій агролісотехнічної меліорації. Фактично це означає поширення на вказані лісові насадження правового режиму державної охорони лісових ресурсів від незаконних рубок та знищення.

За логікою законодавця виходить, що в разі незаконного зрубання дерев і чагарників, скажімо, в межах населених пунктів або навколо населених пунктів, – настає відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245 КК). І це тоді, коли лісові насадження в межах території населених пунктів масово вирубуються під незаконну забудову або з метою заготівлі дров паливних під виглядом проведення робіт з благоустрою чи розчищення території інфраструктурних об'єктів.

Неузгодженість положень нормативно-правових актів різної юридичної сили ускладнює застосування ст. 246 КК на практиці. У зв'язку з цим треба змінювати (розширювати) об'єкт кримінально-правової охорони. Це має бути не тільки ліс, але й інші лісові насадження, зо-

крема дерева та групи дерев, незалежно від їх місця зростання. Пропонуємо змінити редакцію ст. 246 КК «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» на «Незаконна порубка дерев та інших лісових насаджень», до яких серед іншого належать і чагарники.

Предметом злочину, передбаченого ст. 246 КК, виступають дерева і чагарники. Дерева – це багаторічні рослини з чітко вираженим задерев'янілим стовбуром та гілками, які утворюють крону. Під чагарниками розуміють багаторічні рослини, які у дорослому стані не мають головного стовбура, із деревоподібними гілками, які починають рости з поверхні ґрунту [36, с. 60].

Способами незаконної порубки лісу є відокремлення сироростучого стовбура від кореневої системи шляхом спилування, зрубівання, корчування, викопування та ін. У таких випадках незаконна порубка визнається закінченим злочином з моменту повного відокремлення дерева, чагарнику від кореня, якщо це діяння завдало істотної шкоди. Обов'язковим є встановлення причинного зв'язку між фактом незаконної порубки та наявністю істотної шкоди [37, с. 18]. Крім відокремлення сироростучого стовбура від коріння незаконною порубкою лісу охоплюється пошкодження дерев і чагарників до ступеня припинення росту. До пошкоджених до ступеня припинення росту належать зрубані дерева, дерева з переламаним стовбуром, обідраною корою понад 30 відсотків периметра стовбура незалежно від довжини обдиру за висотою стовбура, обпаленою корою понад 50 відсотків периметра стовбура незалежно від висоти розповсюдження обпалу по висоті стовбура, пошкодженою заготівлею живиці корою понад 30 відсотків периметра стовбура, обшморганою корою більше половини її довжини, обідраними та обламаними скелетними коренями більше половини периметра стовбура, а також повалені дерева і такі, що мають спричинений дією антропогенних факторів нахил більше 30 градусів від вертикальної осі [38].

Незаконна порубка лісу вчиняється загальним суб'єктом. Кваліфікуючими ознаками незаконної порубки лісу в новій редакції закріплено дії, передбачені ч. 1 ст. 246, вчинені у заповідниках або на тери-

торіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах; дії, вчені повторно або за попередньою змовою групою осіб; дії, передбачені частинами першою, другою чи третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки (у п'ять тисяч і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян).

На нашу думку, до обтяжуючих вину обставин слід віднести також незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, учинені посадовими і службовими особами постійних лісокористувачів (СЛП, ОУЛМГ), а також уповноваженими ними фізичними і юридичними особами. Службові і посадові особи СЛП та ОУЛМГ мають законний доступ до лісових ресурсів, повноваження щодо видачі дозволів на вирубку дерев і чагарників, здійснюють контроль за законністю спеціального використання лісових ресурсів (заготівлі деревини, перевезення лісоматеріалів, зберігання на складах, реалізації (продажу)), а також від імені держави забезпечують охорону лісу від незаконних рубок. Посадові і службові особи СЛП наділені виключними владними повноваженнями щодо заготівлі деревини в порядку рубок головного користування та охорони лісових ресурсів, що суттєво полегшує підготовку, вчинення незаконної порубки лісу та приховування цих злочинів, а також свідчить про підвищену суспільну небезпечність злочинів, учинених спеціальними суб'єктами.

Викликає подив відсутність серед кваліфікуючих ознак вчинення незаконної порубки лісу організованою групою та злочинною організацією, адже злочинним лісодобувним промислом займаються саме такі злочинні об'єднання.

У контексті надання правової оцінки ключової ознаки, а саме незаконності проведення рубок та інших операцій із лісопродукцією, слід розглянути основні положення технології заготівлі та первинного обліку деревини, що здійснюються у законному порядку.

Отже, рубку дерев і чагарників проводять майстри лісу відповідного лісівництва або вільнонаймані працівники на договірних засадах

із власниками чи постійними лісокористувачами. Вони ж здійснюють маркування і клеймування зрубленої деревини. Після повалення дерев, обрубання гілок і сучків законність проведення лісорубних робіт та їх результати мають перевірятися посадовими особами підрозділу з відведення і таксації лісосік СЛП безпосередньо на місці заготівлі деревини. Заготовлена деревина підлягає перевірці, прийняттю та обліку на місці проведення рубок. Законність зрубаних дерев і чагарників перевіряється на підставі абрисів на кожному лісосіку, нарядів-актів виконаних робіт, копій лісорубних квитків та довідки про кількість заготовленої деревини. На цьому етапі встановлюються відповідність фактичного місця вирубування дерев і чагарників документально підтвердженим межам лісових ділянок, переданих лісокористувачам, повнота і правильність розроблення лісосіки, кількість фактично заготовленої деревини. Також здійснюються огляд і заміри зрубаних дерев, звірка обсягу заготовленої деревини (в куб. м) із відомостями, указаними в лісорубному квитку. Законність заготування деревини підтверджується маркуванням і клеймуванням стовбурів (хлистів) та сортиментів.

Після перевірки законності рубок дерев і чагарників заготовлена деревина підлягає прийманню і первинному обліку на лісосіці.

Приймання й первинний облік заготовленої деревини на лісосіці здійснює контролер лісозаготівельного виробництва (приймальник деревини). У його обов'язки входять здійснення заміру кожного хлиста і сортименту, визначення їх об'єму в щільних кубічних метрах, складення у двох примірниках щоденника приймання робіт із заготівлі (вивезення) лісопродукції, товарно-транспортних накладних на її транспортування з лісосіки до складів. Водночас під час приймання здійснюються класифікація деревини та віднесення до різних категорій технічної придатності, розрахунок грошової і матеріальної оцінки заготовленої деревини [20, с. 5, 14–15]. Законність походження деревини оформляється (підтверджується) відомостями в товарно-транспортній накладній про кількісні та якісні показники заготовленої деревини. При вивезенні ділової деревини у товарно-транспортній накладній указуються порода, сортимент, сорт, довжина, діаметр

у верхньому відрізі, кількість штук і об'єм у щільних кубометрах. При вивезенні хлестів указуються порода, кількість штук, довжина і об'єм у щільних кубічних метрах. При вивезенні дров зазначаються порода і кількість складочних кубометрів [39].

Іншими словами, законність походження деревини підтверджується на лісосіці, оформляється товаросупровідними документами, і, що важливо, робиться це перед вивезенням деревини з місць лісозаготівлі. Підставою для вивезення з місця заготівлі дерев і чагарників на склади лісогосподарських підприємств чи для реалізації покупцям є спеціалізована товарно-транспортна накладна затвердженої форми, а також специфікація-накладна на відправлення лісопродукції. Деревина вважається вивезеною з місць заготівлі, якщо вона підвезена до складів, розташованих біля залізниць, автомобільних доріг або пунктів відвантаження (переробки) [12]. На цьому етапі незаконним визнається транспортування дерев і чагарників без товаросупровідних документів чи за підробленими документами, а також непідтвердження легальності походження деревини вказаними документами. Перевезення незаконно зрубаних дерев і чагарників незалежно від їх документального оформлення (формальної легалізації) вважатиметься незаконним і кримінально караним діянням.

Приймання заготовленої деревини на зберігання на кінцевих складах СЛП проводиться завідувачем складу або іншою матеріально відповідальною особою на підставі товарно-транспортної накладної та інших товаросупровідних документів. На основі прийнятих товарно-транспортних накладних вноситься запис у журнал надходження та руху лісопродукції. З метою перевірки правильності зазначеного відправником об'єму хлестів матеріально відповідальна особа проводить приймання з обміром у натурі по кожній відправленій партії [39].

Якщо на етапі вивезення лісоматеріалів із місць заготівлі деревини вона обліковується за кількісними, якісними та вартісними показниками, то на етапі приймання на складах уже здійснюється бухгалтерський облік готової продукції, що передбачає визначення фактичної собівартості лісопродукції шляхом калькуляції в розрахунку на знеособлений

кубічний метр деревини без диференціації за розмірами, породами і сортами. Серед іншого, важливо й те, що при реалізації готової продукції із складів списується її собівартість з кредиту в дебет бухгалтерського рахунка. Тобто в бухгалтерському обліку готова лісопродукція фіксується за кожною ціною позицією, а собівартість відноситься на знеособлений кубічний метр деревини [40, с. 5, 7].

Реалізація необробленої деревини, за винятком дров паливних, здійснюється всіма постійними користувачами лісових ресурсів через загальні, спеціалізовані та додаткові аукціони з продажу необробленої деревини на біржах, а також шляхом укладання прямих довгострокових договорів із покупцями [41].

Отже, з кримінологічної точки зору явище незаконної порубки лісу є первинною ланкою незаконної лісогосподарської діяльності та нелегального обігу деревини. Порушення правил рубок дерев і чагарників тягне за собою незаконне походження деревини в ланцюгу поставок від лісосіки до покупця, включаючи перевезення, зберігання, придбання та збут (випуск у вільний обіг).

У кримінологічному розумінні явище незаконної порубки лісу виражається в цілеспрямованій злочинній діяльності із заготівлі деревини з метою збуту для одержання доходу чи для використання в інших цілях. В основі злочинної діяльності щодо незаконної порубки лісу переважно лежать майнові потреби і комерційні інтереси, бажання одержати матеріальну вигоду або задовольнити особисті (побутові) потреби в дровах та інших лісоматеріалах.

За визначенням А. Ф. Зелінського, злочинна діяльність – це система умисних злочинів, зумовлених загальними мотивами і спрямованих на досягнення окремих проміжних цілей. Найбільш стійким видом злочинної діяльності виступає злочинний промисел, тобто систематичне вчинення тотожних злочинів на підставі загальних мотивів, що передбачає певну послідовність і взаємозумовленість злочинних дій [42, с. 15].

На наш погляд, лісодобувний злочинний промисел охоплює взаємопов'язані ланки всього технологічного циклу заготівлі деревини з метою збуту або без такої.

Як специфічний різновид злочинної поведінки (злочинної діяльності) незаконна порубка лісу спричинена різними мотивами і метою, проте передбачає виключно умисну форму вини. Мотиви злочинної поведінки перебувають у прямій залежності від мети. Для більшості різновидів незаконної порубки лісу характерні мотиви одержання матеріальної вигоди. Іноді цей злочин вчиняється з хуліганських та інших спонукань.

Питання корисливих мотивів незаконної порубки лісу залишається дискусійним для вітчизняної науки. С. Б. Гавриш стверджує, що незаконна порубка лісу є самостійним складом злочину, відокремленим від викрадення майна за предметом та способом [43, с. 92]. Інші науковці переконані, що деревина взагалі не може становити предмет крадіжки, оскільки в ній не вкладена людська праця [44]. Разом із тим екологічний підтекст незаконної порубки закінчується в момент відокремлення стовбура від пня, а надалі злочин уже має чіткий корисливий мотив, адже абсолютна більшість злочинів проти довкілля вчиняються з метою отримання матеріальної вигоди [45].

Згідно з теорією кримінального права корисливим мотивам притаманно бажання одержати матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків або досягти іншої матеріальної вигоди [32]. Саме по собі незаконне зрубання дерев і чагарників учиняється з корисливих мотивів у випадках одержання грошової винагороди за таку роботу, а також для подальшого збуту заготовленої деревини. На практиці саме такий вид злочинної діяльності став усталеним. Ураховуючи, що незаконна порубка лісу в основному здійснюється організовано, бригадним методом або вільнонайманими працівниками на оплатній основі, – не виникає сумнівів в одержанні винагороди злочинцями за повалення, первинну обробку й транспортування дерев і чагарників із місця заготівлі деревини до складів, пилорам чи пунктів відвантаження.

З кримінологічної точки зору мотив злочинної поведінки складається із змістовної і динамічної сторін. Як стверджував А. Ф. Зелінський, змістовну сторону утворює опредмечена потреба, справжній

інтерес злочинця. Це все те, заради чого вчиняється злочин. Динамічна сторона включає бажання, пристрасті, емоції [42, с. 22–23].

Звідси випливає висновок, що зрубання дерев і чагарників заради одержання матеріальної вигоди становить зміст корисливої мотивації, якою керуються злочинці під час реалізації злочинного умислу. Не має значення момент фактичного одержання матеріальної вигоди для себе чи інших осіб. Головне, щоб мотиви і злочинні дії були пов'язані причинним зв'язком, а в основі спричинення незаконної порубки лісу лежала матеріальна вигода.

Іншою кримінологічно важливою ознакою злочинної поведінки є її мета, що вказує на спрямованість умислу і пояснює, чого саме прагнули досягти злочинці в кінцевому результаті.

За критерієм мети пропонуємо вирізняти такі види незаконної порубки лісу:

- незаконне вирубування дерев і чагарників для задоволення особистих (побутових) потреб населення в дровах і лісоматеріалах;
- незаконне вирубування дерев і чагарників з метою збуту;
- незаконне вирубування дерев і чагарників з метою вивільнення лісових земельних ділянок під несанкціоноване видобування корисних копалин;
- незаконне вирубування дерев і чагарників з метою подальшої забудови.

Незаконна порубка лісу виступає первинною ланкою незаконного обігу деревини на внутрішньому і зовнішньому ринках. Ідеться про організовану систему купівлі-продажу деревини з метою одержання незаконного доходу. За оцінками міжнародних експертів, торгівля незаконно добутою деревиною дає 300–500 відсотків доходу, а щорічний обіг вимірюється приблизно в 10 млрд дол. США [46, с. 140].

Беручи до уваги вищеописані ознаки незаконної порубки лісу, пропонуємо таке визначення. ***Незаконна порубка лісу** – це переважно організована злочинна діяльність, спрямована на незаконну заготівлю деревини в лісах та на інших охоронюваних територіях і об'єктах у комерційних цілях або з метою задоволення особистих (побутових) потреб населення в дровах і лісоматеріалах.*

На наш погляд, антисоціальна сутність явища незаконної порубки лісу полягає в заподіянні істотної шкоди довкіллю, національній економіці, а також правам та інтересам постійних і тимчасових лісокористувачів у частині заготівлі деревини та одержання доходу від її реалізації. Незаконна порубка лісу посягає на порядок спеціального використання лісових ресурсів, механізм заготівлі та реалізації деревини та її товарно-грошовий обіг. У масштабах держави це призводить до незаконного перерозподілу природних ресурсів, привласнення частини національного багатства, заподіяння шкоди бюджету і національній економіці. На рівні суспільства незаконна порубка лісу заподіює шкоду лісовому господарству і лісовому фонду України, екологічній безпеці в цілому.

Як видається, економічна спрямованість незаконної порубки лісу залишається недооціненою державою і суспільством. Від вирубування лісів зменшуються природні та матеріальні ресурси держави, погіршуються стан довкілля та економічний потенціал України. Так, за повідомленням голови ДАЛРУ, протягом 2015 р. сума шкоди від виявлених незаконних порубок склала 84,7 млн грн, у той час як відшкодовано було лише 4,6 млн грн, тобто близько 5 відсотків [47].

Як різновид організованої злочинної діяльності незаконна порубка лісу пов'язана з іншими видами злочинного бізнесу у сфері незаконного обігу деревини. Одні з них створюють і підтримують постійний попит на незаконно добуту деревину, зумовлені її переробкою на деревну продукцію. Інші передбачають незаконну порубку лісу як необхідну умову, засіб досягнення інших злочинних цілей. До різновидів злочинного бізнесу, що створюють і підтримують постійний попит на незаконно добуту деревину, належать несанкціоноване виробництво деревного вугілля, незаконний експорт лісоматеріалів. Серед різновидів злочинного бізнесу, пов'язаного із незаконною порубкою лісу, вагоме значення має незаконне видобування бурштину та інших корисних копалин, а також незаконна забудова.

Для прикладу, у сфері використання лісових ресурсів великих масштабів набуло нелегальне виробництво деревного вугілля [48]. З чотирьох тонн деревини приблизно виробляється одна тонна дерев-

ного вугілля. Прибутковість незаконного виробництва деревного вугілля сягає 300 відсотків [49]. Поряд із цим землі лісогосподарського призначення на північному заході України сьогодні використовуються для незаконного видобування бурштину у промислових масштабах. Для вивільнення земельних лісових ділянок попередньо вирубуються дерева та інші лісові насадження [50, с. 96]. За даними аудиторської оцінки, від незаконного видобутку бурштину тільки в трьох державних лісгоспах Рівненської області у 2017 р. збитки становили близько 13 млн грн [51].

Незаконна порубка лісу пов'язана із нелегальним експортом необробленої деревини, що відбувається через фіктивні підприємства та офшорні юрисдикції. Наприклад, 1 куб. м цінної деревини у Великій Британії коштує 300 євро, у той час коли декілька волинських лісгоспів із 2014 по 2016 р. продавали її офшорній компанії, зареєстрованій у цій державі, за 63 євро [52]. За інформацією Генеральної прокуратури України, у серпні 2016 р. у Львівській області було відкрито кримінальне провадження за фактом організації схеми незаконного експорту викраденого лісу (дубу, сосни та інших порід) на підставі фіктивних документів за участю посадової особи Львівського ОУЛІМГ, а також вилучено майже 2 тис. куб. м підготовленого до експорту лісу (дерев породи дуб із електронними бірками державних лісгоспів) [53].

Виходячи із мети і завдань монографічного дослідження, його об'єкта і предмета, необхідно обрати методи наукового пізнання.

Для надання кримінологічної характеристики явища незаконної порубки лісу, а також вивчення особи злочинця доцільно використовувати соціологічні і статистичні методи. Серед соціологічних методів традиційно використовуються вивчення офіційних документів, зокрема статистичної звітності правоохоронних органів та інших джерел первинної і вторинної кримінологічної інформації. Для встановлення обсягів латентності незаконної порубки лісу, а також причин та умов їх вчинення доцільно застосовувати метод експертних оцінок. У ролі експертів будуть залучені прокурори і керівники регіональних та місцевих прокуратур, що здійснюють нагляд за дотриманням при-

родоохоронного законодавства і забезпечують підтримання обвинувачення в судах за даною категорією кримінальних проваджень.

Інформація про особливості вчинення незаконної порубки лісу, особу злочинця міститься у кримінальних провадженнях і вироків судів, що набули законної сили. А тому вибіркоче узагальнення кримінальних проваджень і копій вироків суду за ст. 246 КК за 2008–2017 рр. дозволить зібрати та систематизувати вказану кримінологічно значущу інформацію.

Для визначення і розкриття детермінуючого комплексу незаконної порубки лісу, зв'язків і залежностей з іншими явищами та видами злочинного бізнесу необхідно вдатися до контент-аналізу інформації з різних джерел: моніторингових звітів міжнародних природоохоронних організацій, аналітичних досліджень у рамках грантових проєктів, монографічних досліджень. Кращу практику протидії незаконній порубці лісу та незаконному обігу деревини доцільно вивчати за допомогою порівняльно-правового методу – вивчення законодавства зарубіжних країн, міжнародного досвіду боротьби з цим явищем.

Застосування сукупності обраних методів забезпечить достовірність одержаних результатів монографічного дослідження, обґрунтованість теоретичних положень, висновків і рекомендацій, викладених у ньому.

══════ Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що ліс – це системний об'єкт навколишнього середовища, придатний для повноцінного ведення лісового господарства, життя живих істот та задоволення суспільних потреб у лісових ресурсах. Первинним елементом лісу є сукупність дерев однієї або різних порід, що об'єднуються в групи дерев, які становлять деревостан. Деревостан на великих площах інтегрується в лісові насадження. Системоутворюючою ознакою цієї екосистеми є дерева, що мають властивість природного ресурсу, досягли віку зрілості деревостану, займають значні площі земельних

лісових ділянок. За міжнародними стандартами, кількісними ознаками віднесення деревної рослинності до категорії «ліс» виступають площа і ширина насаджень дерев, їх висота, щільність або повнота, а також місце розташування (поза межами населених пунктів) та належність до сільськогосподарських земель. Якісним критерієм визначення, що розкриває сутність лісу, слід вважати насадження дерев на земельній лісовій ділянці. Саме такий підхід взятий за основу монографічного дослідження.

Установлено, що лісовий фонд України перебуває в різному відомчому підпорядкуванні, при цьому превалююча частка земельних лісових ділянок (73 відсотки) знаходиться в управлінні Держлісагентства та його територіальних органів і лісогосподарських підприємств.

У чинному законодавстві поняттям «ліс» охоплюються різні об'єкти навколишнього природного середовища: природні ліси, придатні для повноцінного ведення багатопільового лісового господарства; штучні ліси, або лінійні захисні насадження (полезахисні лісові смуги, лісові смуги вздовж автомобільних доріг, лісові смуги вздовж залізниць), малопридатні для повноцінного ведення лісового господарства; самозаліснені деревно-чагарниковою рослинністю земельні ділянки, що перебувають у занедбаному стані та фактично є безгосподарними.

Заготівля деревини здійснюється в порядку рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства (рубки головного користування, рубки щодо поліпшення якісного складу лісів та інші види рубок), а також рубок, не пов'язаних із веденням лісового господарства (при виконанні робіт щодо будівництва й обслуговування інженерних об'єктів у лісах та ін.). Рубки головного користування носять плановий і комерційний характер. Вони призначаються за запасами (кількістю) деревини та спрямовані на заготівлю ділової деревини. Інші види рубок носять обслуговуючий, некомерційний характер. Вони призначаються за фактичною необхідністю, для поліпшення якісного складу та санітарного стану лісів. Особливістю призначення рубок, не пов'язаних із лісогосподарською діяльністю, є визначення лісової ділянки за площею, що підлягає вирубуванню. Як правило, під час таких рубок заготовляються інші, крім ділової деревини, сортименти.

Згідно з визначенням Європейської економічної комісії ООН незаконною вважається рубка в разі, коли деревина заготовляється, транспортується, купується чи продається з порушенням національного законодавства. Крім того, незаконною може бути сама процедура заготівлі деревини, включно із корумпованими засобами отримання доступу до лісів, вилучення деревини без дозволу або вилучення з охоронюваних територій, вирубування охоронюваних видів чи вилучення деревини понад дозволені обсяги.

Узагальнивши різні підходи та усталену кримінальну практику, запропоновано кримінологічне визначення незаконної порубки лісу, згідно з яким – це переважно організована злочинна діяльність, спрямована на незаконну заготівлю деревини в лісах та на інших охоронюваних територіях і об'єктах у комерційних цілях або з метою задоволення особистих (побутових) потреб населення в дровах і лісоматеріалах.

Зазначається, що антисоціальна сутність явища незаконної порубки лісу полягає в заподіянні істотної шкоди довкіллю, національній економіці, а також правам та інтересам постійних і тимчасових лісокористувачів у частині заготівлі деревини та одержання доходу від її реалізації. Незаконна порубка лісу посягає на порядок спеціального використання лісових ресурсів, механізм заготівлі і реалізації деревини та її товарно-грошовий обіг. У масштабах держави це призводить до незаконного перерозподілу природних ресурсів, привласнення частини національного багатства, заподіяння шкоди бюджету і національній економіці. На рівні суспільства незаконна порубка лісу заподіює шкоду лісовому господарству і лісовому фонду України, екологічній безпеці в цілому.

За критерієм мети пропонується вирізняти такі види незаконної порубки лісу: незаконне вирубування дерев і чагарників для задоволення особистих (побутових) потреб населення в дровах і лісоматеріалах; з метою збуту; з метою вивільнення лісових земельних ділянок під нелегальне несанкціоноване видобування корисних копалин; з метою подальшої незаконної забудови.

Запропоновано доповнити перелік дій, що охоплюються поняттям незаконної порубки лісу, а саме: незаконне виділення лісових ділянок

(розрахункової лісосіки) для заготівлі деревини, а також фальсифікація технічних характеристик лісосіки в офіційних документах, у тому числі перевищення виділених лімітів і площ, відведених під рубку; призначення рубок без фактичної необхідності їх проведення шляхом завідомо неправильного визначення їх мети, підстав та видів рубок; підроблення даних у лісорубному квитку щодо обліку дозволених до відпуску запасів деревини, строків здійснення лісових користувань та вивезення заготовленої продукції, обліку плати за використання лісових ресурсів; здійснення рубок дерев і чагарників неуповноваженим суб'єктом.

Незаконна порубка лісу розглядається як первинна ланка в цілому незаконній лісогосподарській діяльності та є різновидом кримінальної практики. Відстоюється підхід щодо поєднаності незаконної порубки лісу із злочинною діяльністю по перевезенню, зберіганню та збуту незаконно зрубаних дерев і чагарників. Пропонується криміналізувати також незаконні дії щодо придбання незаконно добутої деревини.

Як різновид злочинної діяльності незаконна порубка лісу пов'язана з іншими видами організованого злочинного бізнесу, що створюють попит на незаконно добуту деревину, а також із тими, що пов'язані з використанням деревини і вивільненням земельних лісових ділянок. До першого виду кримінального бізнесу належить несанкціоноване виробництво деревного вугілля. Другий різновид злочинного промислу пов'язаний із незаконним видобуванням бурштину та інших корисних копалин, а також із незаконною забудовою.

Виходячи із мети і завдань монографічного дослідження, його об'єкта і предмета, обрано методи наукового пізнання (порівняльно-правовий, статистичні, конкретно-соціологічні та ін.).

Розділ 2

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ

2.1. Сучасний стан і тенденції розвитку незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу

Визначившись із поняттям незаконної порубки лісу, необхідно здійснити кримінологічний аналіз кількісних та якісних показників цих злочинів із метою оцінки їх стану і надання кримінологічної характеристики. Відповідно до визначення А. П. Закалюка, кримінологічний аналіз – це дослідження інформації щодо об'єктів, які становлять предмет кримінології, та інших об'єктів з метою визначення їхнього кримінологічного змісту та значення. За усталеною традицією вітчизняної кримінологічної школи до найбільш значущих показників аналізу злочинів відносять: рівень та коефіцієнти, структуру, кількість та склад осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, динаміку, регіональний розподіл та ін. [54, с. 68].

Нижче за текстом будуть проаналізовані кількісні показники вимірювання незаконної порубки лісу, а саме: рівень злочинів і рівень судимості за ці злочини, їх «ціна»; якісні показники – структура і «географія», а також кількісно-якісні – динаміка. Окрема увага буде приділена оцінці рівня латентності незаконної порубки лісу.

В основу кримінологічного аналізу покладені результати вибіркового узагальнення 143 кримінальних проваджень (кримінальних справ) і вивчення копій вироків за ст. 246 КК, розглянутих місцевими судами Закарпатської, Львівської, Сумської, Харківської та Житомирської об-

ластей за період з 2008 по 2017 р. Вибір указаних областей зумовлений необхідністю дослідити незаконну порубку лісу в регіонах із найбільшою площею лісів. Абсолютні показники рівня злочинності та рівня судимості, «географії» та структури злочинності в масштабах усієї держави було проаналізовано за офіційними щорічними звітами Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації України за 2008–2017 рр.

Рівень незаконної порубки лісу відображений у табл. 1.

Таблиця 1

Рівень незаконної порубки лісу за 2008–2017 рр.

Показники	Р о к и									
	2008	2009	2010	2011	2012 (станом на 20.11)	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість зареєстрованих злочинів	637	833	646	814	823	982	1030	1487	2313	2276
Кількість виявлених осіб	248	377	390	489	392	223	246	220	249	444

Як убачається із значень показників, кількість зареєстрованих злочинів за ст. 246 КК за десять років (2008–2017) збільшилася у понад 3,5 разу. Стабільно низькими залишаються показники виявлених осіб, що вчинили ці злочини. Наведені відомості свідчать про об'єктивне збільшення в Україні рівня незаконної заготівлі деревини, що супроводжується незаконною порубкою лісу, а також про незадовільну роботу уповноважених органів зі встановлення підозрюваних осіб. Різке щорічне зростання кількості облікованих злочинів починаючи з 2014 р. можна пояснити декількома чинниками.

По-перше, збільшення масштабів явища незаконної порубки лісу відбулося за рахунок виявлення і реєстрації найбільш масових та

очевидних злочинних проявів, в основному пов'язаних із самозаготівлею дров паливних домогосподарствами, що зумовлено підвищенням тарифів на енергоносії і суттєвим зростанням відпускних цін на традиційні види палива (природний газ і кам'яне вугілля). Іншою вагомою причиною стало збільшення обсягів заготівлі необлікованої деревини з метою незаконного експорту.

По-друге, виявлення, облік і розслідування незаконної порубки лісу стало в досліджуваній період одним із пріоритетів у роботі правоохоронних органів.

По-третє, збільшення рівня вказаних злочинів пояснюється активізацією викривальної діяльності громадських природоохоронних організацій, громадських активістів, ЗМІ, інтернет-блогерів.

По-четверте, новий порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань зобов'язує реєструвати всі заяви і повідомлення та починати кримінальне провадження за виявленими фактами. Суспільний резонанс довкола проблеми вирубування українських лісів перешкоджає приховуванню від обліку діянь, що містять ознаки злочину, передбаченого ст. 246 КК. Завдяки зусиллям ЗМІ, соціальним мережам, журналістським розслідуванням, оприлюдненим даним аерокосмічного моніторингу лісових господарств, замовчувати факти масової незаконної порубки лісу стало складніше.

Однак реєстрація (облік) кримінальних проваджень за ст. 246 КК відображає лише рівень цих злочинів у кількісних показниках, а не результати їх досудового розслідування. Слід мати на увазі, що переважна більшість таких кримінальних проваджень розпочинається за фактом виявлення ознак кримінального правопорушення, передбаченого ст. 246 КК, при цьому підозрювана особа в більшості випадків не встановлюється. Оскільки ліси України перебувають у різному відомчому підпорядкуванні, дані про частку вчинених злочинів невстановленими особами різняться. Так, за інформацією Держекоінспекції України, у частині здійснення екологічного контролю ПЗФ в 65 відсотках випадків незаконної порубки лісу не встановлюються підозрювані особи [55, с. 8]. За даними Держлісагент-

ства, 39 відсотків випадків незаконної порубки лісу вчинено невідомими особами [56, с. 35].

На нашу думку, така ситуація зумовлена участю в незаконній порубці лісу працівників і посадових осіб СЛП та причетністю їх до цих злочинів. Саме вони безпосередньо здійснюють заготівлю деревини, контролюють додержання порядку спеціального використання лісових ресурсів під час різних видів рубок іншими лісокористувачами, а також забезпечують охорону лісів від незаконних рубок.

Зазначені обставини негативно відбиваються на рівні судимості за незаконну порубку лісу.

Згідно зі щорічною звітністю Державної судової адміністрації України за ст. 246 КК було засуджено: у 2008 р. – 273 особи, у 2009 р. – 372, у 2010 р. – 316, у 2011 р. – 243, у 2012 р. – 444, у 2013 р. – 237, у 2014 р. – 264, у 2015 р. – 290, у 2016 р. – 206, у 2017 р. – 351 особу. Тобто підвищення рівня злочинів не супроводжувалося пропорційним збільшенням числа осіб, стосовно яких ухвалено обвинувальний вирок суду, що набув законної сили і не був скасований в апеляційному чи касаційному порядку. Детальніша інформація про осіб, яких було засуджено за ст. 246 КК, буде наведена в наступному підрозділі монографії.

Для повноти й об'єктивності кримінологічного аналізу необхідно враховувати коефіцієнти злочинів, що досліджуються. Для цього в кримінологічних дослідженнях використовуються коефіцієнт злочинної інтенсивності і коефіцієнт злочинної активності в розрахунку на певну чисельність населення адміністративно-територіальної одиниці. Коефіцієнт злочинної інтенсивності показує поширеність явища серед усього населення на певній території за конкретний часовий період. Коефіцієнт злочинної активності відображає частоту вчинення злочинів жителями певного регіону чи держави, що досягли віку кримінальної відповідальності. Розрахунок указаних коефіцієнтів наведений у табл. 2.

Таблиця 2

Коефіцієнти злочинної інтенсивності та коефіцієнти злочинної активності незаконної порубки лісу в Україні за 2008–2017 рр.

Роки	Чисельність населення, тис. осіб	Кількість облікованих злочинів	Кзі на 100 тис. населення	Чисельність населення, тис. осіб віком < 16 років	Кількість виявлених осіб (за даними ДІАЗ МВС)	Кза на 100 тис.
2008	46 143,7	637	1,38	39 072,7	248	0,64
2009	45 939,8	833	1,81	38 934,8	377	0,97
2010	45 962,9	646	1,41	38 980,3	390	1,00
2011	45 778,5	814	1,78	38 802,8	489	1,26
2012	45 633,6	823	1,80	38 640,5	392	1,01
2013	45 553,0	982	2,16	–	–	–
2014	45 426,2	1 030	2,27	–	–	–
2015	42 929,3	1 487	3,48	–	–	–
2016	42 760,5	2 313	5,41	–	–	–
2017	42 584,5	2 276	5,35	–	–	–

Наведений розрахунок коефіцієнтів після 2014 р. здійснено без урахування статистичних показників обліку цих злочинів на тимчасово окупованих територіях.

Аналіз значень коефіцієнта злочинної інтенсивності за десять років свідчить про збільшення рівня цих злочинів серед населення держави з 1,38 до 5,35 у розрахунку на 100 тис. жителів. Водночас кримінальна активність населення зростала в рази повільніше (від 0,64 до 1,01 злочинців у розрахунку на 100 тис. жителів, старших 16 років, станом на 2014 р.). Це свідчить про великі проблеми із встановленням підозрюваних осіб.

Для правильного пояснення встановлених тенденцій слід урахувати особливості виявлення й обліку незаконної порубки лісу. Насамперед у даного злочину немає потерпілого. Майнова шкода від незаконної порубки лісу, як правило, заподіюється державі або територіальній громаді. Обов'язок виявляти, документувати факти

незаконної порубки лісу та повідомляти про них уповноважені підрозділи органів досудового розслідування лежить на підрозділах державної лісової охорони, що діють у складі СЛП, а також на постійних і тимчасових лісокористувачах, підрозділах Держекоінспекції, Національної поліції. Зазвичай першими виявляють факти незаконної порубки лісу майстри лісу під час обходу закріпленої території. За посадою вони входять до складу підрозділів державної лісової охорони і несуть відповідальність за охорону лісових насаджень від незаконних порубок лісу. Відтак, посадові особи СЛП постійно стикаються з дилемою – повідомляти правоохоронні органи про факти незаконної порубки лісу невстановленими особами або приховати подію злочину і тим самим уникнути зайвих проблем. Зважимо також, що обмежений режим лісокористування і чітко регламентований порядок заготівлі, перевезення, зберігання й реалізації деревини суттєво ускладнюють вчинення цих злочинів особами, які не мають вільного доступу до лісових ресурсів, а також відношення до лісогосподарської діяльності. Немає сумнівів, що певна частина цих злочинів учиняється постійними та/або тимчасовими лісокористувачами під час здійснення заходів і робіт, пов'язаних і не пов'язаних із лісогосподарською діяльністю. За характером посадових обов'язків працівники СЛП наділені дозвільними, контрольними і правоохоронними повноваженнями у сфері спеціального використання лісових ресурсів, що полегшує здійснення незаконних рубок під прикриттям формально законних лісозаготівельних робіт, а також приховування порушень правил заготівлі деревини і фактів незаконних рубок дерев і чагарників. Крім того, посадовим особам СЛП порівняно легше легалізувати незаконно зрубані дерева і чагарники шляхом змішування із законно заготовленою деревиною під час первинного документального обліку на місці проведення рубок.

У зв'язку із цим постає питання про повноту виявлення та обліку фактично вчинених злочинів, передбачених ст. 246 КК. Очевидно, що без дослідження показників латентності цього виду злочину навряд чи можна оцінити кількість фактично вчинених злочинів.

У кримінологічній літературі зустрічаються різні підходи до поділу злочинів за ступенем латентності. В. Ф. Оболенцев пропонує поділяти всі злочини залежно від рівня латентності на три групи: низьколатентні – рівень латентності яких не перевищує половини від кількості зареєстрованих; середньолатентні – діяння, серед яких кількість латентних перевищує 50 відсотків, але вона менша загальної кількості зареєстрованих; високолатентні – злочини, рівень латентності яких перевищує кількість зареєстрованих діянь певного виду [57, с. 73].

Згідно з іншим підходом рівень латентності визначається методом кратного відношення зареєстрованих злочинів і незареєстрованих. До низьколатентних злочинів належать діяння, в яких коефіцієнт латентності визначається в межах інтервалу від 1 до 2, тобто на один зареєстрований злочин припадає 1–2 латентних; середньолатентні – на один зареєстрований припадає від 2 до 20 латентних; високолатентні – на один зареєстрований припадає від 20 до 50 латентних; особливолатентні – на один зареєстрований припадає понад 50 латентних злочинів [58, с. 58].

Останній підхід має певні переваги, оскільки оцінювання ступеня латентності злочинів здійснюється в межах заданих інтервалів абсолютних величин. Це певним чином орієнтує опитуваних осіб у розмірах значень показника, що оцінюється, а також наближує одержані результати до об'єктивних.

Слід зазначити про одиничні спроби науковців оцінити рівень латентності незаконної порубки лісу. Так, наприклад, за результатами дослідження Ю. А. Турлової, 65,9 відсотка від усіх вчинених незаконних порубок лісу складають злочини, факт учинення яких невідомий правоохоронним органам, у 34,1 відсотка випадків злочини не реєструються з вини правоохоронних органів. Іншими словами, для цього виду злочину характерна природна латентність [59, с. 196, 198].

Ми спробували дослідити приблизний рівень латентності незаконної порубки лісу за результатами оцінок експертів.

За даними нашого дослідження, більшість експертів (46,5 відсотка), у ролі яких виступили 106 прокурорів і керівників регіональних

та місцевих прокуратур Волинської, Житомирської, Закарпатської, Київської, Львівської, Полтавської, Сумської, Харківської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської областей, відносять незаконну порубку лісу до середньолатентних злочинів. Це означає, що на один зареєстрований злочин припадає від трьох до двадцяти незареєстрованих злочинів. При цьому значна частина опитаних надали взаємопротилежні оцінки: зокрема, 24,7 відсотка вважають незаконну порубку лісу низьколатентним злочином, а 21,8 відсотка – високолатентним. І лише 7 відсотків експертів стверджують про особливо високий рівень латентності цих злочинів (на один зареєстрований злочин припадає понад п'ятдесят незареєстрованих).

Установлена дисперсія і неоднозначність відповідей певним чином корелюють із складнощами, з якими стикаються правоохоронні органи при розслідуванні даної категорії кримінальних проваджень. Непросто оцінити обсяги явища, яке сприймається за результатами діяльності іншого правоохоронного органу, за матеріалами, що надходять від державної служби лісової охорони або державної екологічної інспекції. Тим не менш більшість з опитаних експертів (46,5 відсотка) має чітке уявлення про розміри латентності цього виду злочинів, оскільки вважають їх середньолатентними або ж відносять до високолатентних (21,8 відсотка).

Насправді сам факт вирубування дерев в охоронюваних лісах і на інших територіях досить складно приховати, особливо зараз, при використанні електронних засобів моніторингу стану лісового фонду (фотограмметрії і дистанційного зондування), а також в умовах підвищеної уваги інститутів громадянського суспільства до проблеми вирубування лісів. Усі сумніви з'являються під час визначення законності чи незаконності таких рубок. Саме ця ознака є підставою для належної правової оцінки фактів зрубування дерев і чагарників.

З'ясування чинників, що впливають на рівень латентності незаконної порубки лісу, показало наступне. На складність встановлення предмета злочину (виду лісу, якому завдано шкоду) вказали 38,6 відсотка респондентів, складність розмежування складу незаконної по-

рубки лісу із суміжним діянням, передбаченим КУпАП (через категорію «істотної шкоди»), – 32,6 відсотка, складність відмежування від інших видів злочинів (проти власності, службових) – 16,7 відсотка, складність у встановленні співучасті – 12,2 відсотка.

Наведений перелік слід доповнити випадками, коли повідомлення про злочини, передбачені ст. 246 КК, не реєструються свідомо. Так, за результатами узагальнення слідчої практики О. В. Сторчоус констатував, що слідчі нерідко свідомо уникають проведення екологічних експертиз, а працівники лісової охорони умисно не враховують частину зрубаних дерев та не повідомляють про вчинений злочин за певну неправомірну винагороду [37, с. 41, 44]. Слід також указати, що, за даними дослідження Ю. А. Турлової, у кримінальних провадженнях про такі злочини посадові особи органів охорони правопорядку іноді співчують людям, що порушують закон через скрутне матеріальне становище, та умисно запобігають викриттю винних [60].

Серед чинників, що зумовлюють латентність незаконної порубки лісу, слід назвати незацікавленість посадових осіб СЛП документувати факти вчинення злочинів на території ввіреного лісового обходу і передавати матеріали до територіальних органів національної поліції через ризик опинитися серед підозрюваних осіб. Склалася практика, коли у випадках невстановлення осіб, які підозрюються в незаконній порубці лісу, до кримінальної відповідальності притягуються майстри лісу (старші майстри лісу), лісничі та інші посадові особи СЛП за ст. 367 КК (неналежне виконання службових обов'язків з охорони лісу від незаконних рубок). Поряд із цим є й інші причини, які зумовлені побоюванням розправи з боку місцевих жителів сільського населеного пункту або ж стосуються виконання вказівок безпосередніх і вищестоящих керівників, що не бажають «псувати» показники відомчої статистики в частині охорони лісів та привертати зайву увагу контролюючих і правоохоронних органів до діяльності конкретного СЛП. Крім того, через приховування злочинів від обліку посадові особи СЛП намагаються уникнути обов'язку з відшкодування шкоди від незаконної порубки лісу за

поданими прокурорами і Держекоінспекцією позовами в кримінальних провадженнях.

Для аналізу якісної характеристики злочинності в цілому або окремого виду злочинів використовується такий показник, як *структура*, що становить відношення частини до цілого і вимірюється у відсотках. Розподіл загальної кількості злочинів здійснюється за певними ознаками (соціально-демографічними, кримінально-правовими, кримінологічними). Оскільки соціально-демографічні ознаки стосуються контингенту злочинців, то вони будуть розглянуті в наступному підрозділі. Нижче за текстом здійснюватиметься аналіз кримінально-правових і кримінологічних ознак, оскільки вони характеризують особливості вчинення незаконної порубки лісу в територіально-часовому розрізі.

Під кримінально-правовими ознаками розуміють співвідношення злочинів за об'єктом злочинного посягання, ступенем суспільної небезпечності, а також місце і час, спосіб, предмети злочинних посягань, сукупність з іншими злочинами. Кримінологічні показники структурного аналізу статистичного масиву злочинів включають їх розподіл за напрямками господарської діяльності у сфері заготівлі деревини, «географію», «ціну» злочинності.

Дослідження частки незаконної порубки лісу в загальній кількості злочинів проти довкілля показало зростання питомої ваги цих злочинів: 2008 р. – 34,9%, 2009 р. – 38,5%, 2010 р. – 31,3%, 2011 р. – 38,5%, 2012 р. – 37,9%, 2013 р. – 33,4%, 2014 р. – 39,3%, 2015 р. – 46,7%, 2016 р. – 58,7%, 2017 р. – 60,5%. Станом на 2017 р. незаконна порубка лісу стала найбільш поширеним злочином проти довкілля.

Здійснити структурний розподіл незаконної порубки лісу за частинами ст. 246 КК не видається за можливе, бо доповнення її частиною другою, зокрема кваліфікуючими ознаками повторності і вчинення за попередньою змовою групою осіб, відбулося лише наприкінці 2017 р. [61]. Через це вказані обтяжуючі обставини окремо не враховувалися на рівні статистичної звітності Генеральної прокуратури України та Державної судової адміністрації України. З цієї ж

причини вказані відомості не вдалося одержати за результатами узагальнення кримінальних проваджень.

Важливе значення серед кримінологічних ознак структурного аналізу незаконної порубки лісу мають місце, час і спосіб вчинення злочину.

Відповідно до результатів узагальнення кримінальних проваджень *місцем* вчинення злочину найчастіше виступають ліси, що перебувають у віданні СЛП і відповідних лісництв (52,6 відсотка), а також лінійні захисні насадження (31,2 відсотка). Значно рідше незаконна порубка лісу вчиняється в національних природних парках, заказниках та в інших об'єктах ПЗФ (16,2 відсотка).

Судячи з функціонального призначення наведених лісів, можна припустити, що в лісах, підпорядкованих СЛП, а також у спеціально-охоронюваних лісах незаконні порубки лісу частіше вчиняються під час незаконної заготівлі ділової деревини. Натомість лінійні захисні насадження вздовж лісових угідь незаконно вирубуються з метою заготівлі дров'яної деревини (дров паливних). Значна частина таких насаджень нікому не належить (вважаються безгосподарними), а тому не обліковується в земельному кадастрі земель лісогосподарського значення. Відтак, частка незаконної порубки лісу в лінійних полезахисних лісових насадженнях може бути в рази більшою.

Часом вчинення незаконної порубки лісу виступає світла частина доби.

Способом вчинення незаконної порубки лісу є відділення живих дерев від стовбура за допомогою мотопилок (86,3 відсотка) і ручних пилок (13,7 відсотка) без відповідних дозвільних документів або із перевищенням обсягів, зазначених у лісорубному квитку. Випадки пошкодження дерев до ступеня припинення росту у кримінальних провадженнях не зустрічалися. Між тим О. О. Дудоров та Є. О. Письменський зазначають, що порубка лісу має охоплювати не тільки відокремлення дерева або чагарнику від кореня або викорчовування (видалення деревостану з корінням) чи викопування, а також їх пошкодження до стану припинення росту (наприклад, відокремлення

основних гілок від стовбура дерева, нанесення на стовбурі дерева глибоких порізів, знищення кореневої системи) [62, с. 185].

Серед *предметів* злочинних посягань переважно фігурують цінні породи дерев – дуб, граб, смерека, клен, ялиця, акація, сосна, що вказує на переважно комерційні цілі заготівлі деревини. Між тим здійснити сортування деревини на паливну, для технологічних потреб і ділову за матеріалами кримінальних проваджень неможливо через відсутність таких відомостей.

Дослідження *сукупності* незаконної порубки лісу з іншими злочинами засвідчило одночасну кваліфікацію з крадіжками, а також привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем (77,6 відсотка). Суб'єктами останнього злочину, як правило, виступають посадові особи і працівники СЛП. Так, наприклад, С., який працював на посаді майстра лісу ДП «Сумський агролісгосп», не контролював проведення санітарної рубки дерев, унаслідок чого лісник Т. того самого лісівництва незаконно спиляв 248 дерев породи сосна на суму понад 209 тис. грн, що були в подальшому незаконно привласнені і продані приватним підприємцям [63]. Крім того, зустрічалася сукупність статей 246 КК і 197 КК (порушення обов'язків щодо охорони майна), 246 КК і 364 КК (зловживання владою або службовим становищем), 246 КК і 366 КК (службове підроблення). Наприклад, майстер лісу П. умисно, діючи в особистих інтересах, маючи на меті уникнути відповідальності за неналежне виконання покладених на нього обов'язків з охорони лісу у ввіреному йому об'їзді Краснянського лісництва, приховав факт вирубування 64 дерев породи бук і береза шляхом складання фіктивного акта [64].

За матеріалами кримінальних проваджень досить складно здійснити розподіл незаконної порубки лісу за напрямками господарської діяльності у сфері заготівлі деревини, а також за видами рубок. Причина цього – розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із самовільною заготівлею деревини третіми особами, що не належать до СЛП і не займаються лісгосподарською діяльністю (майже 80 відсотків узагальнених кримінальних проваджень). Приблизно в кож-

ному п'ятому випадку констатовано вчинення злочину посадовими особами СЛП, а також іншими особами, уповноваженими ОУЛМГ здійснювати лісозаготівельні роботи. Отримані за результатами вибіркового узагальнення кримінальних проваджень показники не відбивають реального розмаху участі суб'єктів лісогосподарської діяльності (постійних і тимчасових лісокористувачів) у незаконній порубці лісу. Частка злочинів, учинених цими суб'єктами, може бути в кілька разів більшою. За даними природоохоронних організацій і фахівців у лісогосподарській галузі, основною схемою незаконної заготівлі ділової деревини постійними лісокористувачами і третіми особами, що перебувають із ними в договірних відносинах та злочинній змові, є здійснення рубок у порядку поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення та посилення захисних властивостей [65]. Водночас, за результатами узагальнення кримінальних проваджень, вчинення злочинів під час здійснення так званих непланових заходів, пов'язаних із рубками догляду й оздоровлення лісів, що призначаються без фактичної необхідності, зустрічаються рідко.

Розподіл незаконної порубки лісу *за порогом року* показав порівняно частіше вчинення злочинних посягань зимою – 33,9 відсотка та восени – 24,7 відсотка. Це пов'язано із сезонністю заготівлі ділової деревини, зокрема вищою якістю деревини, заготовленою в не вегетаційний період, її вагою, відпускними цінами. Крім того, зимовий період збігається з опалювальним сезоном і свідчить про підвищений попит на дрова серед населення. Особливої уваги заслуговує період новорічно-різдвяних свят, коли масово вирубуються хвойні лісові насадження.

Літом і навесні вчиняється 19,2 і 22,2 відсотка злочинів відповідно. У теплу пору року інша мета заготівлі деревини – задоволення попиту на сировину для деревопереробних підприємств, а також у сезонного попиту на постачання лісо- і пиломатеріалів на експорт.

Дослідження «*географії*», або регіонального розподілу, злочинності, за словами А. М. Бабенка, надає можливості найбільш повно враховувати територіальні відмінності злочинності і фактори, що їх обумовлюють, під час планування та програмування заходів запобі-

гання злочинності [66, с. 52]. Одразу зауважимо, що ми не ставимо перед собою предметне завдання встановити регіональні особливості вчинення незаконної порубки лісу. Разом із тим на прикладі нерівномірного регіонального поширення явища незаконної порубки лісу можна простежити певні тенденції і навіть деякі закономірності вчинення цих злочинів.

За результатами запиту до Державної судової адміністрації України про кількість осіб, засуджених за ст. 246 КК, у регіональному розрізі за 2014–2017 рр. нами було встановлено таке: у Карпатському економічному регіоні (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська області) було винесено обвинувальні вироки 40,9 відсотка засуджених, Південному (Одеська, Херсонська, Миколаївська області) – 17,6 відсотка, Північно-Східному (Харківська, Сумська, Полтавська області) – 10,1 відсотка, Придніпровському (Дніпропетровська, Запорізька області) – 7,4 відсотка, Подільському (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області) – 6,3 відсотка, Північно-Західному (Волинська, Рівненська області) – 6,2 відсотка, Столичному (Київська, Житомирська, Чернігівська області та м. Київ) – 6,1 відсотка, Донецькому (Донецька, Луганська області) – 5,4 відсотка.

Регіональний розподіл злочинів засвідчив залежність цього явища від нерівномірного заліснення території України, ступеня кримінальної активності місцевого населення та інтенсивності використання лісових ресурсів у регіональному розрізі, а також близькості розміщення транспортних мереж для переміщення товарів через державний кордон України.

Карпатський економічний регіон вирізняється найвищим рівнем лісистості території (32 відсотки), а також спільним кордоном з державами – членами ЄС, де існує великий попит на дешеву українську деревину (лісоматеріали і виготовлені з них пиломатеріали). Поширеність незаконної порубки лісу в Південному регіоні зумовлена розташуванням штучних лісів, зокрема, у Херсонській області найбільшого рукотворного лісу у світі, що виконує функцію природного бар'єра від Олешківських пісків. На жаль, в останні роки ці ліси дедалі частіше зазнають злочинних посягань із боку місцевих жителів.

Наведені дані не повністю збігаються із відомостями, відображеними в публічному звіті Держлісагентства за 2016 р. У рейтингу регіонів за поширеністю незаконних рубок переважають Рівненська (1275), Волинська (935), Івано-Франківська (602) та Львівська (692) області. Це може бути пояснено різними об'єктами та суб'єктами статистичного спостереження – Держлісагентство обліковує факти порубок тільки в лісових насадженнях, що перебувають у постійному користуванні (без урахування фактів незаконних порубок лісу, вчинених у лінійних полезахисних лісових насадженнях).

Слід зазначити також про нову тенденцію вирубування лісів в областях, що не входять до рейтингу найбільш криміногенних. Ідеться про вирубування хвойних і твердолистяних порід дерев у Житомирській, Черкаській, Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській областях, а також в інших регіонах з порівняно нижчим рівнем заліснення території.

Динаміка незаконної порубки лісу фіксує зміни кількості облікованих злочинів на території України. Для наочності цей показник зображено у вигляді графіка на рисунку. Для порівняння наведено рівень судимості за цей злочин.

Динаміка незаконної порубки лісу в Україні за 2008–2017 рр.

Із рисунка вбачається стійка тенденція до збільшення кількості облікованих кримінальних проваджень за ст. 246 КК у період з 2010 по 2016 р. Це пояснюється раніше наведеними соціально-економічними чинниками, а також стабільним зростанням попиту на зовнішніх ринках на лісоматеріали і пиломатеріали незаконного походження, що експортуються з України. У розріз зі тенденцією до зростання рівня злочинів ідуть показники рівня судимості за незаконну порубку лісу, що свідчить про невстановлення компетентними органами підозрюваних осіб.

«Ціна» злочинності характеризує заподіяну шкоду від незаконної порубки лісу. Матеріальна шкода вимірюється в натурі, а також в грошовому еквіваленті. У натурі обчислюються збитки лісовому фонду України від кількості незаконно вирубаних дерев і чагарників. У грошовому еквіваленті обчислюються матеріальна шкода, заподіяна незаконними рубками дерев і чагарників, ненарахована рентна плата за спеціальне користування лісовими ресурсами та податкові платежі до державного бюджету. Крім матеріальної шкоди «ціна» незаконної порубки лісу включає шкоду довкіллю і шкоду для людей. Так, згідно зі звітом Рахункової палати України, у цілому по Україні протягом 2014–2016 рр. незаконно вирубано 93,8 тис. куб. м лісу, унаслідок чого заподіяно шкоду на 362,5 млн грн. Підрозділами держлісохорони протягом 2014–2016 рр. виявлено 19,2 тис. випадків незаконної вирубки лісу (включаючи адміністративні правопорушення), у результаті яких вирубано 63,1 тис. куб. м лісу, заподіяна шкода становила 258,4 млн грн, при цьому в 7,5 тис. випадків (38,9 відсотка) порушників не встановлено. Показово й те, що лише 5,1 відсотка (13,3 млн грн) від загального розміру заподіяної шкоди відшкодовано [56, с. 35–36].

Екологічна шкода довкіллю і середовищу проживання людей від незаконної вирубки лісів полягає у зменшенні площі лісів, ерозії ґрунтів, знищенні рідкісних видів флори і фауни, сходженні снігових лавин у горах, розливанні річок, затопленні місцевості, зміні клімату, ризиках стихійного лиха та екологічної катастрофи.

2.2. Типові ознаки осіб, які вчиняють незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу

Після дослідження основних кількісних та якісних показників не-законної порубки лісу необхідно доповнити кримінологічний аналіз відомостями про осіб, які вчиняють цей злочин. У кримінології особа злочинця вивчається на різних рівнях залежно від завдань дослідження.

По-перше, як соціальний суб'єкт, представник певної соціально-демографічної групи, носій колективної свідомості, культури і цінностей, що виражає погляди і ставлення до соціальних норм і кримінально-правових заборон певної кількості людей. За такого підходу особа злочинця розглядається як певний соціальний тип, сукупність соціальних ролей, відносин і зв'язків [67, с. 23–24].

По-друге, у зв'язку із злочинною поведінкою, а точніше, комплексом криміногенних біосоціальних ознак і властивостей, що у поєднанні із зовнішніми умовами обумовлюють злочинну мотивацію і рішення про вчинення злочину певного виду [68, с. 27].

По-третє, особа злочинця вивчається для здійснення типології та класифікації злочинців, поділу їх на певні групи і категорії в наукових і практичних цілях [69, с. 145].

Особу злочинця треба пізнавати як на теоретичному, так і на прикладному рівні. Однак безпосередньому сприйняттю та оцінці підлягає саме злочинна поведінка. Особа злочинця, її індивідуально-психологічні ознаки і соціальні властивості пізнаються опосередковано, через зміст і спрямованість злочинної поведінки. Безпосереднє сприйняття дослідником зазначених якостей і властивостей можливе лише в разі тривалого спостереження за такими особами або шляхом застосування проєктивних методів психологічного тестування. На жаль, така можливість є далеко не завжди. Відтак, точність результатів і обґрунтованість висновків про особу злочинця значною мірою залежать від обсягу кримінологічно значущої інформації про особу злочинця, злочинну поведінку та обставини вчинення злочину. Проте

у кримінальних провадженнях вказана інформація доволі поверхова і фрагментарна. У зв'язку з цим її доведеться доповнювати відомостями з інших джерел інформації, а також даними, одержаними при неформальному спілкуванні з посадовими особами держлісоохорони та екологічної інспекції.

Слід указати на існування різних визначень особи злочинця у кримінології. На переконання А. Ф. Зелінського, під особою злочинця слід розуміти сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні людям, що винні у злочинній діяльності певного типу [70].

А. П. Закалюк визначає особу злочинця як сукупність соціально-типових ознак, які сформувалися у процесі несприятливого соціального розвитку особи, відрізняються своєю суспільною неприйнятністю та крайньою формою останньої – суспільною небезпечністю, обумовлюють криміногенну мотивацію та кримінальну активність особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину [71, с. 239].

Висловлюється судження, що особа злочинця інтегрує анти-суспільні погляди, негативне ставлення до моральних цінностей і вибору суспільно небезпечного шляху задоволення своїх потреб [68, с. 12].

З нашої точки зору, особу злочинця необхідно вивчати як сукупність соціально-типових ознак та індивідуально-психологічних якостей, що в діалектичній єдності формують мотиви, цілі і спосіб злочинної поведінки. При цьому важливо встановити загальну властивість (системну ознаку), за якою цей тип злочинців відрізняється від інших. У цьому контексті психологи висувають ідею, що такою властивістю є спрямованість особистості. Остання розуміється як сформована у процесі життя і виховання стійка система мотивів, в якій провідні мотиви підкоряють собі всі інші, характеризують будову мотиваційної сфери людини [72, с. 87]. М. І. Панов доповнює вказане теоретичне положення твердженням про те, що мотив детермінує спосіб вчинення злочину тільки в поєднанні із метою, через мету. У боротьбі мотивів перемагає той, що зумовлює постановку мети. Це і є провідний мотив [73, с. 81]. В. В. Лунєєв зазначає, що

основна відмінність правопорушників від осіб із стійкою правомірною поведінкою, а також одних типів злочинців від інших полягає у змісті соціальної спрямованості їхньої особистості, ціннісних орієнтаціях, у структурі та змісті мотиваційної сфери як соціального ядра їхньої особистості [74, с. 635]. На думку Б. М. Головкина, спрямованість особистості злочинця полягає у суб'єктивному сприйнятті і ставленні до індивідуально значущих об'єктів, що зумовлює вибір шляхів і засобів досягнення поточних цілей і реалізації життєвих планів [75, с. 184–186]. Також автор зазначає, що особи, які вчинили загальнокримінальні злочини, мають приблизно схожий набір індивідуальних соціально-психологічних ознак. Зокрема, численні спроби встановити відмінності між особами, які вчинили різні корисливі ненасильницькі злочини (крадіжки, шахрайство, привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем), були безрезультатними [76, с. 229].

Дійсно, спрямованість особистості відіграє провідну роль у мотивації і цілепокладанні злочинної поведінки, приводить психіку у стан підвищеної готовності діяти протиправно. Однак внутрішні спонукання, наміри та емоції контролюються і приводяться в дію зусиллями волі. Вольова регуляція стимулює або гальмує виконання наміру, зумовлює вибір способу досягнення поставленої мети, санкціонує ухвалення остаточного рішення.

Отже, особа злочинця являє собою збиральне поняття, сукупність різних за змістом ознак, якостей, властивостей (інтелектуальних, емоційних і вольових). Для всебічного пізнання особи злочинця необхідно досліджувати її структуру. Остання складається із взаємопов'язаних елементів (підструктур) і включає: соціально-демографічні ознаки (вік, стать, освітній рівень, сімейний стан, місце проживання, рід занять, рівень доходів); морально-психологічні – потреби, інтереси, цінності, спосіб життя, емоційно-вольові якості; кримінально-правові ознаки – спрямованість і мотивація злочинної поведінки, одноособовий чи груповий характер злочинної діяльності, дані про судимість, вид і розмір призначеного покарання [77, с. 87–93].

Дослідження соціально-демографічних ознак злочинців за матеріалами узагальнення кримінальних проваджень показало наступне. За статтю незаконну порубку лісу, як правило, здійснюють чоловіки (97,8 відсотка). Частка жінок складає 2,2 відсотка. У цілому можна констатувати, що порубка лісу – не жіноче заняття. Абсолютне переважання серед злочинців осіб чоловічої статі зумовлено характером робіт із заготівлі лісу, зокрема необхідністю володіння навичками зрубання дерев, достатньою фізичною силою, технічними пристроями для повалення та обробки дерев, завантаження і транспортування з місць рубок.

На користь попереднього судження вказують також показники розподілу засуджених осіб за ознакою віку: 18–28 років – 30,5 відсотка, 29–39 років – 31,5 відсотка, 40–54 років – 26,9 відсотка, решта – особи старших вікових груп, а також неповнолітні.

Освітній рівень злочинців доволі невисокий: базову середню освіту мали 65,9 відсотка засуджених, професійно-технічну освіту – 24,2 відсотка злочинців, вищу освіту – 8,2 відсотка. У решти констатовано початкову освіту. Вагомі показники базової середньої і професійно-технічної освіти свідчать про належність більшості злочинців до представників малокваліфікованої робочої сили.

За родом занять 76,1 відсотка засуджених становлять працездатні особи, що на момент вчинення злочину не працювали і не навчалися; 19,1 відсотка – працюючі; 3,8 відсотка – пенсіонери; 1,0 відсоток – учні навчальних закладів. З числа працюючих можна виокремити посадових осіб і працівників СЛП – 14,4 відсотка, працівників фермерських господарств – 2,3 відсотка, приватних підприємців – 2,4 відсотка. Контингент засуджених працівників СЛП здебільшого представлений лісорубами, майстрами лісу, лісничими та їхніми помічниками, бригадирами тракторних бригад тощо. У поодиноких випадках до кримінальної відповідальності притягувалися керівники СЛП.

Оцінити реальні показники вчинення незаконної порубки лісу посадовими особами і працівниками СЛП лише за матеріалами кримінальних проваджень навряд чи можливо. Згідно зі звітом Держлісагентства за 2016 р. через допущення або покривання неза-

конної вирубки лісу було притягнуто до дисциплінарної відповідальності 744 посадових особи, у тому числі 79 звільнено із займаних посад, щодо 13 з яких відкриті кримінальні провадження [1]. Наведені відомості тільки приблизно створюють уявлення про масштаби участі чи причетності посадових осіб СЛП до незаконної порубки лісу. На практиці за лаконічними формулюваннями про звільнення через неналежне виконання посадових обов'язків зазвичай криються намагання врятувати ділову репутацію ОУЛМГ та підпорядкованих їм СЛП і не створювати суспільний резонанс. Річ у тім, що СЛП заготовляють ліквідну деревину не лише в порядку рубок головного користування, але й під час виконання заходів із поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення та посилення захисних властивостей. Більше того, славнозвісні санітарні рубки, призначені без фактичної необхідності, як правило, здійснюють працівники і посадові особи СЛП.

Поряд із цим за матеріалами кримінальних проваджень складно виявити іншу системну проблему, що полягає у прикритті ОУЛМГ та СЛП лісодобувного злочинного промислу, поєднаного із незаконною порубкою дерев лісорубними бригадами приватних фірм. Уявімо собі, що у 2017 р. 66 відсотків від обсягу всієї заготовленої деревини здійснили лісорубні бригади приватних фірм у межах виконання договорів підяду із СЛП [78]. До цього слід додати, що суб'єкти підприємницької діяльності заготовляють ліс як у порядку рубок головного користування в межах відведених лімітів, так і під час здійснення інших видів рубок, пов'язаних і не пов'язаних із веденням лісового господарства, у тому числі рубок формування та оздоровлення лісів. Це непланові види рубок, законність проведення яких проконтролювати досить складно. З огляду на цю обставину частка приватних підприємців, працівників приватних фірм серед злочинців має бути в рази більшою.

За ознакою сімейного стану 64,4 відсотка злочинців перебували у шлюбі, при цьому 43,5 відсотка мали на утриманні неповнолітніх дітей, а також непрацевдатних батьків та інших членів сім'ї (7,3 відсотка). Понад кожен третій засуджений (35,6 відсотка) у шлюбі

не перебував. Наведені результати доволі показові. В умовах підвищення тарифів на енергоносії і зниження рівня доходів значної частини населення необхідність виконувати роль годувальника родини, утримувати членів сім'ї штовхає певну частину чоловіків вимушено здійснювати незаконну порубку дерев і чагарників для задоволення потреб у дровах і лісоматеріалах. Хоча слід визнати, що певна частина сільських жителів заготовляє дрова паливні для продажу, а також реалізує незаконно заготовлену деревину на приватні лісопилорами та іншим заготівельникам деревини.

За місцем проживання на момент вчинення злочину серед засуджених переважають жителі сільських населених пунктів – 68,3 відсотка, понад кожен третій злочинець (31,7 відсотка) проживав у міських населених пунктах. Суттєве переважання сільських жителів серед злочинців не випадкове. Основні площі лісів в Україні, а також полежахисних лісосмуг розміщені поблизу сільських населених пунктів. В умовах тотальної незайнятості сільського населення й обмежених можливостей щодо легальних засобів до існування місцевими жителями лісові ресурси розглядаються як високоліквідний товар і одночасно доступне джерело доходів. Сільські жителі звикли користуватися лісовими ресурсами на власний розсуд, самовільно заготовляти дрова і лісоматеріали для особистих потреб, а також продавати їхні надлишки населенню чи приватним підприємцям. До прикладу, в 2017 р. Уманською місцевою прокуратурою до Христинівського районного суду Черкаської області направлено обвинувальний акт за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 246 КК (незаконна порубка лісу). Зокрема, досудовим розслідуванням встановлено, що у травні поточного року 25-річний житель Христинівського району в порушення вимог природоохоронного законодавства на території полежахисного насадження зрізав 192 дерева породи ясен, черешня, клен, дуб, чим спричинив державі істотну шкоду на суму 1 111 713 грн 67 коп. [79].

У той самий час власники приватних пилорам, посадові особи територіальних органів Держлісагентства та Держекоінспекції, що є кінцевими вигодонабувачами від незаконної порубки лісу, зазвичай

унікають кримінальної відповідальності. Так, наприклад, у листопаді 2017 р. прокуратурою Закарпатської області було викрито систематичне вимагання та отримання неправомірної вигоди службовими особами ДП «Довжанське ЛМГ» Закарпатського ОУЛМГ. Зокрема, старший майстер лісу, лісничий та директор вимагали грошові кошти у сумі 20 тис. грн та 200 дол. США за безперешкодне отримання приватною особою безоблікового лісу-кругляку породи дуб, отриманого у ході самовільної рубки [80].

Отже, з результатів узагальнення соціально-демографічних ознак злочинців впливає загальна тенденція здійснення незаконної порубки лісу широкими верствами населення, що не мають постійних джерел доходів і конкретного роду занять. Більшість із виявлених злочинців становлять самозайняті особи, що живуть за рахунок виконання сезонних робіт або випадкових заробітків. Саме вони найчастіше викриваються під час самовільної заготівлі дров паливних або лісоматеріалів для особистих потреб і з метою збуту.

Поряд з очевидною існують і приховані тенденції у сфері заготівлі деревини. Ідеться про здійснення незаконної порубки лісу лісорубними бригадами приватних фірм у межах виконання лісозаготівельних робіт і заходів на договірних засадах з ОУЛМГ та СЛП. Крім того, незаконну порубку лісу здійснюють посадові особи і працівники СЛП у порядку рубок головного користування. Фактично в Україні незаконна порубка лісу здійснюється у промислових масштабах під прикриттям легальних рубок.

Кримінально-правова група показників характеризує одноособовий чи груповий характер вчинення злочину, наявність судимостей, мотиви і цілі злочинної поведінки. Так, за результатами узагальнення кримінальних проваджень встановлено, що 81,2 відсотка злочинів учинено одноособово, 18,6 відсотка – групою осіб за попередньою змовою, а 0,2 відсотка – членами організованих груп. Значне переважання одноособового вчинення злочину пояснюється тим, що компетентними органами в основному викриваються очевидні злочини, які набули масового розповсюдження. Між тим за масовими проявами досліджуваного явища приховується законспірований ор-

ганізований лісодобувний промисел за участю посадових осіб СЛП та приватних лісорубних бригад. Указаний промисел нерозривно пов'язаний із незаконним обігом деревини. У цьому зв'язку О. В. Шаріпова зазначає про підвищену суспільну небезпеку випадків, коли незаконні порубки лісу здійснюються постійними бригадами (або навіть фірмами) з високим рівнем організації праці, використанням спеціальної техніки, призначеної для заготівлі й вивезення значних обсягів деревини, за наявності сталого ринку збуту незаконно видобутої деревини та одержання від цього надприбутків. Такі діяння, здійснювані систематично й поєднані з незаконним збутом деревини та інших продуктів лісової промисловості, фактично спрямовані на знищення лісових масивів і їх ділянок [81, с. 51–57].

У спеціалізованих лісорубних бригадах, які у повному складі або частково можуть займатися незаконною порубкою лісу, є чіткий розподіл ролей: вальщики лісу, вантажники, перевізники, що мають у розпорядженні транспорт підвищеної прохідності та іншу спеціальну техніку, особи, відповідальні за складування незаконно добутої деревини в місцях зберігання великих обсягів деревини. З такими бригадами співпрацюють скупники краденого лісу, численні посередники, які спеціалізуються на переробці лісоматеріалів, їх продажу і експортних поставках.

Практика свідчить, що злочинна діяльність організованих груп включає різноспрямовані дії зі створення умов для незаконної порубки лісу, зокрема навмисні «контрольовані» підпали лісів для поверхового пошкодження дерев і псування їх зовнішнього, а не товарного вигляду з метою подальшого одержання дозволу на суцільну або санітарну вирубку лісосіки. Під виглядом вирубки горілого лісу оформлюють необхідні для реалізації деревини документи [82, с. 258].

У складі організованих злочинних груп обов'язково є особи, що мають ознаки кримінального професіоналізму. Свого часу О. І. Гуров називав чотири ознаки кримінального професіоналізму: 1) злочинна спеціалізація; 2) злочинна кваліфікація (необхідні знання і навички); 3) злочинна діяльність становить основне джерело доходів; 4) наявність зв'язків із кримінальним середовищем [83, с. 40–50].

З нашої точки зору, ознаками кримінального професіоналізму у сфері незаконної заготівлі деревини будуть такі:

– зайняття незаконною порубкою лісу як промислом (володіння знаннями щодо вимірювання, сортиментації та оцінки якості деревини, а також навичками орієнтуватися на лісовій місцевості, навичками з повалення дерев, їх обробки, розпилу на сортименти, маскуван-ня місць рубок);

– спеціалізація на певному виді або етапі незаконної порубки лісу (на пошуку і зрубванні цінних порід дерев, організації підпалів та несуттєвих зовнішніх пошкоджень дерев для подальшої санітарної рубки, перевезенні по лісових дорогах до пунктів прийому і складів);

– організований збут незаконно добутої деревини у значних об-сягах на постійній основі, що є основним джерелом доходів;

– наявність зв'язків і ділових відносин із власниками лісопилорам і деревопереробних підприємств, посадовими особами СЛП і ОУЛМГ, місцевими працівниками контролюючих і правоохоронних органів.

Відомості про призначене особам покарання та звільнення від його відбування наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Вид і розмір кримінального покарання, призначеного особам, засудженим за незаконну порубку лісу

(за результати узагальнення 143 кримінальних справ і проваджень, 2008–2017 рр.)

Кількісний розподіл засуджених осіб за видом призначеного покарання, %						Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання, %		
Штраф		Позбавлення волі на певний строк		Обмеження волі	Арешт	З ви-пробу-ванням		Амністія
300–399 нмдг	400–500 нмдг	1–2 роки	2–5 років	0,6	1,2	12,5	7,1	
59,3	17,6	1,4	0,3					

Найбільш поширеним видом покарання за ст. 246 КК є штраф, що пояснюється кількісним переважанням серед зареєстрованих злочинів випадків зрубання 3–10 дерев, що заподіяли істотну шкоду у відносно невеликих розмірах.

Вивчення відомостей про *судимість* злочинців показало, що 16,5 відсотка злочинців раніше вчиняли умисні злочини. Як правило, попередні судимості були за злочини проти власності, передусім за крадіжки. Це вказує на загальну корисливу спрямованість злочинної поведінки злочинців, а також на підвищений ступінь готовності певної частини з них продовжувати злочинну діяльність.

Вивчення *мотивів і цілей* злочинних посягань засвідчило загальну спрямованість злочинної поведінки на одержання матеріальної вигоди від реалізації незаконно зрубаних дерев. На наш погляд, корисливі мотиви вчинення незаконної порубки лісу можна класифікувати за змістом на такі групи: мотиви, зумовлені бажанням одержати матеріальну вигоду для себе або інших осіб від заволодіння та використання чужого майна (лісоматеріалів) за призначенням; мотиви, зумовлені бажанням одержати матеріальну вигоду від збуту незаконно оберненого на свою користь чужого майна (лісоматеріалів); мотиви, зумовлені бажанням уникнути чи зменшити розмір обов'язкових платежів за спеціальне використання лісових ресурсів.

За матеріалами узагальнення кримінальних проваджень встановлено лише дві основні цілі злочинних посягань: незаконне вирубування дерев і чагарників для задоволення особистих потреб населення в дровах і лісоматеріалах; незаконне вирубування дерев і чагарників з метою збуту. Примітно, що незаконне вирубування дерев і чагарників з метою вивільнення лісових земельних ділянок під несанкціоноване видобування корисних копалин або з метою зміни цільового призначення земельних лісових ділянок для забудови не зустрічалось. І це тоді, коли засоби масової інформації мало не щомісяця повідомляють про численні факти незаконного видобування бурштину в лісах і незаконної забудови в рекреаційних зонах. Так, наприклад, за даними Держлісагентства, через незаконний видобуток бурштину на території Рівненської, Житомирської і Волинської об-

ластей вирубано і пошкоджено 3,5 тис. га лісу [84]. В інших повідомленнях висвітлюються численні факти незаконної порубки лісу під забудову котеджних містечок та інших об'єктів на околицях обласних центрів [85]. Напевно, у компетентних органів є якісь причини не реагувати на такі повідомлення.

Морально-психологічні ознаки злочинців довелося вивчати за матеріалами літературних джерел, позаяк у кримінальних провадженнях їх встановленню увага не приділяється. На думку О. В. Мельника, екологічні злочинці за своїми морально-психологічними ознаками є соціально інтегрованими особами. Для більшості з них не характерні помітно виражені дефекти правової та моральної свідомості [86, с. 112].

Ю. А. Турлова загалом вважає, що певна частина осіб, які вчиняють незаконну порубку лісу, роблять це вимушено, під впливом скрутного матеріального становища і необхідності утримувати сім'ю та забезпечувати елементарний рівень побутового комфорту [87, с. 246].

В інших літературних джерелах стверджується про «низький рівень екологічної свідомості» або «відсутність екологічної культури» у осіб, які вчиняють злочини проти довкілля [88].

Ми вважаємо, що в осіб, які здійснюють незаконну порубку лісу стихійно чи у складі організованих злочинних груп, усе ж таки є деформації правосвідомості та ціннісних орієнтацій. Злочинці добре усвідомлюють протиправний характер своєї діяльності, її суспільну небезпечність, порушення прав та законних інтересів постійних і тимчасових користувачів лісовими ресурсами, а також заподіяну матеріальну шкоду і шкоду довкіллю. З цього приводу в літературі зазначається про екоцентричну орієнтацію й антропоцентричне мислення. Останнє передбачає не що інше, як беззастережне панування людства над живою природою та її ресурсами (У. Кеттон і Р. Данлеп), а людська спільнота вважає себе начебто незалежною від системи екологічних закономірностей та об'єктивно існуючих впливів і обмежень природного середовища. Що є прямою протилежністю *green mind* – стратегії виживання в сучасних умовах [89].

Для злочинців лісові насадження становлять лише матеріальну, а не екологічну цінність. Більше того, низький рівень законності у сфері охорони і використання лісових ресурсів сформував серед широкого загалу стереотип уседозволеності, допустимості інтенсивного знищення лісових насаджень у комерційних цілях і для задоволення особистих потреб у деревині та лісоматеріалах.

Таким чином, за підсумками аналізу соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак контингент злочинців можна поділити на дві основні групи. Найбільш масові незаконні порубки лісу вчиняють чоловіки молодого та середнього віку, що мешкають у сільській місцевості, із загальною середньою чи професійно-технічною освітою, працездатні, без постійного джерела доходів, одружені, раніше не судимі. Водночас організовані форми незаконної порубки лісу здійснюють посадові особи і працівники СЛП, а також приватних лісорубних бригад під прикриттям легальних рубок і виконання лісгосподарських робіт.

2.3. Детермінуючий комплекс незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання, збуту лісу

Детермінізм – це загальне вчення, що визначає існування універсального взаємозв'язку та заперечує наявність будь-яких явищ і предметів поза цим універсальним взаємозв'язком [90, с. 8]. Оскільки злочинність та її прояви – явище соціальне, то і пояснюється воно з позицій соціального детермінізму.

Усі явища, процеси і події, що відбуваються в суспільстві, відображаються суспільною свідомістю і формують світогляд, цінності, інтереси, панівні настрої, погляди та норми поведінки в конкретно-історичний період. Однак сприйняття й оцінка всього, що відбувається в суспільстві, доволі суб'єктивні і вибіркові. Зазвичай підвищену увагу привертають ті явища, процеси і події, що мають вагоме значення для задоволення суспільних потреб, зачіпають інтереси, ви-

кликають емоції та почуття, впливають на умови життя всього населення чи окремих його категорій. На рівні суспільства утворюються загальні форми мислення, типові моделі поведінки і при цьому нівелюється індивідуальність [91, с. 3].

Крім загальносуспільного рівня, мислення і поведінка формуються під впливом соціального середовища, реальних умов життя і діяльності людей. У середовищі проживання виникають реальні життєві проблеми, складаються формальні та неформальні відносини, відбувається повсякденне задоволення потреб та інтересів. Для прикладу, при задоволенні матеріальних потреб люди виходять не із розрахунку номінальної заробітної плати по Україні, прожиткового мінімуму, затвердженого урядом на календарний рік, чи прогнозованого рівня інфляції. Вони співвідносять свої реальні доходи і витрати, розуміють споживацькі можливості, шукають засоби до існування. Відтак, однотипність умов проживання, схожість життєвого укладу, місцеві традиції детермінують форми поведінки, що визнаються нормою серед певної категорії населення. При цьому діє правило, що зовнішні умови діють через внутрішні причини, деформації свідомості та індивідуально-психологічні властивості, які виражаються у схильності до вчинення певного виду злочинів. За словами Б. С. Волкова, кожній сфері суспільних відносин властиві свої закономірності детермінації [92, с. 55].

Урахування цих положень теорії соціального детермінізму має важливе прикладне значення для визначення детермінуючого комплексу незаконної порубки лісу. Указаний комплекс являє собою сукупність різних чинників, що формуються на різних соціальних рівнях, у різних просторово-часових межах і мають різний детермінуючий вплив, але при цьому виступають детермінантами конкретного виду злочинності або злочину як соціального явища. На думку А. М. Бойка, сукупність різних чинників становлять структурну цілісність та мають певну ієрархічність [93, с. 170].

Виходячи з наведеного, спробуємо визначити детермінуючий комплекс явища незаконної порубки лісу у зв'язках і залежностях з іншими явищами та процесами, що мають місце безпосередньо у сфері заготівлі та обігу деревини, а також на більш високому

рівні. Детермінанти цієї сфери пов'язані системними зв'язками з криміногенними чинниками, що діють на рівні лісогосподарського комплексу національної економіки. Різнерівневий аналіз криміногенних чинників, що породжують та зумовлюють явище незаконної порубки лісу, відповідає принципу ієрархічності в організації соціальних явищ, а також принципу системності або інтегрованості явищ і подій та зв'язків між ними у певну цілісність, що набувають нової якості. Для визначення повного переліку криміногенних чинників, що діють у сфері спеціального використання лісових ресурсів та охорони лісів від незаконних рубок, необхідно звертатися до аналізу взаємопов'язаних ланок лісогосподарської діяльності. В Україні така діяльність включає заготівлю, перевезення, зберігання, обробку деревини та її збут, а також здійснення заходів з охорони лісу від незаконних рубок. Не менш важливо з'ясувати криміногенні чинники, що виникають на підготовчому етапі, перед незаконною порубкою лісу, а також пов'язані із реалізацією та введенням в обіг деревини незаконного походження. Ці чинники перебувають у системних зв'язках і залежностях із незаконною порубкою лісу. Для прикладу, встановлення норм використання лісових ресурсів, видача дозволів на спеціальне використання лісових ресурсів, ведення державного лісового кадастру, проведення лісової сертифікації, облік заготовленої деревини, порядок реалізації лісоматеріалів і продукції переробки містять численні криміногенні чинники, що сприяють незаконній порубці лісу та приховуванню незаконності походження деревини.

Ураховуючи наведені особливості лісогосподарської сфери, вважаємо, що найбільший вплив на рівень і динаміку незаконної порубки лісу здійснюють *організаційно-управлінські, економічні, нормативно-правові, соціально-психологічні криміногенні чинники.*

Організаційно-управлінські чинники включають:

- недоліки і прорахунки державної політики щодо розвитку лісового господарства;
- відсутність єдиної системи ведення лісового господарства;

– неефективне управління об'єктами державної і комунальної власності, територіями й об'єктами ПЗФ та неналежний контроль за фінансово-господарською діяльністю СЛП;

– поєднання господарських, контролюючих і правоохоронних функцій органами і підрозділами Держлісагентства;

– дублювання повноважень органами, що здійснюють охорону лісів від незаконних рубок, низький рівень міжвідомчої взаємодії та відсутність координації між ними.

Як зазначає І. В. Козич, державна політика у певній сфері управління являє собою комплекс цілей, засобів та підходів до вирішення ключових проблем на тривалу перспективу. Державна політика виражається через законотворчість і правозастосовну діяльність і полягає у впливі на різні об'єкти, такі як економіка, соціальна та інші сфери управління, що пов'язані між собою [94, с. 85].

Недоліки і прорахунки державної політики щодо розвитку лісового господарства полягають у незавершеності численних реформ, невиробленості єдиного підходу до вирішення проблеми незаконної заготівлі та обігу деревини на довгу перспективу, у порушенні балансу економічних і природоохоронних інтересів у сфері лісового господарства. Сюди належать також недостатнє впровадження європейських стандартів сортиментації деревини, регламентів ЄС щодо торгівлі деревиною та продукцією з нею, збереження управлінського і регуляторного впливу на господарську діяльність ДАЛРУ різними відомствами (Міністерство аграрної політики і продовольства України, Міністерство екології і природних ресурсів України), що лобіюють корпоративні інтереси.

Наведені криміногенні чинники можна узагальнити і звести до декількох взаємопов'язаних системних проблем галузі: державна монополія на спеціальне використання лісових ресурсів; відсутність єдиної системи ведення лісового господарства та управління ним; неефективний контроль за дотриманням вимог законодавства при заготівлі деревини і здійсненні іншої лісогосподарської діяльності.

Державна монополія на спеціальне використання лісових ресурсів закріплена в ст. 19 ЛК, в якій приписується, що постійні лісокористувачі мають право самостійно господарювати в лісах, ви-

ключне право на заготівлю деревини, право власності на заготовлену ними продукцію та доходи від її реалізації. Нагадаємо, що постійним лісокористувачем в Україні виступає ДАЛРУ, у підпорядкуванні якого перебувають 73 відсотки (7,6 млн га) лісів України. Офіційно ведення лісового господарства здійснюють спеціалізовані державні підприємства (постійні лісокористувачі), які відповідальні за весь комплекс лісогосподарських робіт – від посадки лісу до проведення рубок головного користування. У 2016 р. в управлінні ДАЛРУ перебувало 364 таких державних підприємства. При цьому 92,2 відсотка доходів указані підприємства одержують саме від заготівлі деревини [95, с. 6, 22]. Наведене демонструє орієнтованість лісогосподарського комплексу на інтенсивну експлуатацію лісових ресурсів шляхом заготівлі деревини з метою одержання доходу. Натепер це основний пріоритет у веденні лісового господарства. Інші складові державної лісової політики (лісорозведення, лісовідновлення, збереження біорізноманіття, охорона та захист лісів) майже не реалізуються, є другорядними. Натомість у лісогосподарському комплексі, крім лісозаготівельних підприємств, почали працювати ще й деревообробні підприємства. Щоправда, про повноцінну переробку деревини і виготовлення нової продукції з високою додатковою вартістю не йдеться. Деревообробка зводиться до зміни товарного вигляду («лісу-кругляку») шляхом розпилювання.

Запровадження низькотехнологічного виробництва на спеціалізованих лісогосподарських підприємствах наводить на думку про задоволення величезного попиту в сировині на внутрішньому й особливо зовнішньому ринках. Маємо приклад прихованого утворення державної монополії, що поєднала лісозаготівлю, деревообробку та торгівлю лісоматеріалами і пиломатеріалами, виготовленими з них. Звідси випливає висновок про спрямованість державної лісогосподарської політики на заготівлю і постачання сировини, що формує попит на дешеву деревину, у тому числі незаконного походження. За такого підходу сумнівними виглядають політичні заяви очільників профільних міністерств про нібито екологічний вектор розвитку лісового господарства, раціональне та невиснаж-

ливе використання лісових ресурсів. Лісогосподарський комплекс в основному виконує економічну функцію. І це створює передумови для виникнення відповідного виду злочинності. Корислива злочинна діяльність службових осіб та інших учасників економічних відносин, спрямована на заподіяння матеріальної шкоди державі та суб'єктам підприємницької діяльності, на думку Б. М. Головкина, становить злочинність у сфері економіки [96, с. 130–131].

Монопольне становище ДАЛРУ на ринку лісоматеріалів і пиломатеріалів суперечить ринковим засадам ведення лісового господарства, перешкоджає розвитку економічної конкуренції, створює можливості для незаконного впливу на господарську діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, установлення неформальних правил поведінки і корупційних відносин. Важелів впливу в ДАЛРУ та ОУЛМГ на суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються заготівлею, обробкою і реалізацією лісоматеріалів, – більш ніж достатньо. Візьмемо хоча б укладення договорів на виконання лісозаготівельних заходів і робіт, видачу й ануляцію лісорубних квитків, видачу сертифікатів про походження лісоматеріалів і вироблених із них пиломатеріалів, ухвалення рішень про віднесення лісів до різних категорій, визначення правил торгівлі лісоматеріалами. Займаючи панівне становище на легальному ринку деревини, державний монополіст нелегально співпрацює з приватним сектором, веде спільний тіньовий бізнес, установлює корупційну ренту, прибирає з ринку зайвих конкурентів, перешкоджає входженню нових економічних агентів. Для державного монополіста вигідно збереження стану зарегульованості та невизначеності економічної перспективи в лісовому господарстві, бо це дозволяє продовжувати тіньову діяльність із заготівлі, обробки та реалізації деревини на внутрішньому і зовнішньому ринках. Незважаючи на комерційну спрямованість лісогосподарської діяльності, більшість СЛП є офіційно збитковими, а лісогосподарська галузь у цілому дотаційною.

Неефективне управління об'єктами державної і комунальної власності включає недоліки управління лісовим фондом України, а також управління фінансово-господарською діяльністю СЛП.

Криміногенними чинниками в управлінні лісовим фондом України є різновідомча підпорядкованість земельних лісових ділянок і пов'язана з цим недостатня підзвітність суб'єктів управління; відсутність єдиної системи ведення лісового господарства та недостатньо чіткий розподіл зони відповідальності між суб'єктами, що управляють лісовими земельними ділянками державної і комунальної форми власності; неповний облік об'єктів управління, наявність необлікованих площ лісових насаджень; ускладнений доступ юридичних і фізичних осіб до отримання в постійне або тимчасове користування земельних ділянок лісогосподарського призначення, а також довготривале оформлення правовстановлюючих документів.

Різновідомча підпорядкованість земельних лісових ділянок (про що йшлося у підрозділі 1.1), а також спеціалізованих лісогосподарських підприємств не дозволили створити в Україні єдину систему ведення лісового господарства та управління лісовими ресурсами. У нашій державі відсутній орган, який би координував господарську діяльність усіх лісокористувачів та власників лісів у державі, а також орган, що відповідає за координацію діяльності всіх суб'єктів протидії незаконній порубці лісу. Із 1743 суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у лісовій сфері, лише кожний п'ятий (364, або 20,9 відсотка) – державне підприємство. Трохи більше двохсот нараховують комунальні лісогосподарські підприємства (206, або 11,5 відсотка), натомість основний масив (майже 70 відсотків) складають приватні підприємства і фізичні особи – підприємці.

Сприятливими для незаконної порубки лісу чинниками є наявність неврахованих площ лісових насаджень, що не охороняються державою. За даними Рахункової палати, останнє поновлення документації державного лісового кадастру Держлісагентством проведено станом на 01.01.2011 р. [95, с. 9]. Відтак, точною інформацією про загальну площу лісів в Україні станом на 2018 р. ніхто не володіє. До цього додамо 7,5 відсотка (0,8 млн га) земельних ділянок державної форми власності, що не надані у користування, 913 тис. га лінійних захисних насаджень, сотні тисяч гектарів лісів, що зростають на землях сіль-

ськогосподарського призначення і не враховуються як ліс. Більша частина цих площ лісових насаджень є безгосподарними і становлять потенційний об'єкт злочинних посягань.

Сприятливі умови для незаконної порубки лісу створюють державні адміністрації та органи місцевого самоврядування шляхом непрозорого розмежування земель лісгосподарського призначення, що перебувають у державній і комунальній власності (підпорядкованість лісів), неправильного визначення меж лісових ділянок та необґрунтованого надання їм у постійне користування, затвердження переліку лісових ділянок, відведених під рубки лісу, або ж встановлення заборон на рубку лісу, а також через ухвалення незаконних рішень про зміну цільового призначення земельних ділянок та виведення їх із складу лісового фонду України.

Недоліки управління фінансово-господарською діяльністю СЛП полягають у такому. Насамперед це відсутність єдиного державного реєстру постійних лісокористувачів і платників рентної плати та інших платежів за спеціальне користування лісовими ресурсами. За інформацією з відкритих джерел, у 2017 р. зареєстровано 1743 підприємства, що працюють у сфері лісового господарства, з них про фінансово-господарську діяльність відзвітували 666 підприємств, сплатили рентні платежі 429, сплатили інші податки 391 підприємство, або 22,4 відсотка [78]. Така ситуація ускладнює контроль за діяльністю СЛП у частині заготівлі, переробки і реалізації лісоматеріалів і пиломатеріалів, виготовлених із них.

Іншим недоліком є те, що спеціалізовані державні лісгосподарські підприємства прямо підпорядковуються ОУЛМГ і виявляють незалежність у фінансово-господарській діяльності від ДАЛРУ, що негативно позначається на прозорості їх діяльності та підзвітності перед центральним органом виконавчої влади. Це робить їх вразливими перед незаконним впливом із боку корумпованих представників територіальних органів державної влади і місцевого самоврядування, правоохоронних органів, що мають приховані комерційні інтереси у лісгосподарській сфері. Крім того, на місцевому рівні СЛП збува-

ють незаконно добути деревину через нелегальну мережу приватних лісопилорам і підприємств з виробництва деревного вугілля.

Неузгодженість діяльності ДАЛРУ та ОУЛМГ полягає у безконтрольній видачі лісорубних квитків, а також сертифікатів про походження лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів, що є підставою для здійснення експортних операцій. Упродовж 2014–2016 рр. територіальними органами Держлісагентства видано 126,6 тис. комплектів лісорубних квитків, із них на рубки головного користування лише 18,5 тис. дозволів (14,6 відсотка). За даними ДАЛРУ, його територіальними органами протягом 2015–2016 рр. і першого півріччя 2017 р. видано 387,5 тис. сертифікатів про походження лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів. Водночас Рахункова палата України шляхом порівняльного аналізу відомостей Держлісагентства та інформації від 19 ОУЛМГ про кількість виданих сертифікатів установила розбіжності в даних окремих управлінь, що вказує на недостовірність цих документів. Так, за даними Миколаївського ОУЛМГ, протягом зазначеного періоду ним видано сертифікатів на 0,8 тис. менше, а Рівненським ОУЛМГ на 0,3 тис. більше, ніж за даними Держлісагентства [95, с. 17, 28].

Поєднання господарських, адміністративних, контрольно-наглядових і правоохоронних функцій органами і підрозділами ДАЛРУ створює корупційні ризики, пов'язані із незаконною заготівлею і реалізацією деревини. ДАЛРУ та ОУЛМГ контролюють й оцінюють фінансово-господарську діяльність СЛП, погоджують межі лісосік, самостійно визначають базу оподаткування, установлюють «порогові оцінки» для визначення розмірів незаконних рубок, маніпулюють цінами на аукціонах без формули початкової ціни, контролюють поставки деревини на внутрішній ринок та експорт [97, с. 25].

До повноважень ДАЛРУ і ОУЛМГ серед іншого належать організація і ведення лісового господарства, здійснення контрольно-наглядових та інспекційних повноважень за діяльністю постійних і тимчасових лісокористувачів, видача дозвільних документів на заготівлю деревини, продаж деревини через аукціони і за прямими контрактами, включаючи здійснення зовнішньоекономічної діяльнос-

ті, охорона лісів від незаконних рубок. До того ж у межах повноважень указані органи та їх посадові особи розглядають справи про адміністративні правопорушення та накладають адміністративні стягнення. Поєднання посадовими особами ОУЛМГ і СЛП управлінсько-виконавчих, контрольно-наглядових, дозвільних, інспекційних, господарських повноважень створює умови для службових зловживань і корупційних проявів у сфері заготівлі деревини, її реалізації та введення в обіг [98, с. 8–21].

Наступним криміногенним чинником є дублювання повноважень органами, що здійснюють охорону лісів від незаконних рубок, низький рівень міжвідомчої взаємодії та відсутність координації між ними. Відповідно до ст. 89 ЛК охорону лісів від незаконних рубок здійснюють державна лісова охорона, що діє у складі ДАЛРУ, та лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісів, що має статус правоохоронного органу. Підрозділи державної лісової охорони діють у складі кожного СЛП. Вони укомплектовуються із числа посадових осіб спеціалізованих лісогосподарських підприємств, майстрів лісу, їх помічників, лісників та ін. Іншими словами, посадові особи, які заготовляють ліс, здійснюють рубки, одночасно уповноважені контролювати додержання вимог лісового законодавства, здійснювати охорону лісів від незаконних рубок, запобігати злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового господарства та використання лісових ресурсів.

Аналогічні повноваження мають Держжекоінспекція та її територіальні підрозділи. Зокрема, здійснюють контроль (нагляд) за додержанням законодавства щодо охорони і використання територій та об'єктів ПЗФ, раціонального і невиснажливого використання лісових ресурсів, використання полезахисних лісосмуг і захисних лісових насаджень, заготівлі деревини в порядку рубок головного користування та здійснення лісогосподарських заходів, а також комплекс заходів для забезпечення охорони лісів від незаконних рубок та запобігання вчиненню злочинів і правопорушень у цій сфері [99].

Між указаними органами низький рівень взаємодії, а також співпраці з правоохоронними органами, обмежений обмін інформацією.

Вони не завжди зацікавлені у повному виявленні фактів незаконної порубки лісу та повідомленні про це органам досудового розслідування.

До *економічних чинників* незаконної порубки лісу слід віднести такі:

- самоокупність і незадовільний рівень фінансового забезпечення СЛП та низький рівень оплати праці їхніх працівників;
- структурні дисбаланси у способах заготівлі деревини, а також заниження якості та вартості деревини;
- непрозорий механізм ціноутворення та торгівлі лісоматеріалами і пиломатеріалами, виготовленими з них;
- високий попит на дешеву деревинну сировину з України на зовнішніх ринках і неналежний митний контроль за законністю переміщення лісоматеріалів через державний кордон України в режимі «експорт»;
- низький рівень запровадження електронного обліку деревини та перевірки законності її походження;
- різке зростання цін на енергоносії, підвищення комунальних тарифів і високий попит на паливну деревину (дрова) серед населення;
- розгалужена мережа тіньової переробки лісоматеріалів;
- глобалізація зовнішньої торгівлі, розширення меж ринків сировини.

Особливістю нинішньої господарської діяльності СЛП є вимушеність самоокупності, пов'язана із вкрай обмеженим бюджетним фінансуванням. За даними ДАЛРУ, потреба у фінансуванні галузі лісового господарства на рік становить 422,6 млн грн [100]. Однак у 2016 р. на ці потреби заплановано 66 млн грн бюджетних видатків, у 2017 р. – 140,9 млн грн [101], у 2018 р. – 151,6 млн грн [102]. Тобто в середньому виділяється від 16 до 36 відсотків від загального обсягу бюджетного запиту. Реальний обсяг переказаних коштів на рахунки ОУЛМГ ще менший. За таких умов єдиним джерелом одержання фінансових надходжень для СЛП залишаються кошти від реалізованої деревини. Левова частка цих надходжень спрямовується на оплату праці. Це

неабияк стимулює збільшувати обсяги заготівлі деревини, порушувати правила рубок, шукати необліковані площі лісових насаджень.

Для збільшення доходів і зменшення витрат постійні лісокористувачі змінюють пріоритети у способах заготівлі деревини та видах рубок, а також вдаються до маніпуляцій при класифікації заготовленої деревини. Останнім часом спостерігається стійка тенденція до збільшення обсягів заготовленої ліквідної деревини під час рубок формування й оздоровлення лісів, а також здійснення заходів і робіт, не пов'язаних із веденням лісового господарства. Водночас зменшуються обсяги заготовленої деревини в порядку рубок головного користування. Так, наприклад, у 2016 р. співвідношення видів рубок, під час яких заготовлювалася ділова деревина, було таким: 43 відсотки – у порядку рубок головного користування, 56,6 відсотка – у порядку рубок формування та оздоровлення лісів, у тому числі санітарних рубок. Разючою є різниця у виході ліквідної деревини для рубок різних видів. Зокрема, для рубок головного користування цей показник становив 243 куб. м, а для рубок формування/оздоровлення лісів – 32 куб. м [103, с. 5].

Увіражною загальною тенденцією структурний розподіл площ лісових ділянок, на яких здійснювалася заготівля ділової деревини: площа рубок головного користування складає 34,7 тис. га (9,0 відсотків), площа рубок формування/оздоровлення лісів – 350,0 тис. га (90,6 відсотка) [104, с. 4]. Між тим за результатами дворічного розслідування британською екологічною організацією Earthsight системи нелегальної лісозаготівлі та корупції з лісовими матеріалами в Україні встановлено, що від 67 до 78 відсотків так званих санітарних рубок здійснені без фактичної необхідності, тобто є незаконними [105, с. 5]. Зазначимо також, що наведені показники не відображають обсяги самозаготівлі дров населенням. За інформацією Біоенергетичної асоціації України, такий обсяг зріс з 3,3 млн куб. м у 2013 р. до 9,87 млн куб. м у 2016 р., або у понад 3 рази [103, с. 3].

Установлена тенденція має економічне пояснення. Рубки головного користування належать до планових рубок, що здійснюються у межах установлених лімітів або розрахункової лісосіки, в якій визна-

чено граничний обсяг заготівлі деревини, у тому числі за кількістю та породами дерев. Норми заготівлі деревини затверджуються лише в порядку рубок головного користування, тоді як під рубки формування й оздоровлення лісів відводяться тільки загальні площі. І найголовніше, суттєва різниця полягає в оподаткуванні рубок головного користування та рубок формування й оздоровлення лісів. При проведенні рубок догляду, вибіркових санітарних рубок, рубок реконструкції і переформатування у лісостанах, старших 40 років, надається знижка рентної ставки на 50 відсотків. Деревина з будь-яких вибіркових рубок у віці до 40 років узагалі не оподатковується [19, с. 49].

Із структурним дисбалансом щодо способів заготівлі деревини тісно пов'язані маніпуляції з якістю та вартістю деревини. За даними Держкомстату, структура заготовленої деревини у 2016 р. виглядає так: лісоматеріали круглі (ділова деревина) складають 8 311,3 тис. куб. м, або 42,4 відсотка від загального обсягу (19 605,7 тис. куб. м), дров'яна деревина для технологічних потреб – 4 372,4 тис. куб. м, або 22,3 відсотка від загального обсягу, дрова паливні – 6 922,0 тис. куб. м, або 35,3 відсотка [104, с. 6].

Отже, 57,6 відсотка від загального обсягу заготовленої деревини становить дров'яна, а не ділова деревина. Звідси вбачається зв'язок із питомою вагою рубок формування та догляду за лісом (56,6 відсотка). З цього приводу експерти відзначають злочинну схему пересортиці, суть якої полягає у заниженні якості, вартості та кількості деревини з метою зниження витрат та збільшення прибутків [106]. З наведеного можна зробити загальний висновок, що в Україні під егідою здійснення заходів щодо вдаваного поліпшення якісного складу лісів у промислових масштабах заготовляється ділова і паливна деревина. І звісно, що значна частина такої деревини має незаконне походження. Ураховуючи постійне зростання рівня офіційно заготовленої деревини в Україні (з 17,7 млн куб. м у 2013 р. до 21,9 млн куб. м у 2017 р.) [78], гостро виникає питання про збут деревинної сировини, прозорість ціноутворення і механізм торгівлі. Водночас викликають сумніви щодо правдивості даних про реальні обсяги деревини, яка щороку заготовляється в Україні. Офіційні показники коливаються

ся в межах 21–22 млн куб. м, тоді як, за оцінками експертів, рівень щорічної заготівлі деревини мінімум удвічі вищий і може становити 40 млн куб. м [107]. На користь обґрунтованості наведених оцінок свідчать закладені в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 06.09.2018 р. №2531-VIII ліміти на внутрішнє споживання лісоматеріалів необроблених на рівні 25 млн куб. м на рік.

Непрозорий механізм ціноутворення й торгівлі лісоматеріалами і пиломатеріалами, виготовленими з них, полягає у зниженні частки деревини, реалізованої через аукціони (товарні біржі), при одночасному збільшенні питомої ваги деревини, реалізованої за прямими договорами або зовнішньоекономічними контрактами з метою одержання валютної виручки. За даними Рахункової палати України, у 2016 р. фактичні обсяги реалізації деревини через аукціони коливалися в межах 39–60 відсотків, решта деревини продавалася поза аукціонами. Зазначається також про свідоме завищення цін на аукціонних торгах із метою створення умов для їх відміни [95, с. 29–30]. Примітно, що через аукціони заготовлену деревину зобов'язані реалізовувати лише державні лісгосподарські підприємства (постійні лісокористувачі). В інших суб'єктів підприємницької діяльності такою обов'язку немає.

Фахівцями з ведення лісового господарства зазначається, що аукціони втрачають своє значення. Із 16,7 млн куб. м лісу, заготовленого у 2016 р., на відкриті аукціони було виставлено лише 3,3 млн куб. м, через спеціальні аукціони продано 1,2 млн куб. м, на додаткових та електронних торгах реалізовано майже 1 млн куб. м. Водночас щонайменше 6,5 млн куб. м було продано за прямими договорами або «лівими» схемами на експорт, ще 4,7 млн куб. м – скоріш за все, реалізовано на внутрішньому ринку також нелегально чи напівлегально [108].

За результатами розслідування незаконної вирубки і корупції в лісовій галузі України британською компанією Earthsight, більша частина деревини продається за договорами або нелегально власникам

неліцензованих пилорам, що обробляють цю деревину головним чином для експорту. За приблизними оцінками в Україні нараховується 12 000 нелегальних лісопилорам. У результаті їхньої тіньової діяльності експорт пиломатеріалів перевищує легальне виробництво всієї країни на 75 відсотків: щорічно експортується незаконно отриманих пиломатеріалів на 1,2 млн куб. м [105, с. 5].

У глобальному вимірі треба розуміти, що рівень заготівлі деревини, у тому числі шляхом незаконної порубки лісу, безпосередньо визначається попитом на неї, а також виробничими потужностями переробних підприємств. Відтак, підвищений попит на дешеву деревну сировину на зовнішньому і внутрішніх ринках має вагомий детермінуючий вплив на рівень незаконної порубки лісу. У цьому контексті важливо розуміти також вплив заборон і обмежень на експорт деревини. За законами економіки заборони породжують тіньову господарську діяльність.

Слід зазначити, що заготовлена деревина продається як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. За офіційними даними, у 2017 р. на внутрішній ринок продано 12,6 тис. куб. м деревини на загальну вартість 10,1 млрд грн, власники лісопилорам переробили 2 млн куб. м, ще 1,04 млн куб. м лісоматеріалів залишилися на складах [78].

У звіті Рахункової палати України зазначається, що за 2014–2016 рр. було експортовано 21,0 млн т деревини і виробів з неї на 3499 млн дол. США. При цьому обсяг експорту за 2016 р. порівняно з 2014 р. скоротився за вартістю на 131,4 млн дол. США (на 10,4 відсотка) і кількістю на 58,3 тис. т (на 0,8 відсотка), середня вартість 1 т знизилася з 183 до 166 дол. США. Однак загальний обсяг експорту та середня вартість 1 т деревини і виробів з неї у гривневому еквіваленті, виходячи із середньорічного курсу гривні, протягом 2014–2016 рр. зросли в 1,9 разу. Майже 70 відсотків деревини експортується в країни ЄС. Протягом 2014–2016 рр. понад 50 відсотків (за кількістю) і 38,1 відсотка (за вартістю) загального обсягу деревини експортувалося лише до трьох країн: Польщі, Туреччини та Румунії. Більше половини експорту деревини становить деревина з мінімальною обробкою (деревина паливна і лісоматеріали розпиляні). Частка

експорту деревини паливної в загальному експорті зросла з 25,5 відсотка у 2014 р. до 29,9 відсотка у 2016 р.; лісоматеріалів необроблених – зменшилася з 41,8 до 24,4 відсотка; матеріалів розпиляних – зросла з 20,1 до 27,8 відсотка відповідно [56, с. 26–27].

Незважаючи на впровадження у 2015 р. тимчасової заборони на експорт лісоматеріалів необроблених, крім сосни, для якої мораторій почав діяти з 2017 р., за даними дослідження британської компанії Earthsight, імпорт деревини з України до ЄС з 2014 по 2017 р. зріс на 75 відсотків і перевищив позначку в 1 млрд євро в 2017 р. [105, с. 6]. В інших джерелах інформації зазначається про зростання впродовж 2015–2017 рр. обсягу деревного вугілля з 121,2 тис. т вартістю 34,7 млн дол. США до 174,3 тис. т на загальну вартість 59,3 млн дол. США. У Держкомстаті звітують лише про 61,3 тис. т деревного вугілля, виготовленого легально. У середньому з 10 т деревини виходить 4 т деревного вугілля. Звідси випливає, що для виробництва вищезазначеного обсягу експорту деревного вугілля необхідно було спалити мінімум 435 тис. т деревини. І знову-таки, виробництво деревного вугілля в Україні переважно нелегальне. За масштабами і наслідками для навколишнього середовища ця проблема співрозмірна з незаконним видобутком бурштину [78].

За результатами аудиту лісгосподарської діяльності констатується інша системна проблема, суть якої полягає в тому, що під виглядом деревини паливної або лісоматеріалів у різному вигляді на експорт поставляється ділова деревина [56, с. 30]. Для цього підміняється товарна класифікація товарів, митницями приймаються до оформлення сертифікати про походження лісоматеріалів і пиломатеріалів, виготовлених із них, що не відповідають справжній номенклатурі товарів, які переміщуються через державний кордон України в митному режимі «експорт».

У зв'язку з цим дослідженням британської компанії Earthsight встановлено великий попит на сировинну деревину з України серед європейських компаній-мільярдерів, що спеціалізуються на деревопереробці. Відстеження ланцюгів постачання деревини незаконного і напівзаконного походження з України дозволило викрити розгалужену мережу

фірм-посередників на європейському ринку, що скуповують українські лісоматеріали і пиломатеріали для компаній-гігантів деревопереробної промисловості. Серед них австрійський лісопильний концерн Holzindustrie Schweighofe, румунське дочірнє підприємство компанії JAF Group (лідер оптової торгівлі деревиною в Центральній Європі), Egger (другий у світі за величиною виробник дерев'яних панелей), польська целюлозна фабрика, що працює під керівництвом International Paper (найбільшої у світі паперової компанії), чеські целюлозні заводи, якими керують транснаціональні корпорації Mondi (найбільший в Європі виробник паперової упаковки) і Lenzing (один із найбільших у світі виробників віскозного волокна, яке використовується для виготовлення одягу) [105, с. 6–7].

Підсумовуючи, можна встановити певний зв'язок із розширенням зони вільної торгівлі, що поширюється на територію України, спрощення митних процедур, формування попиту на світових ринках на деревину і рівнем незаконної порубки лісу в Україні. Лісогосподарський сектор національної економіки піддається негативним впливам глобалізації у сфері лісозаготівлі і деревообробки, інтегрується в тіньову зовнішню торгівлю.

У структурі криміногенних чинників незаконної порубки лісу помітне місце займає зростання цін на енергоносії і тарифів на житлово-комунальні послуги для населення. Так, з 2014 по 2017 р. тарифи на газ для населення зросли на 948,8 відсотка, на опалення – на 1133 відсотки, на гаряче водопостачання – на 559,2 відсотка, на електроенергію – на 321,4 відсотка [109]. За даними Держкомстату, частка витрат на житлово-комунальні послуги в структурі сукупних витрат у середньому за місяць на одне домогосподарство зросла з 7,6 відсотка у 2010 р. до 14,7 відсотка у 2016 р. [110]. Водночас у 2017 р., за даними Індексу бідності Блумберг (Bloomberg's Misery Index), Україна опинилася у десятці найгірших економік [111], а мінімальна заробітна плата все ще залишалася нижчою від фактичного прожиткового мінімуму [112]. Ці чинники спонукають широкі верстви населення шукати альтернативні засоби опалення, зумовлюють перехід на пічне опалення замість парового.

До *нормативно-правових* чинників незаконної порубки лісу слід віднести прогалини та недоліки законодавства, що регулює використання лісових ресурсів, ведення лісового господарства, зовнішньоекономічну діяльність, а також установлює відповідальність за незаконну порубку лісу.

Відповідно до Регламенту ЄС санкції за незаконну рубку лісу мають бути ефективними, пропорційними та відігравати стримуючу роль. Вони повинні відповідати ступеню завданої довкіллю шкоди, вартості деревини або продукції, що походить із неї, а також урахувати податкові втрати та економічну шкоду, завдану такими правопорушеннями [113].

Насамперед слід указати на недоліки законодавства, що регулює експорт деревини з України. Законом України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаних з реалізацією та експортом лісоматеріалів» (зі змінами) заборонено вивезення за межі митної території України лісоматеріалів та пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, а також лісоматеріалів необроблених. При цьому дозволяється експорт пиломатеріалів і деревини паливної за наявності сертифіката про походження лісоматеріалів і вироблених із них пиломатеріалів на певну партію товару. Також дозволено вивезення деревного вугілля. На практиці це призвело до маніпуляцій із митною класифікацією товарів, коли ділова деревина експортується під виглядом дров паливних. Частина ділової деревини переробляється на пиломатеріали і також експортується. При недосконалому механізмі перевірки законності походження деревини значна частина незаконно зрубаного лісу постачається на експорт з метою одержання валютної виручки. Законодавча ініціатива впровадити мораторій на тимчасове вивезення з митної території паливної деревини не була підтримана на законодавчому рівні.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 06.09.2018 р. № 2531-VIII запроваджено комплекс заходів, спрямованих на протидію незаконній порубці лісу, незаконному експорту лісоматеріалів

необроблених, а також реалізації таких матеріалів на внутрішньому ринку. Між тим нова редакція ст. 246 КК «Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу» не криміналізує такі діяння, як придбання деревини незаконного походження. Відтак і надалі зберігатиметься практика масового скуповування суб'єктами підприємницької діяльності незаконно заготовленої деревини для переробки на пиломатеріали, деревне вугілля та іншу деревну продукцію. Крім того, у конструкції ст. 246 КК збережено ознаку істотної шкоди як підстави для притягнення до кримінальної відповідальності, що ускладнить практичне застосування цієї статті. Водночас у структурі санкції не передбачено конфіскацію майна.

Існує необхідність регламентації процедурних питань у лісогосподарській сфері, зокрема щодо видачі спеціальних дозволів на спеціальне використання лісових ресурсів; визначення лімітів на заготовлю деревини в порядку інших видів рубок, крім рубок головного користування; правил перевезення деревини з лісосіки до складів. Досі залишаються незатвердженими правила обліку, зберігання, заповнення, видачі бланків лісорубного квитка, а також правила огляду місць використання лісових ресурсів. Необхідно визначитись з об'єктом оподаткування в лісогосподарській діяльності. Інакше кажучи, за що сплачується рентна плата – за користування земельною ліською ділянкою, лісовими ресурсами чи за заготовлену деревину?

На рівні закону правовій регламентації підлягає система електронного обліку деревини, контролю і стеження за її рухом по всьому ланцюгу постачання від місця заготовлення до кінцевого споживача.

Потребує нормативного врегулювання правовий статус лісових насаджень, що зростають на земельних ділянках, віднесених до сільськогосподарських угідь, а також земель запасу. Значна частина таких ділянок прилягає до лісів різних категорій або є їх невід'ємною частиною.

Неврегульованим залишається питання податкових пільг для різних видів рубок, що стимулює постійних і тимчасових лісокористувачів заготовляти деревину в порядку інших видів рубок, ніж рубки головного користування.

На законодавчому рівні доцільно розмежувати повноваження і відповідальність між міністерствами, що управляють лісовим фондом та здійснюють заходи з охорони лісів від незаконних рубок.

Назріла необхідність урегулювання ринку деревини, щоб легалізувати всі операції із заготовленими лісоматеріалами і пиломатеріалами, виготовленими з них.

Зрештою, має бути врегульоване питання про заготівлю дров домогосподарствами.

Серед *соціально-психологічних* чинників незаконної порубки лісу важливе місце належить низькому рівню правової та екологічної культури, деформаціям колективної свідомості у вигляді екоцентричних поглядів, традицій несанкціонованої заготівлі деревини в лісах і полезахисних лісосмугах, споживацького поведіння з лісовими ресурсами, схильності до незаконного заволодіння деревиною з метою збуту, зневажливого ставлення до кримінально-правових заборон.

На думку Б. М. Головкина, структурними компонентами суспільної свідомості, що зазнають криміногенних деформацій, є суспільна психологія та суспільна ідеологія, а сферами, в яких найбільше поширені такі деформації (антисоціальні погляди, звичаї і традиції), є політика, економіка, культура, мораль, право і дозвілля [91]. У сфері використання лісових ресурсів такі негативні явища можна пояснити з точки зору антропоцентричного мислення – світогляду, що передбачає беззастережне панування людства над її природою та її ресурсами [114], тобто ігнорування небезпечних наслідків для довкілля для задоволення власних потреб. Значне поширення такого споживацького та безвідповідального ставлення до вичерпних природних ресурсів є властивим країнам, що розвиваються, та становить один із проявів правового нігілізму [115].

Вагому роль толерантного ставлення місцевого населення в системі детермінації незаконних рубок неодноразово підкреслювали міжнародні експерти [116]. Зокрема, поширеним є уявлення про те, що ціна деревини та дров є занадто високою, а великі обсяги деревини викрадаються лісниками і лісогосподарськими підприємствами [117]. Невеликі рубки лісу для потреб господарства здебільшого роз-

глядаються мешканцями сільських громад як традиційні, через що здійснюється відповідний тиск на державну лісову охорону [117, с. 23]. Ці тези були підтверджені як результатами нашого узагальнення кримінальних проваджень, так і думками експертів, які стверджують, що споживацьке ставлення до лісу входить до найпотужніших детермінант цього злочину. У такому зв'язку доводиться погодитися із думкою Г. Г. Науменко: в сучасних умовах реакція соціуму на екологічні проблеми носить опосередкований характер і неминуче діє із запізненням, через неантропогенну діяльність як таку, а головним чином, її наслідки [118] – руйнування лісового ландшафту та повені.

==== Висновки до розділу 2

На основі результатів аналізу відомостей статистичної звітності та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень встановлено рівень, структуру і динаміку незаконної порубки лісу за період з 2008 по 2017 р., а також визначено тенденції вчинення цих злочинів.

Констатовано збільшення кількості зареєстрованих злочинів у понад 3,5 разу при стабільно низьких показниках виявлення осіб, що їх вчинили. Така тенденція пояснюється об'єктивним збільшенням в Україні масштабів незаконної заготівлі деревини в умовах підвищення тарифів на енергоносії і суттєвого зростання відпускних цін на традиційні види палива; активізацією викривальної діяльності громадських природоохоронних організацій, громадських активістів, ЗМІ, інтернет-блогерів; новим порядком ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань. Іншою вагомою причиною зростання рівня цих злочинів стало збільшення обсягів заготівлі необлікованої деревини з метою незаконного експорту.

Дослідження показників латентності незаконної порубки лісу показало, що 46,5 відсотка експертів оцінюють їх як середньолатентні (на один зареєстрований злочин припадає від 2 до 20 незареєстрованих), 21,8 відсотка опитаних вважають високолатентними (1 : 20–50

відповідно), 7 відсотків стверджують про особливо високий ступінь латентності (1 : <50). Решта опитаних (24,7 відсотка) відносять ці злочини до розряду низьколатентних (на один зареєстрований припадає від одного до двох незареєстрованих).

З'ясування чинників, що, на думку експертів, впливають на рівень латентності незаконної порубки лісу, засвідчило про складність встановлення предмета злочину (38,6 відсотка респондентів); складність розмежування складу незаконної порубки лісу з адміністративними правопорушеннями (32,6 відсотка), складність відмежування від інших видів злочинів (проти власності) – 16,7 відсотка, складність у встановленні співучасті – 12,2 відсотка.

Констатовано зростання питомої ваги незаконної порубки лісу в загальній кількості зареєстрованих злочинів проти довкілля з 34,9 до 60,5 відсотка за вказаний період порівняння.

Установлено, що основним місцем вчинення злочинів виступають ліси, що перебувають у віданні СЛП і відповідних лісництв (52,6 відсотка), а також лінійні захисні насадження (31,2 відсотка). Значно рідше незаконна порубка лісу вчиняється в національних природних парках, заказниках та в інших об'єктах ПЗФ (16,2 відсотка). Серед предметів злочинних посягань частіше за все фігурують цінні породи дерев – дуб, граб, смерека, клен, ялиця, акація, сосна, що вказує на переважно комерційні цілі заготівлі деревини.

Незаконна порубка лісу має сезонний характер, оскільки 58,6 відсотка злочинів учиняється в осінньо-зимовий період, що пов'язано з вищою якістю деревини в неагативний період росту, а також з опалювальним сезоном та заготівлею хвойних порід дерев на різдвяно-новорічні свята.

Регіональний розподіл незаконної порубки лісу засвідчив залежність цього явища від нерівномірного заліснення території України, ступеня кримінальної активності місцевого населення та інтенсивності використання лісових ресурсів у регіональному розрізі, а також близькості розміщення транспортних мереж для переміщення товарів через державний кордон України. Установлена тенденція до частішого вчинення злочинів на території прикордонних областей, в яких

відбувається інтенсивне використання лісових ресурсів (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Волинська, Рівненська, Житомирська, Харківська, Херсонська). Поряд із цим останнім часом незаконна порубка лісу поширюється в областях із відносно невеликими площами лісових насаджень (Чернігівська, Черкаська, Київська, Полтавська, Сумська).

«Ціною» незаконної порубки лісу виступає заподіяна матеріальна шкода (в натурі та грошовому еквіваленті), а також шкода довкіллю і середовищу проживання людей. За даними Рахункової палати України, у цілому по Україні протягом 2014–2016 рр. незаконно вирубано 93,8 тис. куб. м лісу, внаслідок чого заподіяно шкоду на 362,5 млн грн. За офіційними даними, лише близько 5 відсотків від загального розміру заподіяної шкоди відшкодовується. Екологічна шкода довкіллю і середовищу проживання людей від незаконної вирубки лісів полягає у зменшенні площі лісів, ерозії ґрунтів, знищенні рідкісних видів флори і фауни, сходженні снігових лавин у горах, розливанні річок, затопленні місцевості, зміні клімату, ризиках стихійного лиха та екологічної катастрофи.

Із результатів узагальнення кримінальних проваджень можна зробити висновок, що незаконною порубкою лісу здебільшого займаються три основні категорії злочинців. Найвищою кримінальною активністю вирізняються чоловіки (97,8 відсотка), жителі сільських населених пунктів (68,3 відсотка), віком 18–39 років (62 відсотка), з базовою середньою та професійно-технічною освітою (90,1 відсотка), непрацюючі (76,1 відсотка), хоча й мають на утриманні сім'ю та неповнолітніх дітей (64,4 відсотка). Спільною ознакою вказаної категорії злочинців є відсутність законного доступу до лісових ресурсів та вчинення незаконної порубки дерев і чагарників під час самозаготівлі дров паливних для особистих потреб і з метою збуту, а також хвойних лісових насаджень у передноворічний період. Другу категорію злочинців становлять кваліфіковані робітники і посадові особи, зайняті в лісовому господарстві та працюючі в СЛП (14,4 відсотка). Більшість із них мають професійно-технічну та вищу освіту, обіймають посади лісорубів, майстрів лісу, лісників та їх помічників, мають

законний доступ до лісосік та вчиняють злочини, використовуючи службове становище (займану посаду). Третя категорія злочинців представлена суб'єктами підприємницької діяльності (5,1 відсотка). Такі особи займаються заготівлею деревини на умовах договорів під-ядру із постійними лісокористувачами, що супроводжується вчиненням незаконної порубки лісу.

Детермінуючий комплекс явища незаконної порубки лісу являє собою структурну цілісність організаційно-управлінських та економічних, нормативно-правових та соціально-психологічних криміногенних чинників.

Організаційно-управлінські чинники включають: недоліки і прорахунки державної політики щодо розвитку лісового господарства; відсутність єдиної системи ведення лісового господарства; неефективне управління об'єктами державної і комунальної власності, територіями й об'єктами ПЗФ та неналежний контроль за фінансово-господарською діяльністю СЛП; поєднання господарських, контролюючих і правоохоронних функцій органами і підрозділами Держлісагентства; дублювання повноважень органами, що здійснюють охорону лісів від незаконних рубок, низький рівень міжвідомчої взаємодії та відсутність координації між ними.

До економічних чинників незаконної порубки лісу віднесено: вимушену самоокупність і незадовільний рівень фінансового забезпечення СЛП та низький рівень оплати праці їхніх працівників; структурні дисбаланси у способах заготівлі деревини, а також зниження якості та вартості деревини; непрозорий механізм ціноутворення і торгівлі лісоматеріалами і пиломатеріалами, виготовленими з них; високий попит на дешеву деревну сировину з України на зовнішніх ринках і неналежний митний контроль за законністю переміщення деревини через державний кордон України в режимі «експорт»; низький рівень запровадження електронного обліку деревини та перевірки законності її походження; кількаразове зростання цін на теплову енергію для населення; розгалужена мережа тіньової переробки лісоматеріалів; глобалізація зовнішньої торгівлі.

Нормативно-правові чинники незаконної порубки лісу включають прогалини та недоліки законодавства, що регулює спеціальне використання лісових ресурсів, ведення лісового господарства, зовнішньоекономічну діяльність, а також установлює відповідальність за незаконну порубку лісу.

Серед соціально-психологічних чинників незаконної порубки лісу чинне місце належить деформаціям колективної свідомості у вигляді екоцентричних поглядів, традицій несанкціонованої заготівлі деревини в лісах і полезахисних лісосмугах, споживацькому поведженню з лісовими ресурсами, схильності до незаконного заволодіння деревами з метою збуту, а також зневажливому ставленню до кримінально-правових заборон.

Розділ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЛІСІВ

3.1. Міжнародний та зарубіжний досвід запобігання незаконній вирубці лісів

Проблема незаконних рубок лісу і тіньового обігу деревини належить до розряду транснаціональних. На міжнародному рівні прийнято вважати, що незаконна порубка лісу має як економічні, так і соціальні причини. З економічної точки зору це явище зумовлене комерційними інтересами і пов'язане з реалізацією деревини на внутрішній та зовнішній ринки. Із соціальної точки зору незаконна порубка лісу зумовлена споживачькими інтересами і пов'язана із самозаготівлею дров та лісоматеріалів сільським населенням. Міжнародне співтовариство намагається вирішувати обидві проблеми паралельно. Однак, на наш погляд, вони не є рівнозначними за масштабами, наслідками для довкілля та рівнем загрози для екологічної й економічної безпеки держави.

Країни, що розвиваються за рахунок торгівлі природними ресурсами та забезпечують валовий обсяг експорту лісоматеріалів на зовнішні ринки, насправді мають порівняно невисокий рівень доходів, що залежить від вартості деревної сировини на зовнішніх ринках. Для збереження стабільності доходів ці країни вимушені вдаватися до інтенсивної експлуатації лісових ресурсів, що далеко не завжди узгоджується із принципом їх раціонального використання та охороною лісів від незаконних рубок. У гонитві за валовими обсягами експортних поставок деревини лісогосподарські господарства країн, що розвиваються, швидко корумпуються, при цьому лісозаготівельна і лісобробна галузі йдуть у тінь. Як правило, у таких країнах гостро стоїть питання боротьби з незаконними рубками лісу.

Економічно розвинені країни більше орієнтовані не на лісозаготівлю, а на деревопереробку. Лісове господарство цих країн тісно пов'язане з промисловістю, виготовленням продукції деревообробки з високою доданою вартістю. Основним джерелом доходів цих країн виступають продажі продукції глибокої переробки деревини. У силу несировинного характеру лісового господарства розвинені країни більше дбають про охорону довкілля, раціональне використання лісових ресурсів, упроваджують так звану зелену економіку, протидіють міжнародному обігу деревини незаконного походження, інвестують в соціальні програми розвитку сільських територій. Водночас деревопереробні компанії-мільярдери розвинених країн під егідою поглиблення вільної торгівлі насправді приховано скуповують деревну сировину незаконного походження, тим самим стимулюють незаконну заготівлю та реалізацію деревини в країнах, що розвиваються. Усе це породжує певний дисонанс між лісовою політикою сталого розвитку та раціонального використання лісових ресурсів у розвинених країнах і практикою заготівлі та реалізації деревини в країнах – торговельних партнерах. Розвинені країни зберігають свої лісові ресурси і розвивають лісопереробне виробництво за рахунок доступної деревної сировини, нехай навіть незаконного походження, з малорозвинених країн. До числа останніх належить Україна.

На прикладі країн із розвиненим лісовим господарством спробуємо розглянути превентивні механізми та кращі практики у сфері заготівлі деревини й охорони лісів від незаконних рубок. Передусім звернімо увагу на управління лісовим господарством, лісову політику у сфері заготівлі деревини, у тому числі дров паливних, а також економічні моделі ведення лісового господарства.

У США федеральними лісами управляє федеральна служба у складі департаменту сільського господарства (Лісова служба США). У Канаді всі функції щодо управління природними ресурсами, у тому числі лісовими ресурсами, делеговані виключно провінціям. У Фінляндії лісами, що перебувають у державній та приватній власності, управляє Міністерство сільського і лісового господарства [119, с. 202–203].

За офіційними даними, у США 15,5 відсотка домогосподарств використовують дрова як первинне або вторинне паливо [120]. Незважаючи на високий рівень життя і розвинений лісовий сектор, самостійна заготівля дров має істотне значення для вирішення проблеми з опаленням будинків у холодну пору року. У низці штатів це таке саме традиційне заняття місцевого сільського населення, як і полювання. Необхідність заготівлі дров підвищує інтерес громадян до питань управління лісами. Крім того, завдяки такій заготівлі зменшується рівень пожежної небезпеки в лісах, підтримуються в проїжджому стані лісові дороги.

Велика частина лісів США знаходиться в приватному володінні (понад 40 відсотків), проте сотні мільйонів гектарів є суспільною власністю, що належить як державі в цілому, так і окремим штатам і округам. Для України найбільший інтерес становить організація використання та заготівлі дров у національних лісах, якими управляє Лісова служба, що входить до структури Міністерства сільського господарства США.

На відміну від українського правового регулювання, що не містить чітких розмежувань стосовно виду деревини, що може бути заготовлена для особистих потреб, федеральне та регіональне американське законодавство розмежує правовий порядок заготівлі дров за критерієм правового режиму лісу. Зокрема, за федеральним законодавством громадяни мають право збирати лише мертву деревину – як сухостій, так і сушняк, а взимку зобов'язані перевіряти життєздатність сухого дерева за станом кори [121]. Для заготівлі дров із метою розведення багаття в національних лісах (об'ємом до 0,5 куб. м) дозвіл не вимагається. Натомість для заготівлі дров у такому лісі для опалення будинку необхідно отримати відповідний дозвіл, оплатити збір, а також дотримуватися фітосанітарних правил, що можуть обмежувати максимальну відстань перевезення дров через запобігання поширенню шкідників та хвороб [122]. Такі лісорубні дозволи можна придбати у лісництвах або торговельних центрах, із якими укладено відповідні угоди. Дозвіл на заготівлю дров у лісах, що належать певному штату або округу, надається лише місцевим жителям [123].

Однією із беззаперечних переваг лісового законодавства США у цій галузі є його гнучкість та орієнтованість на стале лісокористування. Наприклад, іноді лісові інспекції можуть надавати домовласникам лісорубні дозволи безкоштовно, якщо у місцевих лісах накопичується велика кількість сухоостою та сушняку, що створює підвищену пожежну небезпеку, у тому числі для населених пунктів. У разі ж дефіциту в місцевості дров'яної деревини кількість дозволів, які видаються на її заготівлю, обмежується (при цьому вони розподіляються за принципом «живої черги»), крім того, зменшується норма відпуску дров на одне домогосподарство (замість звичайних 45–50 куб. м вона може бути знижена до 9–12 куб. м), а термін дії скорочується з одного календарного року до 30 днів [123]. Загалом максимальна норма відпуску дров для заготівлі громадянами становить близько 50 куб. м на рік, а мінімальний обсяг визначається, виходячи із суми платежу – остання має становити не менше 20 дол. США (зазвичай це 5–20 куб. м дров) [124].

На окрему увагу заслуговують правила вивезення заготовлених громадянами дров, що були затверджені в деяких штатах із метою запобігання незаконній порубці лісу. Деякі лісництва, крім власне лісорубних дозволів, видають громадянам окремі дозволи на вивезення деревини. Такі дозволи мають вигляд паперових купонів яскравого кольору, що видаються з розрахунку 1 шт. на вивезення приблизно 1 куб. м дров і можуть наліплюватися на деревину та будь-яку іншу поверхню, наприклад на кузов лісовоза. Завдяки цьому співробітники лісових інспекцій та поліцейські контролюють легальність перевезень дров. За відсутності таких наліпок на автомобілі, що перевозить дрова, при їхньому неправильному оформленні, спробах фальсифікації тощо вантаж буде розцінений як незаконний із моменту початку руху [125].

Дотримання наведених вимог, серед іншого, забезпечується суворістю кримінального покарання за порушення правил заготівлі дров. Залежно від штату санкціями за незаконну заготівлю і перевезення дров можуть бути конфіскація вантажу, штраф до 5 тис. дол., тюремне ув'язнення до шести місяців [126].

Іншим прикладом правового регулювання заготівлі деревини громадянами для власних потреб є Канада, де через лісові пожежі та поширення комах-шкідників загинуло чимало дерев. У зв'язку із цим отримання дозволу в окремих провінціях було зроблено безкоштовним для одноразових рубок об'ємом до 25 куб. м, а зразок дозволу опубліковано в мережі Інтернет. Тим не менш, як впливає з документа, подібно до аналогічних підходів у США, громадяни Канади можуть зрубувати або забирати лише мертві дерева, і за наявності найменших ознак життєздатності останнього його порубка стає кримінально караною [127].

У контексті сказаного необхідно стисло описати існуючі моделі ведення лісового господарства в економічно розвинених країнах світу.

Зокрема, після утворення Канади в 1867 р. влада конфедерації дарувала ліс компаніям і приватним підприємцям, які обробляли землю і будували залізничну інфраструктуру. Утім наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. уряди країни і провінцій відмовилися від практики дарування лісових ресурсів. Взамін цього почали використовуватися оренда і концесія, що забезпечують доступ приватних осіб до використання ресурсів при збереженні суспільної власності на землю і ліси. Цим змінам у державній політиці неабияк сприяв спротив екоактивістів знищенню тамтешніх лісових ресурсів американськими компаніями. На відміну від США, в Канаді понад 90 відсотків лісів перебувають у федеральній власності або власності провінцій. Кожна з десяти провінцій ухвалює власне лісове законодавство, їхні уряди на свій розсуд закріплюють права володіння і користування за різними економічними суб'єктами, визначають систему адміністративних стягнень у разі порушення законодавства [128].

Заготівля деревини в Канаді здійснюється в порядку договірних відносин між лісокористувачами і державою, відповідно до яких орендарі сплачують роялті (платежі) за користування природними ресурсами держави. Існують два основних способи укладання договорів. Перший – надання в оренду лісопромисловцям власне лісових угідь на підставі договорів про управління лісами. Наприклад, у Бри-

танській Колумбії лісокористувачі можуть отримувати лісові фермерські ліцензії, які дають право на ведення лісових робіт терміном до 25 років із можливістю пролонгування. Обов'язковою умовою довготривалого лісокористування є введення в експлуатацію деревообробного підприємства (лісопилки, целюлозно-паперової фабрики тощо) та надання до Міністерства лісового господарства провінції на погодження плану з управління орендованою ділянкою [129].

Другою формою орендних відносин, зручнішою для підприємців меншого масштабу, є видання ліцензій на заготівлю деревини. У такому випадку загальний план лісозаготівель, а також лісовідновлювальних робіт визначають спеціальні урядові органи. Право на лісові вирубки підприємство може отримати через аукціони. Отримана ліцензія визначає принципи, стандарти і критерії проведення лісозаготівельних робіт; очікуваний обсяг деревини, а також розмір рентних платежів [130].

Разом із перевагами такої моделі лісокористування перед державною експлуатацією лісів орендна модель, на думку експертів, містить вагомий недолік, а саме – зниження витрат орендарів на лісовідновлювальні роботи. Так, за статистикою, в орендованих канадських лісах сума таких витрат у чотири рази нижче, ніж у тих, що належать підприємствам на правах приватної власності [131].

На відміну від Канади, у США держава мінімізує регуляторний вплив на ведення лісового господарства. У США більшість лісів (73 відсотки) знаходиться у приватній власності, частка федеральних лісів становить 21 відсоток, лісів штатів – 4 відсотки, окружних та муніципальних – 2 відсотки. Управління лісозаготівельними роботами здійснюють лісові агенції штатів. Однією з особливостей лісокористування в США є продаж більшої частини лісу на корені через аукціони. Значно рідше ліс на корені продається за прямими контрактами. Лісові агенції штатів відповідальні за забезпечення пропозиції деревини для деревообробної галузі та виконання екологічних і соціальних функцій лісів. За рахунок доходів, одержаних від продажу лісу на корені, фінансується шкільна освіта на місцевому рівні більшості штатів. Лише для чверті лісових агенцій штатів головною

метою діяльності є одержання прибутків від реалізації деревини. Основними напрямками їхньої діяльності є забезпечення біорізноманіття, підтримання в належному стані водозахисних, ґрунтозахисних та рекреаційних властивостей лісів, забезпечення стабільного приросту деревини і розвитку місцевої економіки [132, с. 306].

Узагалі лісове законодавство США ґрунтується всього на п'яти законах: «Про раціональне використання природних сировинних ресурсів» (1960), «Про відновлення лісів і пасовищ» (1974), «Про федеральну політику та управління земельними ресурсами» (1976), «Про лісові і пасовищні поновлювані ресурси» (1978), «Про охорону суспільних (кооперативних) лісів» (1978). У перших чотирьох законах закріплені положення, що регламентують порядок лісокористування в лісах усіх форм власності. Найважливіші з них: неперевищення обсягу рубки лісу над його приростом, комплексне і багатocільове використання деревини, регулярність санітарних рубок та одночасне проведення заліснення вирубаних площ, платність лісокористування.

Одна з найбільш розвинених Скандинавських держав Швеція також надає пріоритет приватній власності на лісові ресурси. У Швеції близько половини національних лісових ресурсів належать приватним фізичним особам, а також малим і середнім підприємцям (ділянки, що в середньому за площею до 50 га); 25 відсотків лісів належать семи найбільшим підприємствам цієї галузі, а решта 20 відсотків – державі, місцевим громадам або церкві [133]. Засадничий принцип державної лісової політики Швеції – стале, багатocільове користування лісами та повна відповідальність власників за підтримання докiлля в належному стані. Державне регулювання лісового сектору економіки зведене до моніторингу стану лісів шляхом їхньої регулярної інвентаризації десятима регіональними управліннями в 95 лісових районах [134].

Вищезгаданий багатocільовий підхід до лісокористування, тобто поєднання отримання економічної вигоди від продажу деревини із збереженням біологічного різноманіття та рекреаційної цінності лісових ресурсів, був вироблений через складний шлях проб і помилок. Наприклад, у 1950–70-х рр. у Фінляндії лісокористування велося

практично без урахування вимог збереження біорізноманіття. У той період переважала точка зору, що для збереження природи достатньо виділення невеликих зон особливо охоронюваних природних територій. На території експлуатаційних лісів практично зникли осика, сучостій та старі дерева. Як наслідок, різко скоротилася чисельність і навіть повністю зникли деякі види комах, птахів, лишайників, грибів. Трансформація лісових екосистем призвела до деградації популяцій частини рослин і великих хижаків. Деякі фахівці вважають, що в низці випадків втрата біорізноманіття у фінських лісах відбулася безповоротно. Тому інтенсивне лісоуправління було скорочене та вжито комплексні заходи зі збереження ключових біотопів не тільки в заповідних зонах, але й в експлуатаційних лісах [135].

На окрему увагу заслуговує система контролю руху і стеження за деревиною в країнах ЄС, що була вироблена на основі узагальнення та модернізації досвіду тропічних країн (Малайзії, Індонезії, Республіки Гайани, Ліберії, Бразилії). Візьмемо для прикладу системи, створені у Швеції, Австрії, а також найближчих сусідів України, системи Польщі і Румунії.

Швеція та Австрія одними з перших в Європі прийшли до усвідомлення необхідності інформатизації всіх процесів у лісовому господарстві. Як зазначається в літературних джерелах, у Швеції та Австрії електронна система контролю руху та стеження деревини утворена по-різному: у Швеції вона об'єднує майже п'ятдесят лісопромислових компаній, в Австрії – це державна федеральна компанія.

Система контролю руху деревини у Швеції перебуває в управлінні незалежної ІТ-компанії, що використовує інноваційну технологію Skogsbrukets Datacentral (SDC). Вона являє собою централізоване сховище інформації про угоди між власниками і покупцями деревини, перевізниками, лісопереробними компаніями та незалежними вимірювальними компаніями, що здійснюють обмір та визначення якості деревини. Базовим компонентом системи є модуль обліку деревини VIOL, що працює в онлайн-режимі через мережу Інтернет. Система SDC використовується для збору, накопичення, обробки та отриман-

ня даних про операції з деревиною у Швеції [136, с. 22]. Центральне місце в інформаційній системі обліку деревини займає сервіс «Замовлення на деревину», оскільки за його допомогою формується документ, призначений для ідентифікації походження деревини та стеження її руху з лісу до деревообробного підприємства. Такий документ має унікальний ідентифікаційний код для кожної бізнес-транзакції або операції купівлі-продажу деревини (контракт). Ще одним важливим елементом контролю за рухом лісопродукції є самі лісозаготівлі, що проводяться харвестерами. Заробітна плата оператора харвестера нараховується залежно від заготовленого обсягу деревини, інформація про який накопичується в електронному вигляді. Продаж заготовленої та облікованої деревини здійснюється через електронну систему SDC. При цьому покупець за номером замовлення (контракту) отримує дані про джерело походження заготовленої деревини. Кінцевий розрахунок за деревину відбувається за результатами вимірювання розмірів та оцінки якості поставленої продукції, що здійснюється незалежними компаніями. Оскільки продати незаконно заготовлену деревину у Швеції вкрай складно поза використанням системи SDC, то проведення незаконних рубок стає економічно невигідним [136, с. 22].

В Австрії функціонує система стеження за транспортуванням деревини, яка включає спеціальне програмне забезпечення Felixtools, що встановлене на планшеті водія та ПК оператора. Ця система дозволяє систематизувати процес транспортування деревини шляхом поділу його на окремі етапи – від планування маршруту до відвантаження продукції споживачу. Водій фотографує деревину одразу після завантаження, а інформація про неї відправляється на сервер через мережу Інтернет і стає доступною для перегляду одразу після введення даних на кожному етапі. У такий спосіб оператор контролює транспортування деревини в онлайн-режимі [136, с. 21].

У Польщі та Румунії електронні системи контролю за рухом деревини мають свої особливості. У Польщі вказана система має назву «Інформаційна Система Державних Лісів» (SILP), а в Румунії – інформаційна система SUMAL.

Польська система SILP являє собою програмно-інформаційний комплекс, що виступає платформою для інтеграції всіх інформаційних потоків, включаючи питання обліку, контролю та звітності холдингу «Державні ліси». Система SILP є складовою частиною загальної системи, що охоплює всі аспекти господарської і фінансово-економічної діяльності державного холдингу. Інформаційну основу вказаної системи становлять матеріали лісовпорядкування, лісотаксаційні нормативи, карти. Контроль за рухом деревини системою SILP здійснюється під час лісозаготівель і відвантаження лісопродукції покупцеві. Такий контроль передбачає індивідуальне біркування сортименту, внесення інформації про його розмірно-якісні характеристики в портативний комп'ютер та передачу на центральний сервер. Усі операції з маркованою деревиною реєструються в системі. Фактично електронною системою охоплено лише першу ланку ланцюга постачання. Тим не менш ефективне функціонування системи в лісах державного холдингу сприяло поширенню контролю за рухом деревини на приватні компанії і постійних лісокористувачів (національні природні парки, заповідники). Біркування заготовленої деревини здійснюється лісничим холдингу, маркований обсяг продукції заноситься в систему, а власник лісопродукції одержує документ про законність заготовленої деревини. Крім іншого, запровадження системи SILP сприяло підвищенню довіри суспільства до ведення лісового господарства в Польщі [137, с. 7].

Румунська система SUMAL забезпечує контроль за рухом деревини від місця її заготівлі до споживача (переробне підприємство, склад посередника, місце передачі товару імпортеру тощо) в режимі реального часу завдяки використанню унікальної системи нумерації документів та роботі з єдиною державною базою даних. Центральним елементом цієї системи є контроль за рухом деревини при здійсненні перевезень, щоб не допустити змішування законно заготовленої деревини з деревиною незаконного походження. Відвантаження деревини здійснюється за умови внесення інформації до бази даних про вантаж за допомогою мобільного пристрою та наявності пари буквено-цифрових кодів, один з яких генерується на пристрої, а інший завантажується

ся із системи через мережу Інтернет. Термін дії кодів обмежений у часі, але достатній для доставки вантажу в місце призначення. Відсутність кодів вважається ознакою незаконності походження деревини. Зазначені коди мають прив'язку до інформації про планові обсяги заготівлі деревини та унікальний номер дозволу на проведення лісозаготівель. Фіксація в транспортних документах номера дозволу на рубку дозволяє здійснювати автоматичну звірку розмірно-якісних та інших характеристик деревини при лісозаготівлях та її відпуску, що перешкоджає відпуску деревини з іншого місця лісозаготівель. Перевірка законності походження деревини може проводитись як контролюючими органами влади, інспекторами – за допомогою спеціального програмного забезпечення, так і громадськістю – шляхом запиту інформації про транспортний засіб, що перевозить деревину, за номером служби надзвичайних ситуацій. На думку експертів, запровадження системи SUMAL сприяло суттєвому скороченню випадків перевезення деревини незаконного походження [137, с. 8].

Підсумовуючи відзначаємо, що використання інформаційних систем контролю руху та стеження деревини в європейських країнах є частиною бізнес-рішень державних і приватних лісопромислових компаній з удосконалення менеджменту, підвищення економічної ефективності, забезпечення прозорості бізнесу та підтвердження їхньої соціальної відповідальності [137, с. 6]. Більше того, електронні засоби контролю обігу деревини на європейському ринку є складовою міжнародної лісової політики і стратегії ведення лісового господарства.

Лісова політика ЄС щодо розвитку сталого лісового господарства базується на принципах, проголошених на Конференції ООН з довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Європейським парламентом на конференціях міністрів у Стразбурзі (1990), Гельсінкі (1993), Лісабоні (1998), Відні (2003), Варшаві (2007). Лісова політика відображена в таких програмних документах, як Стратегія Європейського Союзу в галузі лісового господарства (1997). Ця політика інтегрована з політикою щодо захисту довкілля та розвитку сільського господарства [138, с. 93–94].

У 2013 р. було затверджено нову Лісову стратегію ЄС, що встановлює три основних принципи розвитку лісового сектору ЄС:

- стійке і багатогалузеве управління лісами, збалансоване користування різними ресурсами та послугами лісу, забезпечення охорони лісів;

- ресурсна ефективність, оптимізація вкладу лісового сектору в розвиток сільськогосподарських територій, економічне зростання і створення нових робочих місць;

- глобальна відповідальність за стан лісу, стимулювання сталого (відповідального) виробництва і споживання лісової продукції [139].

У цілому, лісова політика ЄС ґрунтується на компетенціях країн-членів, тому роль власне спільноти базується на принципі субсидіарності та полягає тільки в доданні більшої значущості національним політикам і програмам шляхом:

- контролю над лісами в ЄС і повідомлення інформації про їхній стан;

- запобігання глобальним змінам і залучення уваги країн-учасниць до нових проблем;

- координації та підтримки заходів швидкого реагування [140].

У рамках ЄС створена Лісова стратегія, що окреслює раціональне і багатофункціональне використання лісів, а також усі активні заходи щодо лісів [139]. Також існує План дій ЄС щодо лісів, який є інструментом координації дій, передбачених указаною Стратегією, і спрямований на посилення захисту біологічного різноманіття, вивчення природного циклу вуглецю і лісових екосистем [141]. План передбачає розробку і впровадження контролю над лісами і більш активного захисту лісів. Крім того, є й інші інструменти захисту лісових ресурсів:

- екологічна мережа Natura 2000 [142], приблизно 20 відсотків охоплених нею територій є лісами;

- Європейська програма з питань зміни клімату [143], що передбачає раціональне управління лісами з метою скорочення парникових викидів;

– Європейська політика розвитку сільського господарства (2014–2020) [143], що містить важливі інструменти для фінансування лісового сектору;

– заходи щодо консультування недержавних лісокористувачів у державах перехідної демократії [144];

– Європейська програма з питань дефіциту води та посухи, де передбачені заходи щодо насадження і збереження лісових смуг уздовж річок [145];

– Директива Європейської комісії щодо стимулювання використання енергії, отриманої з поновлюваних ресурсів, згідно з якою основні джерела «зеленої» енергії становлять сільськогосподарські і лісові матеріали та відходи [146];

– План дій щодо раціонального споживання та виробництва [147], де згадано про сертифікацію легальної та екологічно чистої продукції;

– Директива Європейської Ради щодо лісових посадкових матеріалів, які повинні бути підібрані за генетичною ознакою й адаптовані до місцевості [148].

Отже, сьогодні ЄС має низку потужних інструментів з охорони своїх лісів. Основи законодавства держав – членів ЄС і система інформації про стан лісів і застосування принципів раціонального ведення лісового господарства, ухвалені на Міністерській конференції з охорони лісів у Європі (MCPFE), сприяють охороні лісових ресурсів Європи [149]. Європейська комісія регулює діяльність Постійного лісового комітету, Консультативної групи з питань лісів, Консультативної групи з питань промислової обробки деревини й експертної групи з лісових пожеж.

Кожна держава – член ЄС на основі міжнародних стандартів розвиває й національне законодавство (а іноді й регіональне) з управління та користування лісами. На нашу думку, найважливішими елементами з цього числа є такі:

– національні лісові програми;

– система кадастрової реєстрації, що унеможливорює незаконну перекваліфікацію лісів;

- картографія окремих регіонів, їхніх лісів і ландшафтного проєктування;
- зобов'язання держави з управління лісами, а також вимоги з одноманітного ведення лісового господарства;
- зобов'язання щодо обігу лісопромислової продукції та посадкового матеріалу;
- національні плани дій у рамках Конвенції про біологічне різноманіття, Конвенції по боротьбі з опустелюванням тощо;
- заходи підтримки малих та середніх приватних підприємств – власників лісів і їхніх профільних асоціацій;
- нормативні приписи щодо скорочення дроблення лісових володінь, зокрема про заохочення кооперації власників лісів для забезпечення сталого лісокористування;
- схеми ліцензування;
- обмеження щодо зміни призначення і використання лісових площ [150].

Для ухвалення збалансованих рішень у політиці користування лісами вкрай важлива наявність точної інформації про лісові ресурси та їхній стан. Для таких потреб у ЄС створено сім інформаційних рівнів щодо лісових ресурсів.

1. Національні лісові інвентарі (IFN) містять найбільшу кількість даних про ліси, але ці відомості різноманітні і використовуються обмежено. Натепер ЄС розглядає можливість доповнення інвентарів інформацією про індикатори та критерії раціонального управління лісами.

2. Комплексна система з управління і контролю (*systeme intégré de gestion et de contrôle* – SIGC) співфінансується Фондом сільського розвитку ЄС. Ця система контролює не тільки платежі, а й заходи щодо розвитку сільського господарства (наприклад, лісові заходи).

3. Спостереження за станом лісів. У період з 1987 по 2006 р. держави – члени ЄС самостійно моніторили стан лісів. Із 2007 р. такий моніторинг здійснюється моніторинговою системою «ФутМон», що має перспективу стати глобальною.

4. Контроль над лісовими пожежами: європейська інформаційна система про лісові пожежі (EFFIS) визнається країнами – членами

ЄС, Європейськими комісією і парламентом як основний інструмент контролю лісових пожеж у Європі.

5. Класифікація лісів Європейського агентства з охорони навколишнього середовища (АЕЕ), за допомогою якої можна оцінити ліси з екологічної точки зору. Сьогодні лише декілька країн спробували застосувати її у своїх інформаційних системах, оскільки це вимагає додаткових технічних зусиль і значних ресурсів.

6. Європейський центр лісових даних (EFDAC) створений Європейською комісією. Він обробляє існуючу інформацію і банки даних про ліси й об'єднує її на загальноєвропейській інформаційній платформі.

7. Євростат дає інформацію про економічну функцію лісів (деревна продукція, продаж тощо). Він співпрацює з іншими міжнародними організаціями в рамках міжнародних угод.

Усупереч великій кількості різнопрофільних організацій, що займаються спостереженням за лісами, ЄС визнає, що йому необхідна більш повна, докладна й достовірна інформація про свої ліси. Незважаючи на те, що найбільш економічно розвинені країни – члени ЄС володіють достатньою інформацією на своєму рівні, на європейському і тим більше світовому рівні цієї інформації недостатньо.

Крім того, ЄС не обмежується лише внутрішньою політикою по відношенню до лісів, але й бере активну участь у створенні та підписанні міжнародних угод, які регулюють правове становище лісів у всьому світі. На пан'європейському рівні Міністерська конференція з охорони лісів у Європі (MCPFE) від 1993 р. визначила раціональне використання та управління лісами в такий спосіб: «мати і використовувати лісові зони відповідним чином і темпами для збереження їхнього біологічного різноманіття, продуктивності, здатності відновлюватися, життєздатності і потенціалу в сьогоденні і майбутньому, в екологічному, економічному і соціальних планах, на місцевому, національному та світовому рівнях без заподіяння шкоди іншим екосистемам». Наступні конференції виробили рекомендації щодо раціонального використання лісового господарства, охорони лісів. Усі країни – члени ЄС, так само як і Європейська комісія, ратифікували

резолюції Міністерської конференції. Таким чином, вони підтвердили, що раціональне використання і багатофункціональність лісів є базовими засадами їхньої лісової політики.

Підсумовуючи, слід відзначити такі стратегічні напрями і комплекс заходів реалізації нової лісової політики країн – членів ЄС, а саме: створення інтегрованої Лісової інформаційної системи Європи шляхом поєднання різних інформаційних систем та платформ даних; проведення інвентаризації лісів; належне управління лісовими угіддями в межах території країн ЄС; упровадження системи перевірки законності походження деревини та контролю руху по ланцюгу постачання; забезпечення конкурентоздатності лісового господарства; створення прозорого ринку деревини; задоволення попиту на деревину та надання екосистемних сервісів; стимулювання розвитку сільських територій; запровадження принципу «каскадного» використання деревини; розвиток енергоефективних технологій та альтернативних джерел теплової енергії; координація та підтримка заходів швидкого реагування; посилення міжнародного співробітництва у сфері охорони лісів та залучення громадськості до моніторингу лісів і здійснення запобіжних заходів.

3.2. Загальносоціальне запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу

Запобігання злочинності розуміється як сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [60, с. 97]. Одне із перших визначень запобіжної діяльності в екологічній сфері було надане ще за радянських часів у колективній монографії «Ефективність юридичної відповідальності в охороні довкілля», згідно

з яким це «система різноманітних державних та громадських, регулюючих та охоронних, економічних та організаційних, правових та технічних заходів, що прямо або опосередковано забезпечують правомірну екологічно значущу поведінку громадян» [151, с. 22–23].

У сучасний період Т. В. Корнякова запобігання злочинам проти довкілля пропонує розуміти як «перешкоджання дії детермінант злочинних проявів у сфері охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, передусім причин й умов останніх, шляхом випередження їхньої появи, обмеження, а за можливості – усунення їхньої дії, у тому числі на індивідуальному рівні» [152, с. 60].

Особливістю загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу є вирішення супутніх цьому явищу інституційних, соціальних, економічних і правових проблем у сфері організації, управління та ведення лісового господарства шляхом удосконалення державної політики і правозастосовної діяльності. Саме по собі загальносоціальне запобігання не має на меті недопущення вчинення злочинів. Об'єктом запобіжного впливу виступають недоліки і прорахунки державної політики, недосконалість лісового законодавства, а також фонові для незаконної порубки явища. Загальносоціальне запобігання незаконній порубці лісу, з одного боку, спрямовується на створення необхідних умов для сталого розвитку лісового господарства, раціонального використання лісових ресурсів та охорони лісів від незаконних рубок, а з другого – на ослаблення криміногенного потенціалу досліджуваної сфери.

Сталий розвиток лісового господарства та раціональне використання лісових ресурсів передбачає поетапне приведення національного лісового законодавства у відповідність до директив і регламентів ЄС, упровадження яких є невід'ємною частиною виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Іншою складовою сталого розвитку є національна лісова політика, яка поки що залишається остаточно неформованою.

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС передбачає досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються ЄС до держав – кандидатів на членство в ЄС. У літературі зазначається, що окремого виділеного лісового *acquis*, або переліку законів ЄС, пов'язаних із лісовим господарством, немає. Документи щодо управління лісами є складовими нормативно-правових актів декількох спільних політик ЄС, зокрема сільськогосподарської політики, екологічної політики, енергетичної політики, розвитку внутрішнього ринку. Зasadничими положеннями лісового законодавства ЄС є розвиток лісового господарства як елемент системи розвитку сільських територій, сталий лісовий менеджмент та багатофункціональна роль лісів, підвищення конкурентоздатності лісового господарства. Пріоритетними напрямками правового регулювання різних сфер ведення лісового господарства в ЄС на сьогодні залишається розвиток альтернативних деревині джерел енергії (використання біомаси, виробництво паливної тріски); розширення масштабів ПЗФ з метою збереження біорізноманіття в лісах; інвентаризація лісів із метою обґрунтованого нормування обсягу заготівлі деревини; перевірка легальності походження імпортованої деревини; сприяння конкурентоздатності лісової промисловості ЄС, біоенергетиці та зеленій економіці; підтримка територіальних громад і вирішення соціальних завдань; захист лісів та розширення екосистемних послуг; інноваційне лісівництво та створення продукції з доданою вартістю [153, с. 3, 7, 19–22].

Слід зазначити, що в Україні інституційно-правові механізми сталого розвитку лісового господарства реалізуються фрагментарно і надто повільно. Так, на виконання окремих елементів Регламенту ЄС «Про зобов'язання операторів, які розташовують лісоматеріали та продукцію з деревини на ринку» від 20.10.2010 р. № 995/2010 розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 1090-р «Про схвалення Концепції створення єдиної державної системи електронного обліку деревини» (ЕОД) така система була створена та запущена. Однак порядок єдиного електронного обліку продукції лісо-

заготівель, лісопиляння і деревообробки врегульований відомчим нормативно-правовим актом (тимчасовою Інструкцією з електронного обліку), що поширює свою дію лише на державні лісогосподарські підприємства. Відтак, поза межами охоплення системою залишаються 27 відсотків лісів, що не перебувають в управлінні ДАЛРУ.

За підтримки продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) створено автоматизовану систему «Сертифікат походження лісоматеріалів», яку синхронізовано із Системою ЕОД.

З 01.01.2019 р. відбувся перехід на європейські стандарти вимірювання, сортиментації та оцінки якості деревини. Відповідно до нормативів ЄС ділова деревина (лісоматеріали круглі) відтепер розподіляється на чотири класи якості (А, В, С, D) замість раніше існуючих трьох категорій технічної придатності [154]. Крім наведених є й інші приклади впровадження окремих елементів європейських стандартів лісокористування.

Статтею 360 глави 6 «Навколишнє середовище» частини V «Економічне і секторальне співробітництво» Угоди про асоціацію між Україною та ЄС передбачено, що сторони розвиватимуть і зміцнюватимуть співпрацю з питань охорони навколишнього природного середовища і в такий спосіб сприятимуть реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки. Для реалізації положень зазначеної глави було затверджено Національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. Крім того, у плані дій Україна – ЄС питанням охорони навколишнього природного середовища присвячено окремий розділ, в якому виділено три групи заходів: забезпечення створення умов якісного управління у сфері навколишнього середовища та започаткування їхнього впровадження; запобігання погіршенню стану навколишнього середовища, досягнення раціонального використання природних ресурсів відповідно до зобов'язань Йоганнесбурзького саміту; розширення співробітництва у сфері навколишнього середовища (впровадження положень Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН про зміну клімату) [155, с. 8–9].

Згідно із статтями 361, 362 Угоди співробітництво у сфері охорони довкілля має на меті збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів. Таке співробітництво передбачає:

- обмін інформацією, досвідом, природозберігаючими технологіями;
- планування подолання наслідків стихійних лих і назвичайних ситуацій;
- вирішення питань транскордонного характеру;
- розвиток всеосяжної стратегії у сфері навколишнього середовища та проведення інституційних реформ задля впровадження міжнародного природоохоронного законодавства;
- розподіл повноважень природоохоронних органів на національному, регіональному та муніципальному рівнях;
- сприяння інтеграції природоохоронної політики в інші сфери політики держави;
- захист природи;
- управління відходами та ресурсами [155, с. 11].

Стосовно політики сталого розвитку лісового господарства необхідно зауважити таке. Концепція сталого розвитку України передбачає стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом. Сталий розвиток – це забезпечення невиснажливого, ощадного та ефективного використання енергетичних, матеріальних, природних та інших ресурсів для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь [156]. Указана концепція базується на засадничих положеннях, проголошених на міжнародній Конференції в Ріо-де-Жанейро (1992). Частина з них знайшли своє відображення в Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 р. та Протоколах до неї.

Під сталим управлінням лісами на міжнародному рівні розуміють управління лісами й лісовими землями та їхнє використання в спосіб та в кількості, що підтримує їхнє біорізноманіття, продуктивність, життєстійкість, відновлювальні властивості та потенціал виконання зараз і в майбутньому відповідних екологічних, економічних і соці-

альних функцій на місцевому, національному та глобальному рівнях і що не завдає шкоди іншим екосистемам [157].

Відповідно до п. 4 ст. 7 Конвенції договірні сторони використовують практику щодо сталого управління гірськими лісами у Карпатах, урахувуючи численні функції лісів, важливе екологічне значення Карпатських гірських екосистем. Також сторони проводять політику, спрямовану на визначення природоохоронних територій у природних лісах для того, щоб обмежити чи пристосувати їхнє використання відповідно до завдань щодо їхнього збереження; сприяють застосуванню безпечних для довкілля заходів у сільському та лісовому господарстві [158].

Довкола формування національної лісової політики склалася ситуація довготривалої невизначеності. Наразі не затверджено єдиного програмного документа, в якому буде розписана концепція розвитку лісового господарства України. Замість концепції розвитку пропонується чергове реформування лісового господарства. Бракує єдиного підходу держави і суспільства до вирішення ключових проблем лісової галузі на довготривалу перспективу. Натепер накопичено чимало нормативних положень, розрізаних інформаційно-аналітичних матеріалів, висновків експертних установ, узагальнення яких доволить створити загальне уявлення про напрями та заходи, пов'язані з державною політикою у досліджуваній сфері. Загалом можна констатувати несформованість цілісної національної лісової політики як такої.

У Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року закладено екосистемний підхід до ведення лісового господарства. Такий підхід реалізується в заходах гнучкого управління використанням лісових ресурсів, у тому числі постійного моніторингу стану кількісних та якісних показників лісового фонду, проведенні сертифікації лісів, а також у запровадженні механізму заборони на використання лісових ресурсів та повної відповідальності постійного лісокористувача за стан наданих лісів. Окремо зазначається про стале управління лісовими підприємствами, забезпечення підтримки лісового господарства шляхом поєднання заходів державного регулювання та впровадження ринкового механізму [159].

Відверто кажучи, положення Концепції екологічної політики більшою мірою формально відтворюють зміст раніше наведених міжнародних документів і мало що змінюють по суті питання. Незважаючи на запровадження екосистемного підходу до ведення лісового господарства, суть останнього залишається незмінною – в Україні це галузь виробництва, а не стратегічний напрям розвитку сільських територій, як у країнах – членах ЄС.

Зasadничі положення лісової політики викладені у двох основних документах. Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду» від 21.11.2017 р. [160] визначено такі напрями і заходи розвитку лісового господарства:

- створення державного фонду розвитку лісового господарства, що наповнюватиметься шляхом зарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;

- удосконалення системи державного природоохоронного контролю та моніторингу стану навколишнього природного середовища шляхом запровадження європейського досвіду та нових підходів, посилення відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, розширення повноважень громадських інспекторів з охорони довкілля у галузі державного природоохоронного контролю, зокрема залучення їх до здійснення моніторингу стану навколишнього природного середовища, а також делегування органам місцевого самоврядування окремих повноважень з державного нагляду (контролю) за додержанням природоохоронного законодавства, зокрема здійснення контролю за додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

- чітке розмежування та усунення дублювання повноважень органів виконавчої влади з видачі документів дозвільного характеру щодо спеціального використання природних ресурсів у межах територій природно-заповідного фонду;

- вжиття комплексних заходів щодо розвитку лісового господарства, підвищення екологічного та економічного потенціалу лісів,

а також охорони, захисту та відтворення лісових насаджень шляхом затвердження програми «Ліси України – 2030»;

- проведення національної інвентаризації лісів з урахуванням кращої світової практики;

- упровадження нових механізмів державного управління у сфері лісового господарства, у тому числі розмежування повноважень щодо здійснення державного контролю та господарювання;

- підвищення ефективності ведення лісового господарства, не допускаючи при цьому обмеження управлінської та фінансово-економічної самостійності державних лісогосподарських підприємств;

- визначення стратегічних напрямів розвитку деревообробної промисловості в Україні з метою створення вітчизняної продукції з великою доданою вартістю в умовах інтеграції до європейського ринку та за результатами аналізу розвитку лісового господарства та деревообробної промисловості в період дії тимчасової заборони експорту лісоматеріалів у необробленому вигляді;

- упровадження центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, єдиної державної системи електронного обліку деревини, у тому числі підтвердження походження деревини, з урахуванням європейських норм і стандартів;

- забезпечення належної конкуренції суб'єктів господарювання в процесі проведення аукціонів із продажу необробленої деревини;

- забезпечення відкритості інформації про видані спеціальні дозволи на використання лісових ресурсів, зокрема лісорубні квитки та лісові квитки, а також інформації про зміну цільового призначення земельних ділянок лісового фонду;

- державна реєстрація речових прав на земельні ділянки лісового фонду, що перебувають у користуванні державних лісогосподарських підприємств;

- збереження фахового потенціалу та матеріально-технічної бази державної лісової охорони;

- реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, що передбачає

створення загальнодержавної інтегрованої інформаційно-аналітичної системи про результати здійснення державного природоохоронного контролю та моніторингу стану навколишнього природного середовища;

– посилення контролю за додержанням законодавства щодо використання та охорони лісів, покращення взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів з метою належного розслідування правопорушень, пов'язаних із незаконною порубкою лісу, у тому числі на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду [160].

Одразу зауважимо, що переважна більшість напрямів і заходів державної політики розвитку лісового господарства та раціонального природокористування на практиці не реалізовані взагалі або реалізовані частково.

Проект Стратегії сталого розвитку та інституційного реформування лісового та мисливського господарства України на період до 2022 року доповнює і конкретизує пріоритетні напрями формування ефективної лісової політики, зокрема щодо:

- удосконалення лісового законодавства;
- покращення моделі та механізмів державного управління у сфері лісового господарства;
- удосконалення системи фінансування ведення лісового господарства;
- забезпечення реалізації деревини на прозорих конкурентних засадах з доступом до відкритих реєстрів на всі дозвільні документи;
- інституційного посилення охорони та захисту лісів і боротьби з незаконними рубками та обігом незаконно добутої деревини;
- удосконалення системи продажу необробленої деревини із урахуванням пріоритетного забезпечення сировиною вітчизняного виробника; розвитку деревообробної галузі [2].

Принциповим положенням нової лісової стратегії залишається збереження державної власності на ліси, недопущення передачі лісів

у концесію та оренду, збереження державного управління лісовим господарством; кінцевим етапом ведення лісового господарства визнається заготівля деревини із реалізацією заготовленої продукції [2].

Привертають увагу заходи реалізації вказаних напрямів державної лісової політики. Так, за напрямом удосконалення лісового законодавства пропонуються такі заходи:

- підвищення якості законодавства, що регламентує проведення рубок головного користування, здійснення заходів щодо підвищення продуктивності, поліпшення якісного складу лісів;

- удосконалення законодавства з питань ведення державного лісового кадастру та обліку лісів, проведення лісовпорядкування, здійснення моніторингу лісів;

- удосконалення законодавства в частині посилення відповідальності за незаконні рубки; розробки нормативно-правових актів щодо ринку деревини та правил торгівлі деревиною;

- нормативне врегулювання питання управління полезахисними лісовими смугами; розробки нормативно-правових механізмів переведення самозаліснених сільськогосподарських угідь до категорії лісів;

- розробка механізмів управління лісами комунальної власності та надання методичної й організаційної допомоги приватним власникам лісів [2].

Суттєвих змін зазнають модель і механізм державного управління лісовим господарством. Т. П. Єгорова пропонує виділяти такі основні функції державного управління в лісогосподарській галузі:

- лісовпорядкування, яке об'єднує державний облік і ведення державного лісового кадастру; планування охорони і використання лісових ресурсів; сертифікацію, інвентаризацію; прогнозування, моніторинг та інформування в галузі охорони лісів;

- нормування та лімітування використання лісових ресурсів;

- ліцензування в галузі охорони і використання лісових ресурсів;

- державний екологічний контроль у галузі охорони лісів;

- екологічна експертиза в галузі охорони лісів;

- екологічне виховання і навчання [161, с. 122].

Відповідно до Стратегії передбачається створення єдиного господарюючого суб'єкта з корпоративними правами (акціонерної компанії) шляхом об'єднання центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері лісового та мисливського господарства, державних лісогосподарських підприємств на обласному рівні з делегуванням такому суб'єкту частини повноважень лісогосподарських підприємств, що належать до сфери управління ДАЛРУ. При цьому повноваження щодо управління корпоративними правами ДАЛРУ здійснюватиме Кабінет Міністрів України. Для фінансування державної акціонерної компанії планується створення Державного фонду розвитку лісового господарства.

Указана модель державного управління лісовим господарством викликає багато критики, оскільки протирічить державній політиці децентралізації і не враховує економічні інтереси територіальних громад та лісозаготівельних підприємств. Раніше неодноразово говорилося про корупційні ризики державної монополії на використання лісових ресурсів, поєднання лісозаготівлі, деревообробки і торгівлі лісоматеріалами та пиломатеріалами, виготовленими із них, що стимулює незаконну заготівлю деревини з метою експорту. Централізована модель управління лісовим господарством позбавляє управлінської і фінансово-економічної самостійності лісогосподарські підприємства, що прямо суперечить раніше наведеному положенню державної лісової політики. Об'єднання в єдиному господарюючому суб'єкті дотаційних і прибуткових підприємств закладає корупційні ризики щодо розподілу й перерозподілу коштів на їхнє бюджетне фінансування, а також доходів від реалізації лісопродукції.

Альтернатива збереженню державної монополії на використання лісових ресурсів та централізоване управління лісогосподарською діяльністю полягає в упровадженні моделі державно-приватного партнерства [162]. Така модель базується на договірних відносинах, передбачає створення рівних умов для роботи державних і приватних підприємств у сфері лісозаготівлі, забезпечення добросовісної конкуренції, узгодження інтересів, справедливий розподіл ризиків, за-

борону дискримінації, взаємну довіру і взаємний контроль, надання в управління збиткових і дотаційних державних лісогосподарських підприємств. Належний рівень державно-приватного партнерства передбачає добровільне дотримання державою та приватними суб'єктами підприємницької діяльності існуючих стандартів заготівлі й реалізації деревини і взаємну соціальну відповідальність за охорону та відновлення лісових ресурсів. Певні напрацювання за цим напрямом уже існують. Урядом було запропоновано передати збиткові державні лісогосподарські підприємства в управління приватним суб'єктам господарювання. Так, у липні 2017 р. Міністерство економічного розвитку і торгівлі оприлюднило план із підготовки для передання в концесію 333 державних лісогосподарських підприємств [163].

Державно-приватне партнерство за участю спеціалізованих лісогосподарських підприємств може здійснюватися за напрямом виготовлення деревного палива з відходів лісосічного виробництва (порубкові рештки, відходи деревини), у тому числі твердого біопалива, що є альтернативою дровам. За оцінками Біоенергетичної асоціації України, середній обсяг лісосічних відходів складає 2,20 млн куб. м. Крім того, у лісах України лежить на землі на різній стадії гниття близько 280 млн. куб. м деревини, що є цінним джерелом для виготовлення деревного палива (гранул, брикетів, тріски, палетів) безпосередньо на місцях заготівлі деревини. У зв'язку з цим пропонується запровадити новий спосіб очищення місць рубок, зокрема покласти на постійних лісокористувачів обов'язок вивезення порубкових решток до найближчих доріг з метою виготовлення твердого біопалива, а також установити заборону на спалювання порубкових решток та інших відходів деревини, запровадити облік порубкових решток шляхом урахування їх повної маси в лісорубних квитках [103, с. 9–10]. Відповідно до Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2020 роки енергетичний баланс держави має бути оптимізований шляхом збільшення обсягу використання відновлюваних джерел енергії та альтер-

нагивних видів палива, вторинних енергоресурсів. Варто наголосити, що згідно з Програмою, крім деревини, на заміну імпортомним викопним видам палива та газу мають бути впроваджені когенераційні технології з використанням соломи, торфу, вітрової, сонячної та гідрологічної енергії [164].

За результатами звіту Експертної місії ЄС з технічної допомоги та обміну інформацією (ТАІЕХ) «Реформування системи управління лісовим господарством» констатовано недосконалість інституційної структури системи управління лісовим господарством України, що полягає в зосередженні всіх функцій щодо розроблення лісової політики, моніторингу (лісовпорядкування), контролю та управління в одному органі – Держлісагентстві, що призводить до корупції, незаконних рубок лісу та тіньового обігу деревини. На підставі звіту та з урахуванням кращих європейських практик запропоновано чотири можливих варіанти реформування лісового господарства України, суть яких полягає у розподілі функцій лісової політики, моніторингу лісів, контролю між різними суб'єктами. В усіх чотирьох варіантах повноваження з розроблення лісової політики пропонується закріпити за Міністерством аграрної політики та продовольства України, що підпорядковується Кабінету Міністрів України; функцію моніторингу лісів доцільно залишити за Держлісагентством (підпорядкування Мінагрополітики); функцію контролю пропонується закріпити за Держекоінспекцією або віддати новоствореному незалежному органу – Інспекції лісового господарства (пряме підпорядкування Кабінету Міністрів України). Водночас управління лісами безальтернативно належить Єдиній державній компанії, підпорядкованій Кабінету Міністрів України [165, с. 19–25].

Нормативно-правові заходи загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу спрямовані на вдосконалення регуляторного впливу щодо управління та ведення лісового господарства. Чинне законодавство у сфері ведення лісового господарства та охорони лісів від незаконних рубок доволі громіздке, недостатньо структуроване та узгоджене, містить низку прогалин. На законодавчому рівні необхідно врегулювати низку важливих питань організаційно-управлінського та господарського характеру.

Серед організаційно-управлінських питань мають бути переглянуті правовий статус і повноваження Держлісагентства та його територіальних управлінь у частині поєднання господарських, контролюючих і правоохоронних функцій. Доцільно закріпити запропоновану вище міжнародними експертами модель управління лісогосподарською діяльністю. Слід переглянути обсяг службових повноважень посадових осіб СЛП у частині стягнення штрафу на місці вчинення незаконних рубок. Експертами програми «Удосконалення систем правозастосування та управління в лісовому секторі країн східного напрямку Європейської політики добросусідства та Росії» (ENPI-FLEG) також обґрунтовується необхідність змін у системі державної лісової охорони. Зокрема, пропонується прирівняти правовий статус різних суб'єктів лісової охорони незалежно від їх підпорядкування і форми власності. Нагадаємо, що діяльність з охорони лісів від незаконних рубок здійснюють спеціально уповноважені органи та їх посадові особи, які вживають комплекс заходів із профілактики, відвернення та припинення вчинення лісових правопорушень і злочинів. Охорону та захист лісів на території України від незаконних порубок здійснюють: державна лісова охорона та лісова охорона інших постійних лісокористувачів і власників лісу. Державна лісова охорона має статус правоохоронного органу. До системи спеціально уповноважених державних органів належать також органи державного контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, а також правоохоронні органи.

Крім того, пропонується розмежувати контрольні повноваження між посадовими особами Держекоінспекції та державної лісової охорони щодо виявлення незаконних порубок лісу та притягнення до юридичної відповідальності за їх вчинення; визначити підстави і порядок зупинення та проведення оглядів транспортних засобів працівниками державної лісової охорони [166, с. 13–16].

Порівняно новим заходом нагляду за ефективною охороною і захистом лісів, раціональним використанням лісового фонду України, відтворенням лісів, здійсненням систематичного контролю за якісними та кількісними змінами лісів є державний моніторинг лісів, тобто

система регулярного спостереження, оцінки і прогнозу динаміки кількісного та якісного стану деревостану. Він проводиться шляхом збирання, передавання, збереження та аналізу інформації про стан лісів, прогнозування змін у лісах і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для інформаційно-аналітичного забезпечення управління лісами, прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану лісів, дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку. Моніторинг лісів є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища [167].

На рівні ЛК мають бути закріплені єдиний порядок спеціального використання лісових ресурсів і механізм заготівлі деревини, причому не тільки в порядку рубок головного користування. Правовій регламентації підлягають механізм та умови заготівлі деревини в порядку інших видів рубок, у тому числі не пов'язаних з веденням лісового господарства (рубки поліпшення якісного складу та санітарного стану лісів). Невідкладного врегулювання потребує питання щодо підстав і порядку розрахування лімітів (норм) заготівлі деревини, а також установа заборони на додаткову заготівлю деревини понад дозволений обсяг. Підлягають уніфікації положення Порядку спеціального використання лісових ресурсів з існуючими Правилами рубок, відомчими інструкціями та іншими нормативно-правовими актами. Усі ці підзаконні нормативні акти доцільно звести в один документ – Правила рубок у лісах України [166, с. 20–21].

У доповнення до сказаного виглядає обґрунтованим розширення меж заборони на проведення суцільних санітарних рубок не тільки в заповідниках, заказниках та національних парках, навколо місць гніздування рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення хижих та інших птахів [168], але й всіх інших категоріях лісів і на особливо охоронюваних лісових ділянках. Винятком із загального правила може бути лише фактична необхідність зупинення поширення хвороб дерев.

Існує необхідність в удосконаленні нормативно-правового забезпечення дозвільних процедур та надання адміністративних послуг

ДАЛРУ та ОУЛМГ, зокрема пов'язаних із видачею суб'єктам господарювання дозвільних документів (лісорубних квитків), а також сертифікатів про походження лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій, нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів. З цією метою доцільно узгодити норми ПК, ЗК та ЛК, а також привести приписи підзаконних нормативно-правових актів у відповідність до положень законів і кодексів.

Для апробації різних механізмів ведення лісового господарства та заготівлі деревини також можна застосувати позитивний зарубіжний досвід із створення «модельних» лісів. Під модельним лісом розуміють конкретну територію лісів і пов'язану з нею господарську й економічну діяльність, для вироблення рішень з управління якими використовується механізм, заснований на партнерстві й взаєморозумінні населення, лісопромисловців і держави [169]. Тобто такий експериментальний ліс може слугувати випробувальним майданчиком для з'ясування ефективності тих чи інших видів рубок у боротьбі зі шкідниками у вітчизняних кліматичних умовах, збільшити економічну стійкість та сталість ведення господарства, а також оновити нормативні стандарти операцій виробничого циклу деревообробної промисловості.

Наступним напрямом загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу є обмеження можливостей щодо експорту деревини незаконного походження, її придбання, обробки і переробки промисловими підприємствами. На наш погляд, у сучасних умовах не можна скасовувати тимчасову заборону на експорт лісоматеріалів у необробленому вигляді на 10 років (з 01.11.2015 р.), а також вивезення за межі митної території України лісоматеріалів та пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, включаючи деревні породи сосни (01.01.2017 р.). Метою такої заборони є відновлення деревообробної та меблевої промисловості в Україні, створення робочих місць, переорієнтація експорту з деревної сировини на продукцію більш широкого ступеня обробки. Більше того, доцільно запровадити тимчасовий мораторій на експорт деревини паливної (товарна позиція 4401 згідно з УКТЗЕД),

що усуне можливості для маніпуляцій із митною класифікацією деревини в режимі експорту і незаконного експорту ділової деревини під виглядом паливної деревини.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 06.09.2018 р. № 2531-VIII, а також ст. 4 Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісоматеріалів» від 08.09.2005 р. № 2860-IV (зі змінами), на строк дії заборони вивезення за межі митної території України в митному режимі експорту лісоматеріалів необроблених (товарна позиція 4403 згідно з УКТЗЕД) встановлюється обмеження внутрішнього споживання вітчизняних лісоматеріалів необроблених у розмірі 25 млн куб. м на рік. Дане положення набуло чинності з 01.01.2019 р. Однак ця норма йде врозрід із загальною метою тимчасового мораторію на експорт лісоматеріалів необроблених, а саме: сприяння відновленню й розвитку національної деревообробної промисловості.

Очевидною є потреба врегулювання ринку деревини, що унеможливить чи принаймні суттєво ускладнить продаж незаконно заготовленого лісу. Нині врегульованою є лише процедура продажу необробленої деревини через аукціони на біржі. На аукціони виставляється вся необроблена деревина в обсязі її кварталної заготівлі. Наказом Державного комітету лісового господарства України «Щодо вдосконалення механізмів продажу необробленої деревини» від 10.02.2007 р. № 42 затверджено Положення про організацію та проведення аукціонів з продажу необробленої деревини [170]. Зазначене положення регулює порядок реалізації лише необробленої деревини, заготовленої постійними користувачами лісових ресурсів (Держлісагентства). Водночас необхідно врегулювати порядок продажу дров паливних, деревини, яка використовується для розвитку матеріально-технічної бази, деревини для забезпечення потреб соціальної сфери, деревини для забезпечення потреб виробничих деревопереробних підрозділів постійних лісокористувачів. Мають

бути нормативно визначені обмеження на заготівлю деревини для вищевказаних потреб, бо ця норма використовується для обходу порядку обов'язкової реалізації необробленої деревини через аукціони. Підлягають перегляду і підстави проведення торгів (внутрішні регламенти бірж, що визначають різні правила та підходи до проведення торгів). Необхідно врегулювати процедуру продажу деревини, зокрема формування лотів, порядок укладання й оформлення договорів, вимоги до істотних умов договорів (щодо фіксованих цін, розрахунків, строків поставки товару, санкцій за невиконання умов договорів для покупців) [171, с. 40].

Начасі усунення обмежень на участь в аукціонах з продажу деревини інших суб'єктів господарювання, що не займаються деревопереробкою. За чинним законодавством це можуть бути виключно резиденти незалежно від форм власності, що займаються переробкою деревини та придбавають її для забезпечення потреб власного деревообробного виробництва. Участь у спеціалізованих торгах з реалізації технологічної сировини, балансів та сировини для виготовлення лущеного шпону можуть брати лише суб'єкти господарювання, які мають власне плитне, фанерне та целюлозно-паперове виробництво. Указана норма створює перешкоду доступу до товарного ринку деревини нових суб'єктів господарювання, що не мають власного деревообробного виробництва і лише планують його створювати. З цього приводу експерти Фонду розвитку конкурентоспроможності стверджують, що наведені положення надають окремим групам суб'єктів господарювання переваги в їх доступі до закупівлі необробленої деревини, при цьому дискримінуються інші суб'єкти господарювання. Водночас заборона доступу до закупівлі необробленої деревини на аукціоні суб'єктам господарювання, що придбавають її не для потреб власного деревообробного виробництва, не передбачена законами України і не відповідає засадам конкурентної політики в частині забезпечення державою підтримки розвитку підприємництва і конкуренції [172, с. 18–19].

Підлягає скасуванню положення про те, що не реалізована на аукціонах деревина продається за прямими договорами будь-яким осо-

бам, зокрема експортерам та торговельним компаніям для подальшого перепродажу. Замість цього пропонується нереалізований обсяг деревини на аукціонах, а також обсяг, отриманий у результаті додаткових надходжень лісоматеріалів необроблених від рубок формування та оздоровлення лісів, в обов'язковому порядку виставляти на додаткові аукціонні торги. Причому необхідно закріпити обов'язкову умову реалізації деревини через електронні аукціони, а не з голосу ліцитатором.

У розробленому фахівцями Центру розвитку ринкової економіки (CMD-Ukraine) проекті Закону України «Про ринок деревини», крім продажу деревини на аукціонних торгах, механізм реалізації деревини включає укладання довготермінових договорів, реалізацію через мережу роздрібної торгівлі. Довготермінові договори укладаються між продавцем і покупцем по всіх породах та сортиментах деревини строком не менше ніж на один фінансовий рік. Роздрібна торгівля призначена для забезпечення соціальних потреб у деревині для ремонту, будівництва, виготовлення виробів для власного вжитку, а також опалення приватних домогосподарств, бюджетних організацій, соціального сектору. Перелік споживачів та граничні річні обсяги деревини для роздрібної торгівлі затверджуються продавцем на основі заявок і за погодженням з органами місцевого самоврядування. Деревина, придбана в роздрібну торгівлю, не може бути використана в комерційних цілях [173].

В іншому проекті Закону України «Про ринок деревини» зазначено, що учасниками ринку деревини є суб'єкти виробництва деревини, суб'єкти перероблення деревини і фізичні особи. Структура ринку деревини включає ринок основної деревини, ринок енергетичної деревини, ринок доповнень, ринок роздрібної деревини, ринок резервної деревини. Кожен із зазначених ринків має перелік сортиментів деревини. Механізм продажу деревини включає способи публічної оферти, загальні та додаткові аукціонні торги, роздрібний порядок продажу деревини. Законодавчою новелою є формування прогнозованого балансу деревини в межах річного ресурсу деревини наступного календарного року з урахуванням прогнозованого попиту на деревину на відповідних ринках, при цьому прогнозований баланс

є основою для визначення граничного обсягу деревини, що спрямовується на відповідні ринки у формі публічної оферти. Важливим інструментом забезпечення прозорості роботи ринку деревини є застосування Єдиної державної системи електронного обліку деревини, розміщення інформації про формування річного прогнозованого балансу деревини на лісосировинному інтернет-порталі [174].

Повноцінний запуск легального ринку деревини суттєво обмежить розміри тіньового обігу незаконно заготовленої деревини, скоротить дефіцит лісоматеріалів необроблених на внутрішньому ринку і знизить попит на незаконні рубки дерев і чагарників.

Як ми неодноразово зазначали, рівень незаконної порубки лісу очевидно залежить від зростання цін на традиційні види опалення – газ та кам'яне вугілля. Із 01.05.2016 р. Уряд скасував пільгові тарифи на газ для населення і затвердив їх у розмірі 6 879 грн за тисячу кубометрів (раніше 3 600 грн – пільговий тариф і 7 188 грн – без пільг), дров'яні котли стали найдешевшою альтернативою іншим видам опалення [175]. На нашу думку, сприятимуть зниженню попиту на самозаготівлю дров населенням такі заходи, як повернення пільгових тарифів на газ для сільського населення; надання субсидій за встановлення альтернативних джерел теплової енергії та систем недров'яного опалення. На державному рівні має бути вирішено питання забезпечення доступним паливом населення і господарюючих суб'єктів, зниження тарифів на теплову енергію та запровадження державних цільових програм щодо зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів.

Не викликає сумнівів необхідність створення нових робочих місць, зокрема у сільській місцевості (особливо у районах, розташованих неподалік від лісових та гірських масивів). Конкретні заходи для підвищення рівня зайнятості сільського населення були запропоновані урядовою Програмою сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року [176], зокрема:

- підвищення ефективності аграрного виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції з ура-

хуванням досвіду ЄС щодо розвитку аграрного ринку та засад спільної аграрної політики;

- розширення можливостей реалізації продукції особистих селянських господарств; удосконалення системи сертифікації сільськогосподарської продукції відповідно до вимог європейських стандартів;

- диверсифікація ринків збуту вітчизняної сільськогосподарської продукції; розвиток транспортної, сервісної та соціальної інфраструктури в сільській місцевості для стимулювання заінтересованості інвесторів;

- удосконалення системи трудових відносин на підприємствах аграрного сектору економіки та стимулювання заінтересованості членів особистих селянських господарств у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні;

- сприяння розвитку екологічного (зеленого), сільського туризму, народних художніх промислів, рекреаційно-туристичного підприємництва в сільській місцевості; стимулювання заінтересованості молоді у працевлаштуванні в сільській місцевості [176].

На законодавчому рівні необхідно врегулювати порядок та умови виробництва деревного вугілля, розпилювання лісоматеріалів та виготовлення пиломатеріалів на лісообробних підприємствах, видобування корисних копалин у лісах. Рішеннями органів місцевого самоврядування доцільно вводити тимчасові обмеження і заборони на здійснення рубок лісових насаджень у межах територій населених пунктів, що прилягають до великих міст, а також у межах рекреаційних зон.

Не менш актуальними є заходи зі збереження ПЗФ, запропоновані згаданим вище Указом Президента України: забезпечення реалізації положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та Протоколів до неї, у тому числі прискорення вирішення в установленому порядку питання щодо визначення належності лісових територій до пралісів, квазіпралісів з метою дальшого їх заповідання; розроблення та затвердження плану заходів, спрямованих на збереження і розвиток української частини природного

об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи»; забезпечення оформлення прав користування земельними ділянками територій та об'єктів ПЗФ, завершення робіт щодо відведення земельних ділянок установам ПЗФ, прискорення передачі земельних ділянок лісового фонду в постійне користування біосферним та природним заповідникам, національним природним паркам; підготовка та внесення в установленому порядку пропозицій щодо розширення мережі територій ПЗФ; розширення переліку платних послуг, які можуть надаватися установами ПЗФ, а також залучення коштів міжнародної технічної допомоги та приватних партнерів.

Просвітницько-виховні заходи загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу спрямовані на формування нової культури під назвою «екоцентризм», подолання як правового нігілізму в цілому, так і його різновиду – екологічного нігілізму, тобто зневажливого ставлення до встановленого порядку користування природними ресурсами. На відміну від антропоцентризму, екоцентризм базується на уявленні про об'єктивне існування єдиної екосистеми, в якій взаємодіють люди з навколишнім природним середовищем. При цьому процес цивілізації обмежується екологічним імперативом – безумовною залежністю людини, людського суспільства від стану живої природи, вимогою підпорядкування її законам [177, с. 4].

Культурно-виховні заходи повинні охоплювати: формування культури поведінки з лісовими насадженнями; переорієнтацію на легальну заготівлю деревини; проведення роз'яснювальної роботи про наслідки неконтрольованого вирубування лісів тощо.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» підвищення екологічної культури суспільства і професійна підготовка спеціалістів забезпечуються загальною обов'язковою комплексною освітою та вихованням в галузі охорони навколишнього природного середовища, в тому числі в дошкільних дитячих закладах, в системі загальної середньої, професійної та вищої освіти, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових

осіб, діяльність яких пов'язана з використанням природних ресурсів і призводить до впливу на стан навколишнього природного середовища [178]. Стаття 9 зазначеного Закону закріплює право громадян на отримання екологічної освіти.

Удосконалення та поширення еколого-правової освіти також згадано в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 р. Зокрема, було заплановано:

- створення системи екологічного навчання та підвищення кваліфікації державних службовців, до компетенції яких належать питання охорони навколишнього природного середовища;

- створення мережі регіональних екологічно-просвітницьких центрів на базі закладів освіти, неурядових природоохоронних організацій тощо;

- розроблення до 2015 р. організаційного механізму місцевого, регіонального та національного рівня для активного залучення громадськості до процесу екологічної освіти з метою сталого розвитку, екологічної просвіти та виховання;

- систематичне інформування про діяльність органів виконавчої влади у сфері охорони навколишнього природного середовища через офіційні веб-сайти та засоби масової інформації;

- сприяння місцевим громадам щодо впровадження невиснажливого господарювання та екологічно дружніх технологій;

- створення в кожній області інформаційно-експериментальних та демонстраційно-навчальних центрів підтримки заходів з впровадження і поширення моделей невиснажливого господарювання та екологічно дружніх технологій;

- включення питань формування екологічної культури, екологічної освіти та просвіти в державні цільові, регіональні та місцеві програми розвитку [179].

Природоохоронне просвітництво доцільно проводити як у професійному середовищі постійних лісокористувачів, так і серед інших суб'єктів спеціального використання лісових ресурсів. У такому зв'язку особливої важливості набуває необхідність професійної осві-

ти та відповідної кваліфікації лісокористувачів, проте чинне законодавство не містить подібних вимог до організації складного процесу лісового господарювання. У результаті тимчасовим лісокористувачем може стати будь-яка особа з метою отримання максимального прибутку без спеціальних знань про технологію лісовирощування та заготівлі лісу. Можливим кроком назустріч подоланню такого недоліку могло б стати розроблення для таких осіб обов'язкового короткого спеціального інструктажу в державному лісгоспі (наприклад, щодо відведення, таксації та приймання лісосік, організації лісозаготівель, лісовідновлення, охорони і захисту лісів).

Свого часу значного поширення набула така форма екологічного виховання, як організація шкільних (учнівських) лісництв, що бере свій початок з 60-х рр. ХХ ст. Відповідно до Положення про учнівські лісництва, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 30.01.2015 р., під учнівським лісництвом розуміють об'єднання учнівської молоді, яке діє в загальноосвітньому або позашкільному навчальному закладі з метою здобуття нею знань, умінь і навичок у галузі лісівництва. Діяльність таких лісництв має на меті оволодіння учнівською молоддю теорією та практикою ведення лісового господарства; сприяння професійному самовизначенню молоді; залучення молоді до ефективного використання та відтворення лісових ресурсів; екологічне виховання дітей та молоді; розвиток учнівського самоврядування [180]. Наприклад, на базі Львівського обласного управління лісового та мисливського господарства функціонують 55 шкільних лісництв, що організують заняття з основ лісівництва, дослідницької роботи, екологічного виховання та влаштовують дозвілля учнівської молоді на базі лісництв лісогосподарських підприємств [181].

Запропоновані методи і заходи загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу створюють умови для раціонального і прозорого використання лісових ресурсів постійними і тимчасовими лісокористувачами, удосконалення системи охорони лісових ресурсів. Магістральним напрямом загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу виступають стратегія добровільного до-

тримання державою і бізнесом існуючих стандартів заготівлі та реалізації деревини, а також стратегія зниження попиту на незаконно добуту деревину в Україні та за її межами і зменшення доходів від її реалізації. В основі державної екологічної політики лежить ідея забезпечення балансу економічних та екологічних інтересів лісокористувачів і їхньої соціальної відповідальності за охорону та відновлення лісових ресурсів.

3.3. Спеціально-кримінологічне запобігання незаконній порубці або незаконному перевезенню, зберіганню, збуту лісу

За визначенням А. П. Закалюка, запобігання злочинності являє собою різновид діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю – усунення їхньої дії [71, с. 324].

Структура спеціально-кримінологічного запобігання злочинності включає заходи профілактики, відвернення і припинення незаконної порубки лісу.

Г. А. Аванесов профілактику злочинності і злочинів пропонує розуміти в широкому і вузькому значеннях. У широкому розумінні – це недопущення конкретних злочинів, застереження окремих членів суспільства від вчинення ними злочинів, недопущення порушення норм права, правоохоронна діяльність в цілому. У вузькому тлумаченні профілактика – це діяльність з виявлення й усунення причин злочинів та умов і обставин, що їм сприяють, а також виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, і проведення з ними відповідних заходів [182, с. 406–407].

За своїм змістом заходи профілактики полягають у завчасному виявленні та недопущенні розвитку явищ і процесів, що породжують та сприяють незаконній порубці лісу. З нашої точки зору, об'єктом

профілактичного впливу мають бути СЛП, що займаються заготівлею, обробкою і реалізацією деревини на зовнішній і внутрішній ринки, суб'єкти підприємницької діяльності, а також сільське населення, яке займається самозаготівлею дров для власних потреб.

Ураховуючи, що нелегальний ринок лісоматеріалів та пиломатеріалів функціонує завдяки неврахованій сировинній базі та використанню в незаконних цілях лісової інфраструктури і засобів реалізації готової продукції, помітний профілактичний ефект дадуть методи створення, наповнення та оновлення загальнодержавних лісових і земельних реєстрів [183, с. 271].

Думаємо, що починати профілактику незаконної порубки лісу треба із створення електронного державного лісового кадастру та повного обліку лісів і земель лісогосподарського призначення. Державний лісовий кадастр і державний облік лісів здійснюють державні органи на основі матеріалів лісовпорядкування, інвентаризації, обстежень і первинного обліку лісів за єдиною для України системою на кошти державного бюджету. Документацію державного лісового кадастру по країні оновлюють один раз на п'ять років. Основними матеріалами інформаційної бази кадастру є: дані державного обліку лісів, який періодично здійснюють регіональні лісовпорядні організації (таксаційні книги); щорічні звіти про господарське використання лісопродукції; картографічні матеріали; дані поточних змін, які фіксують після лісовпорядкування в СЛП та заносять до облікових документів на підставі натурного обстеження лісового фонду. Також інформаційну базу доповнюють відповідними підрозділами лісових угідь, які вносять у кадастр за формами власності та підприємствами [184, с. 77].

Існуючий лісовий кадастр ведеться за звітністю, що надається лісовими господарствами раз на п'ять років. Система контролю цієї звітності, моніторингу стану лісів існує лише формально, хоча насправді вона функціонально непридатна для вирішення конкретних завдань. Більше того, значну частину топографічних карт, якими користуються СЛП, створено до впровадження цифрових технологій. Як наслідок, при зіставленні із відповідними територіями на офіційній кадастровій мапі та аерокосмічних знімках можна побачити ра-

зючі розбіжності – на місці колись зелених територій тепер прогалини, на деяких із них видно забудову [185, с. 2].

Ведення лісового кадастру покладено на Українське державне проектне лісовпорядне виробниче об'єднання ВО «Укрдержліспроєкт». До напрямів діяльності Об'єднання належать: здійснення в межах господарств упорядкування лісового фонду України; виконання комплексу робіт із ведення таксаційного і картографічного повидільних банків даних по лісовому фонду, а також зі здійснення безперервної лісоінвентаризації; участь у здійсненні моніторингу лісів. У відповідності до основних напрямів діяльності Об'єднання забезпечує при лісовпорядкуванні лісового фонду виконання лісовими підрозділами таких робіт:

- визначення меж території лісового фонду, що перебуває у користуванні постійних лісокористувачів;
- встановлення на місцевості меж населених пунктів; виконання топографо-геодезичних робіт і спеціального картографування лісів;
- інвентаризація лісового фонду з визначенням природного і вікового складу деревостанів, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;
- виявлення деревостанів, що потребують рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства;
- обчислення і визначення розрахункової лісосіки головного користування;
- встановлення обсягів рубок, пов'язаних із веденням лісового господарства та ін. [186].

Основною проблемою в забезпеченні належної діяльності Укрдержліспроєкту залишається брак державного фінансування. З цієї причини фактично не здійснюється вибірково-статистична національна інвентаризація лісів (останнє формування лісового кадастру було у 2011 р.). Водночас на даний час уже створено електронний сервіс «Лісовпорядна інформація для лісових господарств через мережу Internet» (Webulr). Щоправда, доступ до цього ресурсу мають лише зареєстровані постійні лісокористувачі.

На нашу думку, доцільно розробити програмне забезпечення зі створення та ведення електронного Єдиного лісового реєстру України,

який буде відображати поточний стан лісового фонду України, результати всіх лісовпорядних робіт, а також площі проведених рубок, обсяги заготовленої деревини в територіальному і регіональному розрізах у режимі онлайн-доступу. Створення такого інформаційного ресурсу обійдеться державному бюджету в рази дешевше, ніж періодичне проведення лісової інвентаризації.

Одним із дієвих інструментів недопущення незаконних рубок та перешкоджання тіншовому обігу деревини у цивілізованому світі є електронний облік деревини. Планом заходів реалізації Концепції створення єдиної державної системи електронного обліку деревини (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2009 р. № 1090-р) передбачено впровадження поштучного маркування та ведення електронного обліку круглих лісоматеріалів безпосередньо на лісосіках, а також тих, що надходять з лісосік у місця їх складування, зберігання, переробки та відвантаження кінцевому споживачу. Зазначений механізм забезпечує обмеження використання лісоматеріалів необроблених на первинному ринку лісопродукції [40, с. 11].

Після заготовлення деревини проводиться її маркування спеціальною пластиковою биркою зі штрих-кодом. Система має забезпечувати ведення електронного обліку по прийманню, переміщенню, інвентаризації та реалізації деревини. Внесені облікові дані про марковану деревину зберігаються в пам'яті мобільного терміналу і за допомогою каналів зв'язку GSM передаються до інформаційно-телекомунікаційної мережі систем із забезпеченням роздруківки первинних облікових документів безпосередньо на лісосіці. У базі даних системи формується галузевий реєстр, користуючись яким працівники держлісохорони і Національної поліції можуть оперативно встановити місце заготівлі, а також законодавчі підстави для заготівлі деревини, контролювати її рух від лісосіки до кінцевого споживача [40, с. 11]. Незважаючи на очевидний профілактичний контекст, реалізація положень Концепції відбувається тільки на державних спеціалізованих лісгосподарських підприємствах. Водночас існує необхідність підключення до єдиної державної системи електронного обліку деревини всіх без винятку лісокористувачів.

Нещодавно зазначену систему було доповнено модулем «Поліція», що дозволяє відстежувати і перевіряти перевезення лісу автомобільним транспортом, а також додатком «Сертифікат», що дозволяє під час видачі сертифіката про походження лісоматеріалів та виготовлених з них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій автоматично перевіряти наявність дозвільних і товаросупровідних документів, що підтверджують правовий статус заготовленої деревини, а саме: для постійних лісокористувачів вимагається надання лісорубного квитка, а для всіх інших суб'єктів лісгосподарської діяльності – товарно-транспортної накладної (форма ТТН-ліс).

Експерти програми «Правозастосування й управління в лісовому секторі країн східного регіону дії європейського інструменту сусідства і партнерства – 2» (ENPI EAST FLEG II) стверджують про відсутність в Україні єдиної (інтегрованої) системи контролю руху та стеження деревини, яка б охопила всіх лісокористувачів і забезпечила стеження лісопродукції на всіх етапах від виробника до споживача на внутрішньому ринку. Натепер в Україні запроваджено дві системи контролю руху деревини. Перша передбачає видачу обов'язкового сертифіката походження на основі документального підтвердження придбання деревини, перешкоджаючи експорту незаконної деревини в необробленому вигляді. Друга реалізується через поштучне маркування деревини в круглому вигляді, забезпечуючи ідентифікацію місць заготівлі деревини (походження), а також передачу й контроль інформації про різноманітні характеристики деревини до моменту передачі її покупцеві. Серед недоліків першої системи вказуються її функціональна обмеженість лише контролем обсягів продукції, що спрямовується на експорт; неубезпечення від підміни або ж змішування деревини незаконного походження; неузгодженість з вимогами ЄС щодо підтвердження законності походження лісоматеріалів; законодавча неврегульованість застосування коефіцієнта виходу пиломатеріалів; недосконалість переліку лісоматеріалів і пиломатеріалів, експорт яких передбачає видачу сертифіката про походження лісоматеріалів [137, с. 4]. Іншими словами, головними причинами невідомості системи електронного обліку як інструменту контролю за рухом

лісоматеріалів та іншої лісопродукції визнано її відомчу обмеженість або неохоплення всіх суб'єктів ринку, а також незабезпечення стеження за ланцюгом поставок від виробника до споживача на внутрішньому ринку.

Експертами програми FLEG II запропонована вдосконалена модель контролю руху та стеження деревини в Україні, що заслуговує на увагу і підтримку. Модель контролю руху і стеження за деревиною в Україні пропонується побудувати на основі єдиної державної системи електронного обліку деревини, доповнюючи її додатковими елементами протягом трьох наступних етапів:

- на першому етапі потрібно розробити та ввести в дію програмно-інформаційний комплекс із формування єдиного реєстру декларацій про походження лісоматеріалів, що реалізуються на експорт (перехід від видачі сертифікатів походження лісоматеріалів до електронного декларування лісоматеріалів);

- другий етап передбачає запровадження програмного модуля контролю транспортування необробленої деревини в режимі реального часу (за зразком румунської системи SUMAL);

- на третьому етапі – розширити дію реєстру електронних декларацій про походження лісоматеріалів, що реалізуються на внутрішньому ринку. Очікується, що електронній реєстрації підлягатимуть усі торговельні та транспортні операції з деревиною як в обробленому, так і необробленому вигляді [137, с. 9–10].

Слід зазначити, що запропонована модель контролю руху та стеження деревини в Україні є складовою частиною глобальної системи належної перевірки контрольованої деревини, в основі якої лежить стандарт контрольованої деревини Генеральної асамблеї FSC (Лісової Опікунської Ради) «Вимоги до постачання FSC контрольованої деревини» FSC-STD-40–005 V3–1. На базі вказаного стандарту фахівцями розроблена національна система ризиків контрольованої деревини, що складається з трьох елементів: отримання інформації, оцінювання ризику, зниження ризику. Система включає оцінювання ризику джерела походження деревини (незаконно заготовлена деревина, деревина з лісів з обмеженим та особливим режимом охорони та ін.), а також

оцінку ризику ланцюга постачання (можливості змішування деревини при транспортуванні, переробці і зберіганні всередині ланцюга або між його ланками) [187, с. 3–4, 7, 15–17].

Зазначається, що система належної перевірки лісгосподарського підприємства повинна охоплювати всіх постачальників і субпостачальників, які не сертифіковані за стандартом FSC (лісоуправління або ланцюга постачання). Якщо первинний субпостачальник (лісгосподарське підприємство) сертифікований за стандартом лісоуправління або субпостачальник сертифікований за стандартом FSC-STD-40–004, тоді система належної перевірки обмежується постачальником (субпостачальником), наступним у ланцюгу постачання. Залежно від специфіки діяльності організації її ланцюги постачання можуть бути простими (без посередників) або з різними варіантами постачальників і субпостачальників. При цьому кінцевим у ланцюгу постачання має бути несертифіковане СЛП, яке має право на заготівлю деревини [187, с. 9].

Наступним заходом профілактики незаконної порубки лісу є створення природоохоронних територій та об'єктів, на яких діє особливий режим правової охорони, а також розширення існуючих територій ПЗФ. Відповідно до ст. 61 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» до складу природно-заповідного фонду України входять державні заповідники, природні національні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, заповідні урочища.

Створення нових і розширення меж існуючих територій ПЗФ відповідають реалізації положень Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернської конвенції). Сучасні підходи ЄС у визначенні природоохоронної території окреслені Директивою Ради 92/43/ЄЕС від 21.05.1992 р. «Про збереження природного середовища існування дикої флори і фауни» зі змінами і доповненнями, внесеними Директивами 97/62/ЄС, 2006/105/ЄС та Регламентом 2003/1882/ЄС (Оселишна директива) [188, с. 8]. Базовим елементом Оселищної директиви є мережа природоохоронних

територій Natura 2000, про яку вже неодноразово зазначалося раніше. Включення до мережі Natura 2000 нових об'єктів ПЗФ забезпечить міжнародний рівень їх охорони від незаконного вирубування лісу.

На жаль, в Україні останніми роками на рівні місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування блокується створення нових і розширення існуючих меж природно-заповідних зон. Не останню роль у цьому відіграють СЛП, що зацікавлені нарощувати обсяги заготівлі лісу з метою збуту. У зв'язку з цим доцільно переглянути нормативно врегульований порядок розроблення проектів землеустрою з організації та встановлення меж територій ПЗФ.

Помітний профілактичний ефект можуть дати заходи підвищення прозорості діяльності СЛП. Для цього необхідно зобов'язати ДАЛРУ та ОУЛМГ виставляти на веб-сайтах інформацію щодо планування діяльності постійних лісокористувачів із заготівлі та переробки деревини на календарний рік, площі відведених лісосік у регіональному розрізі, а також картографічні схеми запланованих легальних лісозаготівель. Ці дані важливі для громадського контролю за незаконними рубками і підтвердження легальності заготівлі деревини. На даний час, відповідно до Регламенту про подання інформації щодо проведення рубок деревини у лісах, Держлісагентство щороку до 1 травня подає до Мінприроди України в електронній формі картографічну інформацію про ліси і таксаційні описи лісових ділянок [189]. Однак публікація планів рубок залишається довільною, і більшість обласних управлінь Держлісагентства або не публікують їх зовсім, або публікують інформацію у вигляді, що неможливо розібрати без спеціальних знань [190]. Тому необхідно зобов'язати ОУЛМГ публікувати щомісячно плани рубок (із роз'ясненням обсягів), що спростить громадський контроль за законністю у сфері лісовикористання, адже вільний і безкоштовний доступ до інформації про стан здійснення лісокористування необхідний для того, щоб у місцевого населення та громадських організацій існувала можливість більш повної участі в забезпеченні сталого управління лісами, що перебувають у державній і комунальній власності.

Існуюча практика протидії незаконній порубці лісу доводить вагому роль громадськості в цій діяльності. Чинним законодавством передбачено різні форми участі громадськості в охороні лісів від незаконних рубок. Однак основним засобом протидії незаконній порубці лісу та незаконному обігу деревини з боку природоохоронних організацій та громадських інспекторів з охорони довкілля залишається громадський контроль за використанням лісових ресурсів. Заходи громадського контролю включають:

- участь в обговоренні запланованих лісогосподарських заходів (відведення лісосік, планів рубок) в ОУЛМГ;

- участь у засіданнях органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань виділення земельних лісових ділянок, установлення обмежень і заборон на здійснення рубок;

- перевірка законності видачі спеціальних дозволів (лісорубних квитків) із відкритих джерел даних;

- моніторинг стану використання лісових ресурсів на місцевому і загальнодержавному рівнях із відкритих джерел даних, виявлення та оприлюднення порушень лісового законодавства;

- замовлення і проведення незалежних досліджень стану незаконних порубок лісу та незаконного обігу деревини; контроль за розслідуванням адміністративних правопорушень і злочинів, передбачених ст. 246 КК;

- участь у роботі рейдових перевірок дотримання вимог лісового законодавства постійними і тимчасовими лісокористувачами на місцях заготівлі деревини, під час її перевезення, у місцях зберігання і переробки, а також при здійсненні експортних операцій; виявлення фактів незаконної порубки лісу та викриття підозрюваних осіб.

Як свідчать результати вивчення архівних кримінальних проваджень, особливу потребу в охороні з боку громадськості мають польові лісосмуги та інші захисні насадження, віднесені до відання сільських та селищних рад, що зазвичай не мають достатньо коштів для забезпечення регулярного патрулювання цих ділянок. Одним із ефективних заходів профілактики незаконної порубки лісу є проведення рейдових перевірок мобільними бригадами, до складу яких

бажано залучати громадських інспекторів з охорони довкілля, членів природоохоронних громадських організацій, представників органів самоорганізації населення. У розпорядженні таких бригад мають бути спеціальні технічні пристрої GPS/GPRS-моніторингу руху лісовозного транспорту.

Організація спільного патрулювання рейдовими бригадами має низку переваг:

- на мобільні бригади важче чинити протиправний тиск, ніж на окремих місцевих співробітників органів управління лісами, які зазвичай проживають у тих самих невеликих населених пунктах, що й злочинці, яким вони повинні протидіяти;
- рейдові бригади стійкіші щодо корупційних ризиків із боку організованої злочинності у сфері незаконних лісозаготівель, ніж окремі співробітники.

Так, наприклад, за ініціативою Чернівецького обласного управління лісового та мисливського господарства всіма лісогосподарськими підприємствами було створено мобільні рейдові бригади, які у будні, вихідні дні та в нічний час проводили патрулювання територій та за сім місяців 2016 р. виявили 67 випадків самовільних рубок дерев [191].

Заходи відвернення загрози вчинення незаконної порубки лісу спрямовані на зменшення можливостей для вчинення цих злочинів шляхом удосконалення системи охорони лісів, проведення перевірок господарської діяльності лісокористувачів щодо дотримання вимог природоохоронного і лісового законодавства, притягнення до встановленої відповідальності лісопорушників, ануляції лісорубних квитків, створення реєстрів осіб, які вчиняли незаконну порубку лісу та вчиняли інші лісопорушення.

Удосконалення системи охорони лісів передбачає впровадження електронного моніторингу за станом лісових угідь, місцями рубок, лісовими дорогами. Для цього використовуються технології дистанційного зондування земної поверхні космічними апаратами, а також застосовують безпілотні літальні апарати для візуального спостереження з повітря за конкретними об'єктами.

Перевірки фінансово-господарської діяльності здійснюються фіскальними органами на предмет повноти і своєчасності нарахування та сплати рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів до бюджетів різних рівнів, а також проведення господарських операцій та здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Між тим перевірку законності видачі спеціальних дозволів, відведення лісосік, дотримання правил заготівлі деревини і здійснення рубок, первинного обліку лісоматеріалів, їх перевезення здійснюють самі суб'єкти лісогосподарської діяльності. Як зазначалося раніше, функції контролю за законністю ведення лісозаготівельних робіт має здійснювати незалежний орган, наприклад Інспекція лісового господарства, що безпосередньо підпорядковуватиметься Кабінету Міністрів України. На даний час постійним об'єктом перевірки мають бути прямі зовнішньоекономічні контракти, укладені поза аукціонами, а також сертифікати про походження лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів. У разі виявлення за результатами перевірок порушень порядку спеціального використання лісових ресурсів, правил заготівлі деревини постійних і тимчасових лісокористувачів необхідно позбавляти спеціальних дозволів (лісорубних квитків), притягувати до встановленої юридичної відповідальності, вносити до спеціально створених реєстрів лісопорушників і на певний час чи назавжди (залежно від тяжкості та характеру лісопорушення) позбавляти права на спеціальне використання лісових ресурсів.

Окремим напрямом відвернення загрози вчинення незаконної порубки лісу є оперативні-розшукові заходи, спрямовані на виявлення осіб, організованих груп і злочинних організацій, що спеціалізуються на цьому виді злочинної діяльності.

Як раніше зазначалося, незаконна порубка лісу здебільшого носить характер організованого злочинного промислу, в якому беруть участь працівники лісогосподарських підприємств, організовані злочинні групи «бригади лісорубів», а також тисячі сільських жителів. Незаконно зрубана деревина скуповується розгалуженою мережею приватних підприємців і фірмами, які займаються переробкою деревини й лісоматеріалів, після цього накопичується на перевалочних

базах та складах і далі експортується з метою продажу на зовнішніх ринках. У масштабах держави ця діяльність контролюється організованими злочинними організаціями, у тому числі транснаціонального масштабу, до складу яких входять корумповані представники системи органів, що управляють лісами на загальнодержавному і місцевому рівнях та забезпечують їх охорону від незаконного поводження і протиправних посягань. Цінні породи деревини під виглядом дров і лісоматеріалів вивозяться фірмами-посередниками на експорт і перепродуються у кілька разів дорожче від їх номінальної вартості. Незаконно одержана деревина у вигляді «лісу-кругляку» легалізується у країні призначення шляхом належного документального оформлення, після чого надходить на легальний ринок і реалізується споживачам. На міжнародному ринку контроль за тіньовим обігом лісових ресурсів устанавлюють міжнародні злочинні організації, які працюють в інтересах великих корпорацій у сфері деревообробної промисловості.

З цього приводу С. Роуз-Аккерман зазначає, що нелегальний бізнес у прибуткових сферах економіки разом із лідерами організованої злочинності підпорядковують собі правоохоронні органи та органи державної влади шляхом підкупу і залякування. Міжнародні дослідження корупції у сфері лісової промисловості показали поширеність практики виплати незаконної винагороди за одержання високоприбуткових лісозаготівельних концесій. Нещодавно приватизовані державні підприємства, опинившись в умовах жорстокої конкуренції, вдаються до підкупу з метою забезпечення конкурентних переваг і збільшення доходів [192, с. 8, 21].

У зв'язку із цим серед напрямів запобігання незаконній порубці лісу важливе значення мають заходи протидії транснаціональній організованій злочинності у сфері незаконного обігу лісових ресурсів.

У ст. 31 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. пропонуються заходи з обмеження існуючих або потенційних можливостей для організованих злочинних груп діяти на законних ринках товарів і послуг та використовувати доходи від злочинів. До таких заходів належать:

- зміцнення співробітництва між правоохоронними органами і приватними організаціями у різних секторах економіки;
- сприяння розробленню стандартів і процедур для забезпечення доброчесності в роботі публічних і приватних організацій;
- запобігання зловживанням з боку організованих злочинних груп процедурами торгів, що проводяться публічними органами; недопущення використання організованими злочинними групами юридичних осіб у злочинних інтересах шляхом створення публічного реєстру юридичних і фізичних осіб, що беруть участь у заснуванні юридичних осіб, керуванні ними та їхньому фінансуванні;
- обмін інформацією з реєстрів між компетентними органами інших держав-учасниць [193].

На думку О. Ю. Шостко, ефективними заходами запобігання злочинній діяльності організованих злочинних груп є застосування оперативно-розшукових методів, пов'язаних із збиранням і документуванням доказів, прихованим електронним спостереженням за підозрюваною особою, зняттям інформації з каналів зв'язку, проникненням до складу організованих злочинних груп, використанням агентурних мереж, «підставних фірм» та інших викривачів [194, с. 177–182].

Рекомендації експертів Всесвітнього банку щодо протидії організованій злочинності і корупції в лісовому секторі передбачають упровадження стратегії зниження попиту на незаконні лісоматеріали шляхом здійснення спільного контролю всіма державами, що беруть участь у створенні доданої вартості на міжнародному рівні. Значна увага має приділятися урядами держав – учасниць міжнародної торгівлі заходам зі зниження ренти від незаконних операцій. Це можуть бути заходи ефективного оподаткування лісових концесій (наприклад, щорічний платіж з гектара концесії, а не з оборотних коштів, розрахованих на основі реального обсягу вирубаного лісу) [195, с. 145].

З огляду на транснаціональний характер злочинної діяльності важливу роль відіграє співпраця органів охорони правопорядку України з Інтерполом, Європолом, а також митними адміністраціями держав, до яких надходить найбільше української нелегально виро-

бутої деревини. Сумісні зусилля з перевірки документації на експортовану-імпортовану сировину по обидві сторони митного кордону мають потужний запобіжний потенціал щодо припинення нелегального постачання необробленої деревини за кордон.

На нашу думку, належний запобіжний ефект матиме криміналізація такої ознаки об'єктивної сторони незаконної порубки лісу, як придбання незаконно зрубаних дерев і чагарників, оскільки в новій редакції ст. 246 КК законодавець криміналізував найбільш небезпечні дії, пов'язані з лісгосподарською діяльністю, а саме: незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев і чагарників, що заподіяли істотну шкоду. Разом із тим придбання незаконно зрубаних дерев і чагарників залишається кримінально некараним діянням. Ураховуючи, що за приблизними оцінками в Україні працює близько 12 тис. нелегальних лісопилот, які переробляють значний обсяг незаконно заготовленої деревини, криміналізація придбання незаконно заготовлених дерев і чагарників виглядає науково обґрунтованим і соціально необхідним заходом запобігання незаконній порубці лісу.

Крім того, санкцію ст. 246 КК у новій редакції необхідно доповнити конфіскацією майна, що відповідає стратегії ООН про боротьбу з організованою злочинністю. Спеціальні технічні засоби повалення дерев, а також лісовози – доволі дороговартісне майно, а тому його примусове вилучення на певний час зупинить незаконну порубку лісу. Виручені кошти від реалізації предметів і знярядь злочину можна спрямовувати на відшкодування шкоди від незаконної порубки лісу. У контексті виконання останнього завдання доцільно також закріпити в ст. 246 КК таку підставу звільнення від покарання за вчинення некваліфікованих видів незаконної порубки лісу, як кратне відшкодування матеріальної шкоди. Це може бути дво- або трикратний розмір відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

Припинення незаконної порубки лісу полягає у припиненні діяльності нелегальних пунктів прийому й обробки незаконно заготовленої деревини, патрулюванні маршрутів її перевезення, а також

в заходах оперативного реагування на факти розпочатої незаконної порубки дерев і чагарників, затриманні підозрюваних осіб, тимчасовому вилученні транспортних засобів і предметів злочинних посягань.

Насамкінець, до заходів, що мають певний запобіжний ефект, належать зменшення негативних наслідків незаконної порубки лісу шляхом запровадження системи пільгового страхування економічних витрат лісокористування. Діяльність як постійних, так і тимчасових лісокористувачів за своїм змістом несе високий підприємницький ризик – як через відносно велику ймовірність втрат лісових насаджень унаслідок незаконних порубок лісу, так і довгий цикл повного відновлення лісів, необхідність захисту насаджень від пожеж та шкідників тощо. Тому з огляду на потенційно великі збитки доцільним є страхування економічних витрат лісокористування, що може здійснюватися як приватними компаніями, так і Держлісагентством на рівні ОУЛМГ. На систему страхування економічних втрат покладають функції: забезпечення гарантованого покриття витрат і збитків користувачів лісового фонду; забезпечення фінансових резервів (фондів) для покриття економічних витрат лісокористування; фінансування страхувальником заходів щодо зниження економічних витрат лісокористування; прибутковий оборот тимчасово вільних коштів страхового фонду з їх подальшим цільовим використанням; екологічний (еколого-економічний) аудит застрахованої діяльності [196, с. 269].

══════ Висновки до розділу 3

На прикладі країн із розвиненим лісовим господарством розглянуто превентивні механізми та кращі практики у сфері заготівлі деревини та охорони лісів від незаконних рубок. Проаналізовано недоліки і переваги різних моделей управління та ведення лісового господарства в США, Канаді, Фінляндії, Швеції, Німеччині, електронні системи контролю руху деревини у Швеції, Австрії, Польщі і Румунії, лісову політику ЄС, зарубіжний досвід протидії незаконній порубці лісу.

Відзначається урегульованість самозаготівлі дров населенням в США і Канаді та вивезення їх із лісосік, а також доцільність запровадження цього досвіду в Україні. Звертається увага, що за федеральним законодавством США і Канади населенню дозволяється заготовляти в національних лісах у межах визначених норм відпуску дров на одне домогосподарство лише мертву деревину, при цьому зрубвання сиророслої деревини вважається незаконним і тягне встановлену відповідальність.

Зроблено загальний висновок про застосування в країнах із розвиненим лісовим господарством багатоцільового підходу до лісокористування, що поєднує одержання економічної вигоди від продажу деревини з відновленням лісових насаджень, збереженням біорізноманіття та соціальною відповідальністю бізнесу за використання лісових ресурсів.

Розглянуто діючі електронні системи контролю руху і стеження за деревиною у Швеції, Австрії, Польщі та Румунії, а також роль цих інструментів у забезпеченні прозорості лісозаготівельної, лісообробної діяльності та реалізації деревини по всьому ланцюгу постачання лісопродукції від виробника до споживача.

Досліджено лісову стратегію ЄС, що базується на принципах стійкого і багатоцільового управління лісами, збалансованого користування різними ресурсами та послугами лісу, забезпечення охорони лісів; ресурсної ефективності, оптимізації вкладу лісового сектору в розвиток сільськогосподарських територій, економічного зростання і створення нових робочих місць; глобальної відповідальності за стан лісу, стимулювання сталого (відповідального) виробництва і споживання лісової продукції. Вивчено напрями та механізми реалізації лісової стратегії ЄС, а також оцінено можливості їх запровадження в Україні. Найбільш перспективними для лісогосподарського комплексу України видаються такі превентивні механізми, як-от: авторизація в інтегрованій Лісовій інформаційній системі Європи; проведення інвентаризації лісів; створення прозорого ринку деревини; запровадження системи перевірки законності походження деревини та контролю руху по ланцюгу постачання; задоволення попиту на

деревину та надання екосистемних сервісів; стимулювання розвитку сільських територій; розвиток енергоефективних технологій та альтернативних джерел теплової енергії; посилення міжнародного співробітництва у сфері охорони лісів та залучення громадськості до моніторингу лісів і запобіжних заходів.

Загальносоціальне запобігання незаконній порубці лісу, з одного боку, спрямовується на створення необхідних умов для сталого розвитку лісового господарства, раціонального використання лісових ресурсів та охорони лісів від незаконних рубок, а з другого – на ослаблення криміногенного потенціалу досліджуваної сфери.

Зазначається, що в Україні міжнародні лісові стандарти реалізуються фрагментарно й надто повільно. Довкола формування національної лісової політики склалася ситуація довготривалої невизначеності. Наразі не затверджено єдиного програмного документа, в якому буде розписана концепція розвитку лісового господарства України. Замість концепції розвитку пропонується чергове реформування лісового господарства, що передбачає централізовану модель державного управління, збереження монополії на використання та реалізацію лісових ресурсів, обмежений доступ до ринку сировини, непрозорий механізм ціноутворення, консервування корупційних схем. Замість цього пропонується модель державно-приватного партнерства щодо ведення та управління лісогосподарською діяльністю. Така модель базується на договірних відносинах, передбачає створення рівних умов для роботи державних і приватних підприємств у сфері лісозаготівлі, забезпечення добросовісної конкуренції, узгодження інтересів, справедливий розподіл ризиків, заборону дискримінації, взаємну довіру і взаємний контроль, надання в управління збиткових і дотаційних державних лісогосподарських підприємств. Належний рівень державно-приватного партнерства передбачає добровільне дотримання державою і приватними суб'єктами підприємницької діяльності існуючих стандартів заготівлі та реалізації деревини і взаємну соціальну відповідальність за охорону та відновлення лісових ресурсів.

Нормативно-правові заходи загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу спрямовані на вдосконалення регуляторного впливу щодо управління та ведення лісового господарства. На рівні ЛК мають бути закріплені єдиний порядок спеціального використання лісових ресурсів і механізм заготівлі деревини, причому не тільки в порядку рубок головного користування. Правовій регламентації підлягають механізм та умови заготівлі деревини в порядку інших видів рубок, у тому числі не пов'язаних із веденням лісового господарства (рубки поліпшення якісного складу та санітарного стану лісів). Невідкладного врегулювання потребує питання щодо підстав і порядку розрахування лімітів (норм) заготівлі деревини, а також установлення заборони на додаткову заготівлю деревини понад дозволений обсяг. Існує необхідність в удосконаленні нормативно-правового забезпечення дозвільних процедур та надання адміністративних послуг ДАЛРУ та ОУЛІМГ, зокрема пов'язаних із видачею суб'єктам господарювання дозвільних документів (лісорубних квитків), а також сертифікатів про походження лісоматеріалів та виготовлених із них пиломатеріалів для здійснення експортних операцій, нарахування рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів.

Обґрунтовується необхідність збереження мораторію на експорт лісоматеріалів необроблених, а також установлення заборони на експорт дров паливних.

Констатується нормативне врегулювання ринку деревини, у тому числі порядок продажу дров паливних, деревини, яка використовується для розвитку матеріально-технічної бази, деревини для забезпечення потреб соціальної сфери, деревини для забезпечення потреб виробничих деревопереробних підрозділів постійних лісокористувачів. Поряд із діючою процедурою продажу необробленої деревини через аукціони на біржі розглядається можливість розширення механізму продажу різних сортиментів деревини шляхом публічної оферти, загальних і додаткових аукціонних торгів, а також продажу через роздрібну мережу. Повноцінний запуск легального ринку деревини

суттєво обмежить розміри тіньового обігу незаконно заготовленої деревини, скоротить дефіцит лісоматеріалів необроблених на внутрішньому ринку і знизить попит на незаконні рубки дерев і чагарників.

Обґрунтовується необхідність вирішення на державному рівні питання забезпечення доступним паливом населення і господарюючих суб'єктів, зниження тарифів на теплову енергію та запровадження державних цільових програм щодо зменшення споживання паливно-енергетичних ресурсів.

Просвітницько-виховні заходи загальносоціального запобігання незаконній порубці лісу спрямовані на формування нової культури під назвою «екоцентризм», подолання як правового нігілізму в цілому, так і його різновиду – екологічного нігілізму, тобто зневажливого ставлення до встановленого порядку користування природними ресурсами.

У структурі заходів спеціально-кримінологічного запобігання незаконній порубці лісу порівняно більший превентивний ефект можуть дати заходи профілактики та відвернення загрози вчинення злочинних посягань.

Заходи профілактики включають: постійне оновлення державного лісового кадастру та повний облік лісів; розширення меж природоохоронних територій; заборону суцільних способів рубок і перехід на вибіркові рубки; підключення до єдиної державної системи електронного обліку деревини всіх лісокористувачів; запровадження електронного декларування лісоматеріалів замість сертифікатів про походження лісоматеріалів і пиломатеріалів, виготовлених із них; імплементацію міжнародного стандарту контролюваної деревини, що включає перевірку законності джерела походження і ланцюгів постачання деревини; введення заборони на реалізацію лісоматеріалів за прямими контрактами, нормативне закріплення обов'язковості реалізації необроблених лісоматеріалів виключно через електронні аукціони; оприлюднення планів рубок на електронних ресурсах Держлісагентства з обґрунтуванням підстав та вибору видів рубок.

Окремо вказується на можливі заходи громадського контролю за законністю лісогосподарської діяльності та заготівлі деревини, зокрема: участь в обговоренні запланованих лісогосподарських заходів (відведення лісосік, планів рубок) в ОУЛМГ; участь у засіданнях органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань виділення земельних лісових ділянок, установлення обмежень і заборон на здійснення рубок; перевірку законності видачі спеціальних дозволів (лісорубних квитків) із відкритих джерел даних; моніторинг стану використання лісових ресурсів на місцевому й загальнодержавному рівні з відкритих джерел даних, виявлення та оприлюднення порушень лісового законодавства; замовлення та проведення незалежних досліджень стану незаконних порубок лісу та незаконного обігу деревини; контроль за розслідуванням адміністративних правопорушень і злочинів, передбачених ст. 246 КК; участь у роботі рейдових перевірок дотримання вимог лісового законодавства постійними і тимчасовими лісокористувачами на місцях заготівлі деревини, під час її перевезення, у місцях зберігання і переробки, а також при здійсненні експортних операцій; виявлення фактів незаконної порубки лісу та викриття підозрюваних осіб.

Заходи відвернення загрози вчинення незаконної порубки лісу спрямовані на зменшення можливостей для вчинення цих злочинів шляхом удосконалення системи охорони лісів, проведення перевірок господарської діяльності лісокористувачів щодо дотримання вимог природоохоронного і лісового законодавства, притягнення до встановленої відповідальності лісопорушників, ануляції лісорубних квитків, створення реєстрів. Крім того, необхідно посилювати оперативно-розшукові заходи, спрямовані на виявлення осіб, які систематично займаються незаконними порубками лісу, та вживати щодо них заходи впливу, а також проводити спільні рейдові перевірки місць заготівлі деревини. Серед іншого, пропонується криміналізація дій, пов'язаних із незаконною порубкою лісу, а саме: придбання незаконно зрубаних дерев і чагарників. Також

обґрунтовується доцільність доповнення санкції ст. 246 КК конфіскацією майна та кратним відшкодуванням шкоди як підставами для звільнення від покарання за вчинення некваліфікованих видів незаконної порубки лісу.

Припинення незаконної порубки лісу полягає у закритті нелегальних пунктів прийому й обробки незаконно заготовленої деревини, патрулюванні маршрутів її перевезення, а також у заходах оперативного реагування на факти розпочатої незаконної порубки дерев і чагарників, затриманні підозрюваних осіб, тимчасовому вилученні транспортних засобів і предметів злочинних посягань.

Висновки

У монографії вирішено наукове завдання, що полягає в осмисленні явища незаконної порубки лісу, наданні його кримінологічної характеристики, визначенні детермінуючого комплексу, на підставі чого розроблені рекомендації щодо запобігання цим злочинам. На основі отриманих результатів зроблено такі висновки і пропозиції:

1. Установлено, що нормативно врегульований порядок спеціального використання лісових ресурсів і процедури здійснення різних видів рубок містить можливості для безлімітної заготівлі деревини та маніпуляцій з категоріями її технічної придатності, що впливає на розмір податкових зобов'язань і відпускну ціну споживачам. Для уникнення обов'язкових платежів та створення необлікованих запасів лісоматеріалів СЛП використовують непрозорий механізм заготівлі деревини, пов'язаний із проведенням заходів поліпшення якісного складу лісів у порядку рубок формування/оздоровлення, у тому числі санітарних рубок. Зазначений вид рубок є нелімітованим і досить часто призначається без фактичної необхідності.

2. Відповідно до міжнародної практики під незаконною порубкою лісу розуміються заготівля, транспортування, купівля-продаж деревини з порушенням національного законодавства. Такий підхід частково враховано в новій редакції ст. 246 КК. Поряд із незаконною порубкою дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях криміналізовано також перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев і чагарників. Між тим суттєвою перешкодою до практичного застосування цієї норми залишиться встановлення істотної шкоди як обов'язкової умови притягнення до кримінальної відповідальності. Розмір такої шкоди необґрунтовано завищено.

Доведено, що незаконна порубка лісу виступає первинною ланкою в цілому незаконної лісогосподарської діяльності та є різновидом кримінальної практики. Остання пов'язана з такими видами організованого злочинного бізнесу, як незаконний експорт деревини, несанкціоноване виробництво деревного вугілля, видобування бурштину, самовільна заготівля дров домогосподарствами.

3. За останні десять років (2008–2017) кількість зареєстрованих випадків незаконної порубки збільшилася у понад 3,5 разу (+357,3 відсотка). Указані злочини стали найбільш поширеними в структурі злочинів проти довкілля. Показово, що незаконні порубки лісу в основному вчиняються в лісах державної форми власності і лінійних захисних насадженнях. Значна частина останніх є безгосподарними. Ураховуючи ці обставини, фактичний рівень досліджуваних злочинів може виявитися значно вищим. Установлено тенденцію порівняно частішого вчинення цих злочинів в осінньо-зимовий опалювальний період та на різдвяно-новорічні свята (58,6 відсотка), а також регіональне поширення на територіях із високим ступенем лісистості (західна та північна частини України). Негативна динаміка і високі темпи приросту незаконної порубки лісу свідчать про значне збільшення обсягів незаконної заготівлі деревини в Україні за досліджуваній період.

4. За результатами узагальнення кримінальних проваджень установлено, що незаконну порубку лісу вчиняють три основні категорії злочинців. Найбільш численною є група малокваліфікованих робітників без певного роду занять і легального джерела доходів із числа місцевих жителів сільських населених пунктів. Другу категорію утворюють працівники і посадові особи СЛП, що мають виключне право на заготівлю деревини і вільний доступ до лісових ресурсів. Третя категорія представлена суб'єктами підприємницької діяльності, що отримали дозвіл на заготівлю деревини в межах договору підряду з постійними лісокористувачами.

5. Детермінуючий комплекс незаконної порубки лісу складається з організаційно-управлінських, економічних, нормативно-правових і соціально-психологічних криміногенних чинників, що діють у сфері організації та ведення лісового господарства. Організаційно-управлінські чинники загалом можна звести до декількох взаємопов'язаних системних проблем лісогосподарської галузі: державна монополія на спеціальне використання лісових ресурсів; відсутність єдиної системи ведення лісового господарства та управління ним; неефективний

контроль за дотриманням вимог законодавства при заготівлі, перевезенні, зберіганні та реалізації деревини.

Економічні детермінанти в цілому полягають у вимушеній самоокупності і незадовільному рівні фінансового забезпечення СЛП; у підвищеному попиті на деревину незаконного походження на зовнішньому і внутрішньому ринках; неврегульованості ринку деревини.

Нормативно-правові чинники включають недоліки і протиріччя в галузевих законодавчих актах, правових нормах різної юридичної сили, а також невідповідність положень лісового законодавства міжнародним документам.

Соціально-психологічні детермінанти виражаються в деформаціях колективної свідомості у вигляді екоцентричних поглядів, традицій несанкціонованої заготівлі деревини в лісах і полезахисних лісосмугах, споживацькому поводженні з лісовими ресурсами, зневажанні кримінально-правовими заборонами.

6. Міжнародний і закордонний досвід протидії незаконній порубці лісу свідчить про необхідність державного врегулювання питань щодо самозаготівлі і перевезення дров населенням. Країни ЄС створюють інтегровану систему захисту лісів, що включає відповідальне управління, задоволення попиту на деревину, моніторинг стану лісових ресурсів, перевірку законності походження деревини, прозорий ринок деревини, соціально-економічний розвиток сільських територій, міжнародну співпрацю й оперативне реагування на порушення лісового законодавства.

7. Загальносоціальне запобігання незаконній порубці лісу пропонується здійснювати за такими напрямками: удосконалення державної політики у сфері організації, управління та ведення лісового господарства; покращення законодавчого забезпечення охорони лісових ресурсів від незаконних рубок та створення умов для раціонального і прозорого використання лісових ресурсів постійними і тимчасовими лісокористувачами; зниження попиту на незаконно заготовлену деревину і зменшення доходів від її реалізації; формування екологічної

культури; вирішення соціально-економічних проблем сільського населення, що проживає в лісовій місцевості.

8. Спеціально-кримінологічне запобігання незаконній порубці лісу охоплює комплекс заходів впливу на всі ланки механізму незаконної заготівлі та обігу деревини, зменшення можливостей для вчинення злочинів, а також виявлення осіб, схильних до незаконної порубки лісу, та проведення серед них заходів превентивного впливу. Заходи профілактики включають розширення меж природоохоронних територій, обмеження можливостей для контрабанди лісоматеріалів, а також продажу незаконно заготовленої деревини на внутрішньому ринку, електронний облік деревини. Заходи відвернення включають удосконалення системи охорони лісів, підвищення ефективності оперативно-розшукових заходів. Припинення незаконної порубки лісу полягає в оперативному реагуванні на факти розпочатої незаконної заготівлі деревини, а також під час її вивезення з лісосік, перевезення на склади та реалізації.

==== Спiсок використаних джерел

1. Публiчний звіт Державного агентства лiсових ресурсiв України за 2016 р. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/document/177277/pz_0303.pdf (дата звернення: 01.05.2017).
2. Проект Стратегiї сталого розвитку та iнституцiйного реформування лiсового та мисливського господарства України на перiод до 2022 року. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=182224&cat_id=166243(дата звернення: 15.08.2017).
3. Загальна характеристика лiсiв України. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921 (дата звернення: 11.04.2017).
4. Основнi показники ведення лiсогосподарської дiяльностi (1990–2017 рр). URL: <http://kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=3128&lang=1> (дата звернення: 12.02.2018).
5. Охорона лiсу вiд незаконних рубок. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=118945 (дата звернення: 07.07.2017).
6. Исследование Earthsight. Ч. 1: Предыстория. URL: <https://lisportal.ua/122700/> (дата звернення: 20.08.2018).
7. Лiсовий кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3852-12> (дата звернення: 11.01.2017).
8. Стефанкiв О. М., Максимович О. М. Рационалiзацiя природокористування в АПК та формування екологiчної свiдомостi населення : монографiя. Ивано-Франкiвськ : Сiмик, 2012. 180 с.
9. Про затвердження порядку подiлу лiсiв на категорiї та видiлення особливо захисних лiсових дiлянок : постанова Каб. Міністрiв України вiд 16.05.2007 № 733. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF> (дата звернення: 14.03.2017).
10. Попков М. О проблемах реформирования лесного хозяйства. *Лiсiвник*. 2018. 25 трав. URL: http://lesovod.blogspot.com/2018/05/blog-post_852.html (дата звернення: 24.06.2018).
11. Екологiчне право України. Особлива частина : навч. посiб. / О. М. Шумiло, I. В. Бригадир, В. А. Зуев та iн. ; за заг. ред. О. М. Шумiла. Харкiв : ХНУВС, 2017. 384 с.

12. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів : постанова Каб. Міністрів України від 23.05.2007 № 761. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF> (дата звернення: 26.01.2017).
13. Балюк Г. І., Гетьман А. П., Ковальчук Т. Г. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / за ред. Г. І. Балюк. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 368 с.
14. Податковий кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 27.01.2017).
15. Про затвердження Правил рубок головного користування : наказ Держ. ком. ліс. госп-ва України від 23.12.2009 № 364. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0085-10> (дата звернення: 28.01.2017).
16. Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів : постанова Каб. Міністрів України від 12.05.2007 № 724. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF> (дата звернення: 25.01.2017).
17. Про затвердження Санітарних правил в лісах України : постанова Каб. Міністрів України від 27.07.1995 № 555. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF> (дата звернення: 28.01.2017).
18. Сторожук В. Ф. Аналіз нормативного поділу лісів за функціональним призначенням : аналіт. звіт. Київ, 2014. 50 с. URL: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2120/report_storozhuk_analysis_functional_division_of_forests.pdf (дата звернення: 13.01.2018).
19. Комунальні лісогосподарські підприємства і місцеві громади : інформ. довід. / А. Е. Оборська, А. С. Жила, І. М. Матейко, Т. Б. Жила ; за ред. А. Е. Оборської, А. С. Жили. Київ : ЦП Компрінт, 2017. 110 с.
20. Про затвердження Методичних вказівок з відведення і таксації лісо-сік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного лісового агентства України : наказ Держ. ліс. агентства України від 21.01.2013 № 9. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=105079&cat_id=104385 (дата звернення: 01.02.2017).
21. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, пов'язаної з реалізацією та експортом лісо-матеріалів : Закон України від 08.09.2005 № 2860-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2860-15> (дата звернення: 16.03.2017).

22. Митний тариф України групи (01-72) : дод. до Закону України «Про Митний тариф України» від 19.09.2013 № 584-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584%D0%B0-18> (дата звернення: 25.07.2018).
23. З 2019 року запроваджуються нові національні стандарти якості деревини, гармонізовані з європейськими. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=32888 (дата звернення: 10.02.2019).
24. Новий рік – нові стандарти. Круглі лісоматеріали класифікуватимуться за новими правилами. URL: <https://derevoobrobnyk.com/a/2cb3a011414a/novuj-rik-novi-standarty> (дата звернення: 10.02.2019).
25. Illegal Logging and Illegal Activities in the Forestry Sector: Overview and Possible Issues for the UNECE Timber Committee and FAO European Forestry Commission. 11 p.
26. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів : Закон України від 06.09.2018 № 2531-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2531-19> (дата звернення: 25.10.2018).
27. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.01.2017).
28. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
29. Скільки цього року доведеться заплатити на Березівщині за екологічні дрова? *Закарпатське обласне управління лісового та мисливського господарства*. 2018. URL: <https://zakarpatlis.gov.ua/skilkytsoho-roku-dovedetsya-zaplatyty-na-berehivschyni-za-ekolohichni-drova/> (дата звернення: 19.01.2018).
30. Чернявський М., Тарасенко В. Законодавче регулювання у сфері незаконних рубок. *Еколого-економічні та соціальні проблеми неефективних і несталих методів ведення лісового господарства та незаконних лісозаготівель в Україні* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 2–3 груд. 2010 р.). Львів : ТОВ Зелений Хрест, Ліга-Прес, 2011. С. 52–58.

31. Чернявський М., Генік Я., Соловій І. Основні причини неефективних і несталих методів ведення лісового господарства та незаконних лісозаготівель в Україні. *Еколого-економічні та соціальні проблеми неефективних і несталих методів ведення лісового господарства та незаконних лісозаготівель в Україні* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 2–3 груд. 2010 р.). Львів : ТОВ Зелений Хрест, Ліга-Прес, 2011. С. 81–89.
32. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 10.12.2004 № 17. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04> (дата звернення: 21.01.2017).
33. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
34. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. Харків : Право, 2018. 472 с.
35. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Кримінально-правова кваліфікація незаконної порубки лісу : практич. посіб. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Є. О. Дідоренка, 2017. 213 с.
36. Шульга А. М. Злочини проти довкілля. Питання кваліфікації : наук.-практ. вид. Харків : НікаНова, 2012. 192 с.
37. Сторчоус О. Кримінальна відповідальність за самовільні порубки лісу : навч. посіб. Київ : ВАІТЕ, 2012. 116 с.
38. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : постанова Каб. Міністрів України від 23.07.2008 № 665. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF> (дата звернення: 21.01.2017).
39. Про затвердження Інструкції з обліку продукції лісозаготівель, лісопиляння і деревообробки на підприємствах Державного комітету лісового господарства України : наказ Держкомлісгоспу від 19.12.2003 № 205.
40. Кравець П. В. Огляд законодавства з питань системи контролю руху лісопродукції в Україні : аналіт. звіт. Київ, 2014. 25 с. URL: http://sfmu.org.ua/files/Kravets_analit1.pdf (дата звернення: 01.11.2017).

41. Проект положення «Про порядок реалізації необробленої деревини» від 29.05.2015. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=148023&cat_id=32888 (дата звернення: 31.01.2017).
42. Зелинский А. Ф. Криминальная мотивация хищений и иной корыстной преступной деятельности : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1991. 71 с.
43. Гавриш С. Б. Уголовная ответственность за незаконную порубку леса : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1980. 216 с.
44. Прохоров Л. А., Прохорова М. Л. Уголовное право : учебник. Москва : Юристъ, 1999. 208 с.
45. Марець Б. М. Сукупність злочинів при незаконній порубці лісу та крадіжці деревини. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2014. №4. С. 187–190.
46. Кампос Э., Прадхан С. Многоликая коррупция: выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления. Москва : Альпина Паблишер, 2010. 552 с.
47. Екологічне лихо: винищення лісів в Україні. URL: <https://ecology.unian.ua/1272491-ekologichne-liho-vinishchennya-lisiv-v-ukrajini.html> (дата звернення: 01.02.2017).
48. Про гроші, що пахнуть чадним газом. URL: https://dt.ua/columnists/pro-groshi-scho-pahnut-chadnim-gazom-nelegalne-kustarne-virobnictvo-derevnogo-vugillya-tretiy-za-poshirennyam-pislya-nelegalnogo-vidobutku-burshtinu-ta-nezakonnoyi-zagotivli-lisu-vid-chornogo-biznesu-242364_.html (дата звернення: 07.02.2017).
49. Найдохідніші нелегальні бізнеси, включаючи бурштиновий. URL: <https://rivnepost.rv.ua/news/naydokhidnishi-nelehalni-biznesi-vklyuchayuchi-burshtinovi> (дата звернення: 08.02.2017).
50. Філіпович В. Є. Оперативний контроль поширення нелегального видобутку бурштину та оцінка збитків, заподіяних державі, за матеріалами багатозональної космічної зйомки. *Екологічна безпека та природокористування*. Київ, 2015. №4. С. 91–97.
51. Бурштинова лихоманка знищує ліси Рівненського Полісся. URL: <https://fincontrol.com.ua/news-public.php?id=24> (дата звернення: 10.02.2017).

52. Волинські лісові господарства продають деревину офшорам. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/volynski-lisovi-hospodarstva-prodaiut-derevynu-ofshoram/> (дата звернення: 11.02.2017).
53. Інформація щодо незаконної порубки лісу та видобування корисних копалин. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=192803 (дата звернення: 15.02.2017).
54. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 3 : Практична кримінологія. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2008. 320 с.
55. Публічний звіт Держекоінспекції України за 2016 рік. URL: <http://oldversion.dei.gov.ua/menyu-3/2011-12-19-07-30-27/2017/3594-publicnij-zvit-derzhekoinspektsiji-ukrajini-za-2016-rik.html> (дата звернення: 25.03.2017).
56. Звіт про результати аудиту ефективності виконання повноважень органами державної влади в частині забезпечення повноти справляння податків та інших надходжень до державного бюджету суб'єктами господарювання у сфері лісового господарства. Київ : Рахунк. палата, 2017. 53 с. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16753673/zvit_22-2_2017.pdf?subportal=main (дата звернення: 05.06.2018).
57. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. 128 с.
58. Иншаков С. М. Исследование преступности. Проблемы методики и методологии : монографія. Москва : Юнити-Дана, 2012. 335 с.
59. Турлова Ю. А. Деякі оціночні показники латентності екологічної злочинності. *Право і суспільство*. 2016. № 3, ч. 2. С. 194–199.
60. Турлова Ю. А. Фактори латентності екологічної злочинності. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 2. С. 95–102.
61. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони пралісів згідно з Рамковою конвенцією про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 23.05.2017 № 2063-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2063-19/paran11#n11> (дата звернення: 01.05.2018).

62. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Проблеми застосування й удосконалення кримінально-правової заборони, присвяченої незаконній порубці лісу. *Юридичний науковий електронний журнал*. Запоріжжя, 2016. № 6. С. 178–190.
63. Викрили злочинну схему експорту до ЄС: причетні волиняни. URL: <https://www.volynnews.com/news/aktsenti/vykryly-zlochynnu-skhemu-eksportu-lisu-do-yes-zamishani-volyniany-/> (дата звернення: 11.11.2017).
64. Архів Сумського районного суду Сумської області, справа 1–21/2011.
65. Експорт деревини до ЄС: хто знищує ліси України. *AgroNews.ua*. 2018. URL: <https://agronews.ua/node/93757> (дата звернення: 09.09.2018).
66. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
67. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения : учеб. пособие. Горький : Горьков. высш. шк. МВД СССР, 1974. 168 с.
68. Антонян Ю. М., Эминов В. Е. Личность преступника. Криминологическое психологическое исследование : монографія. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2014. 368 с.
69. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. Санкт-Петербург : Юрид. Центр Пресс, 2004. 366 с.
70. Зелінський А. Ф. Криминологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.
71. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
72. Кудрявцев И. А., Рагинова Н. А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка). Москва : МГУ, 2000. 192 с.
73. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Высш. шк., 1982. 161 с.
74. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник : в 2 т. Т. 1 : Общая часть. Москва : Юрайт, 2011. 1003 с.

75. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 432 с.
76. Головкін Б. М., Наваляна Я. Т. Психологічні особливості злочинців. *Форум права*. 2012. Вип. №4. С. 223–230.
77. Голіна В. В., Головкін Б. М., Валуйська М. Ю. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
78. Леденьов А. Що відбувається з українським лісом. Про що не розповіли в звіті Earthsight. 2018. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/publications/avtonomnij-lis-abo-pro-shcho-ne-rozpozvili-v-zviti-earthsight-2484184.html> (дата звернення: 19.09.2018).
79. Обвинувальний акт по факту незаконної порубки лісу на суму більш ніж мільйон гривень скеровано до суду. URL: <http://procherk.info/news/7-cherkassy/56333-obvinuvalnij-akt-po-faktu-nezakonnoyi-porubki-lisu-na-sumu-bilsh-nizh-miljon-griven-skеровано-do-sudu> (дата звернення: 10.10.2017).
80. На Закарпатті викрили корупційну схему вирубки лісу. URL: http://vgolos.com.ua/news/na_zakarpatti_vykryly_koruptsiynu_shemu_vyrubky_lisu_289578.html (дата звернення: 07.12.2017).
81. Шарипова О. В. Уголовная ответственность за незаконную порубку деревьев и кустарников, уничтожение или повреждение лесов (по материалам Дальневосточного региона) : дис. ... канд. юрид. наук. Омск, 2006. 180 с.
82. Джужа О. М., Василевич В. В., Колб О. Г. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Атіка, 2010. 312 с.
83. Гуров А. И. Профессиональная преступность. Москва : Юрид. лит., 1990. 304 с.
84. Гришко Лілія. «Бурштинова лихоманка» загрожує Україні екологічною катастрофою. 2016. URL: <https://www.dw.com/uk/бурштинова-лихоманка-загрожує-україні-екологічною-катастрофою/a-19077234> (дата звернення: 07.11.2017).
85. Руденко Анастасія. Замість лісу – забудова, а на активістів – тітушки. Що відбувається у Приірпінні. URL: <https://rubryka.com/article/bucha-gostomel-vyrubka-lisiv/> (дата звернення: 10.10.2018).

86. Мельник О. В., Поліщук Г. С., Левченко Ю. О. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні : монографія. Київ : ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2014. 178 с.
87. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2017. Вип. 64. С. 245–253.
88. Мусієздов О. О., Лісовенко Д. О. Особливості екологічної свідомості населення України. *Людина та довкілля. Проблеми неоекології*. Харків, 2015. Вип. № 1–2. С. 129–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltd_2015_1-2_19 (дата звернення: 11.01.2018).
89. Максименко О. О. Деякі особливості споживацького ставлення до природи. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2003_01/sb01_42.pdf (дата звернення: 11.09.2018).
90. Кедров Б. М. Научная концепция детерминизма. *Современный детерминизм. Законы природы* : сб. ст. / под ред. Г. А. Свечникова. Москва : Мысль, 1973. 527 с.
91. Головкін Б. М. Причинність у системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_24 (дата звернення: 12.02.2018).
92. Волков Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения : монография. Москва : РУДН, 2004. 128 с.
93. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 380 с.
94. Козич І. В. Політика у сфері протидії злочинності в системі державної політики. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. №2. С. 82–87.
95. Звіт «Про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів на ведення лісового і мисливського господарства, охорону і захист лісів в лісовому фонді та розпорядження об'єктами державної власності, які належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів». Київ, 2016. URL: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16750220/Zvit_22-1.pdf?subportal=main (дата звернення: 27.03.2018).

96. Головкін Б. М. Злочинність у сфері економіки. *Форум права*. 2013. № 3. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_3_24 (дата звернення: 20.05.2018).
97. Сторожук В. Ф. Загальна оцінка стану управління лісами в Україні : аналіт. звіт. Київ : Fleg, 2016. 83 с.
98. Корупційні ризики та недоліки законодавчого регулювання лісового господарства України. Київ : Центр політико-прав. реформ, 2009. 47 с.
99. Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію : постанова Каб. Міністрів України від 19.04.2017 № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF1> (дата звернення: 21.04.2018).
100. Про бюджетне фінансування лісового та мисливського господарства у 2016 році. 2016. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=163493&cat_id=32888 (дата звернення: 09.01.2017).
101. Про Державний бюджет України на 2017 рік : Закон України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19> (дата звернення: 19.03.2017).
102. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19> (дата звернення: 01.02.2018).
103. Можливості заготівлі деревного палива в лісах України : аналіт. зап. БАУ № 19 / Г. Г. Гелетука, Т. А. Железна, А. В. Пастух та ін. 2018. URL: www.uabio.org/activity/uabio-analytics/3495-position-paper-uabio-19 (дата звернення: 11.05.2018).
104. Лісогосподарська діяльність у 2016 р. / Держ. служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/express/expr2017/expres_u.html (дата звернення: 18.07.2018).
105. Причетні до корупції. Як компанії-мільярдери та уряди ЄС не справляються з проблемами українських лісів. 2018. 63 с. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/624187_0d15e932377e4251898bebaaa71edf2e.pdf (дата звернення: 19.09.2018).

106. Попков М. Лісові реформи знову доведеться готувати майже з нуля. *Український лісовод*. 2016. URL: <http://pryroda.in.ua/lis/myhayloporpkov-lisovi-reformy-znovu-dovedetsya-hotuvaty-mayzhe-z-nulya/> (дата звернення: 12.04.2018).
107. Ярошук О. Ціна заборони: як мораторій на експорт деревини вплинув на економіку України. *Європейська правда*. 2017. 22 лют. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2017/02/22/7062034/> (дата звернення: 10.06.2018).
108. Якель Р. Аукціонні торги втрачають своє значення. У 2016 р., щонайменше, 6,5 млн куб. м лісу реалізовано за прямими договорами або «лівими» схемами. *ZN, UA*. 2017. Вип № 14. URL: https://dt.ua/business/aukcionni-torgi-vtrachayut-svoeye-znachennya-u-2016-r-schonaumentshe-6-5-mln-kub-m-lisu-realizovano-za-pryamimi-dogovorami-abo-livimi-shemami-239790_.html (дата звернення: 11.03.2018).
109. Тарифи на послуги ЖКГ не відповідають рівню платоспроможності українців. 2017. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/politics/3864045/> (дата звернення: 29.06.2017).
110. Структура сукупних витрат / Держ. служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/XLS/strukt2010_xls_u.zip (дата звернення: 15.12.2017).
111. These Economies Are Getting More Miserable this Year. Bloomberg. 2017. URL: https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-03/these-countries-are-getting-more-miserable-this-year?cmpid=socialflow-twitter-business&utm_content=business&utm_campaign=socialflow-organic&utm_source=twitter&utm_medium=social (дата звернення: 04.04.2017).
112. Шангіна Л., Юрчишин В. Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні. Київ : Заповіт, 2017. 44 с.
113. Директива (ЄС) №995/2010 Європейського парламенту і Ради від 20 жовтня 2010 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:295:0023:0034:EN:PDF> (дата звернення: 13.11.2017).

114. Ворона В. А. Подолання антропоцентризму як передумова зміни ставлення до тварин в західній культурі. *Гілея: науковий вісник* : всеукр. фах. вид. Київ, 2016. Вип. 114. С. 215–218.
115. У сфері екології в Україні панує правовий нігілізм – експерт. 2012. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24808566.html> (дата звернення: 28.12.2016).
116. Підтримка відповідального лісокористування для сталого розвитку Українських Карпат / WWF Global. URL: http://wwf.panda.org/uk/our_work/forests/sustainable_forestry/archive/sustainable_forestry_in_carpathians/ (дата звернення: 22.11.2016).
117. Павелко А., Скрильніков Д. Незаконні рубки в Україні. Збір даних. *Сентендре*. 2010. URL: http://www.envsec.org/publications/fact_finding_illegal_logging_ua_feb_11.pdf (дата звернення: 20.02.2018).
118. Науменко Г. Г. Екологічна культура як інтегруючий засіб формування гуманістичних цінностей. *Гілея: науковий вісник* : всеукр. фах. вид. Київ, 2010. № 32. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_32/Gileya32/F4_doc.pdf (дата звернення: 21.02.2018).
119. Піхур С. І. Особливості розвитку підприємництва в лісовому господарстві. *Науковий вісник НЛТУ*. 2004. Т. 14, № 2. С. 200–205.
120. Analysis of U. S. residential wood energy consumption: 1967–2009 / Song Nianfu, Aguilar Francisco X., Shifley Stephen R., Goerndt Michael E. *Energy Economics*. 34 (2012). P. 2116–2124. URL: https://www.fs.fed.us/nrs/pubs/jrnl/2012/nrs_2012_song_001.pdf (дата звернення: 04.07.2017).
121. Tree Cutting. *U. S. D. A. Forest Service*. URL: <https://www.fs.fed.us/visit/know-before-you-go/tree-cutting> (дата звернення: 05.07.2017).
122. Timson Floyd G. The personal-use firewood program on three national forests: a cost analysis. Res. Pap. NE-527. Broomall, PA : U. S. Department of Agriculture, Forest Service, Northeastern Forest Experiment Station. 1983. 8 p. URL: https://www.fs.fed.us/ne/newtown_square/publications/research_papers/pdfs/scanned/OCR/ne_rp527.pdf (дата звернення: 06.07.2017).
123. Firewood Cutting. *U. S. D. A. Forest Service*. URL: https://www.fs.usda.gov/wps/portal/fsinternet/cs/detail!/ut/p/z/04_Sj

- 9CPyKssy0xPLMnMz0vMAfIjo8zijQwgwNHcWn_DI8zPyBcqYKBfkO2oCABZcx5g/?position=Not%20Yet%20Determined.Html&pname=Forest%20Service%20-%20Forest%20Products%20Permits&ss=110612&navtype=BROWSEBYSUBJECT&pnavid=16000000000000&navid=160110000000000&ttyp-e=detail&cid=fsbdev7_007236 (дата звернення: 08.07.2017).
124. Firewood Cutting Permits Six Rivers National Forest. *U. S. D. A. Forest Service*. URL: https://www.fs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/stelprdb5415103.pdf (дата звернення: 14.07.2017).
125. Forest Permits for Firewood Collection. URL: <http://northernarizonafirewood.com/diy/> (дата звернення: 17.07.2017).
126. Province raises fines for illegal logging. *HeraldNews*. 2016. URL: <http://thechronicleherald.ca/novascotia/1402736-province-raises-fines-for-illegal-logging> (дата звернення: 18.07.2017).
127. Firewood Permit. URL: <https://www.for.gov.bc.ca/drm/forms/> (дата звернення: 19.07.2017).
128. Forest land ownership. URL: <http://www.nrcan.gc.ca/forests/canada/ownership/17495> (дата звернення: 11.12.2017).
129. Annual rent. URL: <https://www2.for.gov.bc.ca/hth/timber-tenures/annual-rent.htm> (дата звернення: 25.12.2017).
130. Forest Act. URL: http://www.bclaws.ca/Recon/document/ID/freeside/96157_03#part3_division2 (дата звернення: 26.12.2017).
131. Моисеев Н. А., Киселев Г. М., Назаренко Е. Б. Экономика лесного хозяйства. Москва : МГУЛ, 2004. 204 с.
132. Польовський А. М. Аналіз досвіду США щодо продажу деревини з державних лісів. *Науковий вісник НЛТУ*. 2012. № 12, т. 22. С. 306–309.
133. Who Owns the Forest. 2016. URL: <http://skyddaskogen.se/en/who-owns-the-swedish-forest> (дата звернення: 21.01.2018).
134. Department of Forest Ecology and Management. URL: <https://www.slu.se/en/departments/forest-ecology-management/> (дата звернення: 22.01.2018).
135. Matti Palo and Jussi Uusivuori. Forest-based Development in Finland. URL: <http://www.metla.fi/wfse/publications/uusivuori.pdf> (дата звернення: 25.01.2018).

136. Кравець П. В., Лабзєбник М. М., Хань Є. Ю. Закордонний досвід налагодження систем контролю руху і стеження деревини. Київ : Enpi east fleg II, 2015. 29 с. URL: http://sfmu.org.ua/files/0CD8_1.pdf (дата звернення: 17.03.2018).
137. Кравець П. В. Заключний звіт «Удосконалення системи контролю за рухом деревини в Україні та підготовки заключних пропозицій щодо змін до національного законодавства». Київ : Enpi east fleg II, 2015. 54 с. URL: http://www.enpi-fleg.org/site/assets/files/1899/sistemi_kontroliu_za_rukhom_derevini_v_ukra_n_ta_propozite_zm_n_do.pdf (дата звернення: 18.03.2018).
138. Кузик А. Д., Попович В. В. Діяльність державних і міжнародних організацій у сфері захисту лісів, ландшафтного біорізноманіття та довкілля. *Пожежна безпека*. 2009. № 14. С. 92–97.
139. A new EU Forest Strategy: for forests and the forest-based sector. Brussels, 2013. URL: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:21b27c38-21fb-11e3-8d1c-01aa75ed71a1.0022.01/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 15.11.2017).
140. Sustainable Forestry and the European Union: Initiatives of the European Commission. 2003. 56 p. URL: <http://ec.europa.eu/environment/forests/pdf/sustforest.pdf> (дата звернення: 13.08.2017).
141. What is the EU FLEGT Action Plan? *EU FLEGT Facility*. URL: <http://www.euflegt.efi.int/flegt-action-plan> (дата звернення: 05.02.2018).
142. Natura 2000. 2008. URL: http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/index_en.htm (дата звернення: 19.02.2018).
143. Rural Development 2014–2020. URL: https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020_en (дата звернення: 23.02.2018).
144. Forest Land Ownership Change in Europe. *COST Action FP1201 FACESMAP Country Reports*. Vienna, 2015. 720 p. URL: http://aura.abdn.ac.uk/bitstream/handle/2164/4748/FP1201_Country_Reports_Joint_Volume.pdf?sequence=1 (дата звернення: 11.02.2018).
145. Water Scarcity and Droughts in the European Union. URL: http://ec.europa.eu/environment/water/quantity/scarcity_en.htm (дата звернення: 11.02.2018).

146. Renewable energy directive. URL: <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/renewable-energy/renewable-energy-directive> (дата звернення: 12.02.2018).
147. Sustainable Development. URL: http://ec.europa.eu/environment/eussd/escp_en.htm (дата звернення: 10.02.2018).
148. Council Directive 1999/105/EC of 22 December 1999 on the marketing of forest reproductive material. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31999L0105> (дата звернення: 13.02.2018).
149. MCPFE Information Document on Data Collection and Compiling the Statistics On Protected and Protective Forest and Other Wooded Land in Europe. Warsaw, 2006. 16 p. URL: http://www.foresteurope.org/docs/reporting/MCPFE_INFO_DOC_on_data_collection_on_Protected_forests.pdf (дата звернення: 18.02.2018).
150. Tikkanen I. Forest policy development challenges in Europe – Where to focus on? 2005. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/41028> (дата звернення: 16.09.2017).
151. Колбасов О. С., Краснов Н. И. Эффективность юридической ответственности в охране окружающей среды. Москва, 1985. 224 с.
152. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.
153. Сторожук В. Огляд стану адаптації українського лісового законодавства до законодавства Європейського Союзу. 2017. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:V_FpuX2k-hgJ:www.enpi-fleg.org/site/assets/files/2121/report_storozhuk_assessment_approximation_ukraines_forestry_legislation_to_eu.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua (дата звернення: 18.11.2018).
154. Україна перейшла на нові національні стандарти якості деревини, гармонізовані з європейськими: прес-служба Держлісагентства. URL: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=197884&cat_id=32888 (дата звернення: 09.01.2019).
155. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля. Київ, 2015. URL: https://menr.gov.ua/files/docs/draft_NAS_FEB2015.pdf (дата звернення: 20.10.2018).

156. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : постанова Каб. Міністрів України від 06.08.2014 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF> (дата звернення: 02.08.2018).
157. Протокол «Про стале управління лісами до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат». URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_532 (дата звернення: 01.04.2017).
158. Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат : Закон України від 07.04.2004 № 1672-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1672-15> (дата звернення: 02.08.2018).
159. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року : розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80> (дата звернення: 04.08.2018).
160. Про додаткові заходи щодо розвитку лісового господарства, раціонального природокористування та збереження об'єктів природно-заповідного фонду : Указ Президента України від 21.11.2017 № 381/2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/3812017-23066> (дата звернення: 15.12.2017).
161. Єгорова Т. П. Охорона лісів за законодавством України та країн СНД: порівняльно-правовий аналіз : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 279 с.
162. Чечелюк П. Ліс України: «стратегія» без стратегії. *ZN,UA*. 2017. Вип. № 45. URL: https://dt.ua/macrolevel/lis-ukrayini-strategiya-bez-strategiyi-261331_.html (дата звернення: 11.12.2017).
163. МЕРТ оприлюднив перелік держпідприємств, що підлягають приватизації. 2017. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/437615.html> (дата звернення: 29.07.2017).
164. Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2020 роки : постанова Каб. Міністрів України від 01.03.2010 № 243. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/243-2010-%D0%BF/paran14#n14> (дата звернення: 27.02.2017).

165. Звіт за результатами експертної місії Європейського Союзу ТАІЕХ: «Реформування системи управління лісовим господарством». URL: minagro.gov.ua/system/files/Звіт_2.pdf (дата звернення: 14.11.2018).
166. Правозастосування в лісовому секторі України: стан, проблеми, перспективи. Ч. 2. Київ : Світ. банк, 2011. 40 с. URL: http://pryroda.in.ua/lis/files/2011/07/Pravozasto_v_lisovomu_sektori_Ukrainy.pdf (дата звернення: 17.11.2018).
167. Рєпін К. Як держави регулюють земельні відносини. *Землепорядний вісник*. Київ, 2013. №2. С. 54–57.
168. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. №555 і від 12 травня 2007 р. №724 : постанова Каб. Міністрів України від 26.10.2016 №756. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/756-2016-%D0%BF/paran9#n9> (дата звернення: 22.07.2017).
169. Савущик М. П. Сучасні європейські практики лісовирощування, порівняння їх з українськими. 2015. URL: <https://www.lisportal.org.ua/25386/> (дата звернення: 17.12.2017).
170. Щодо вдосконалення механізмів продажу необробленої деревини : наказ Держ. ком. ліс. госп-ва України від 10.02.2007 №42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0164-07> (дата звернення: 11.12.2017).
171. Зелена книга «Регулювання ринку деревини» / О. Гончарук, А. Заблудський, І. Грузинська та ін. Київ : Офіс ефектив. регулювання BRDO, 2017. 111 с. URL: <https://regulation.gov.ua/book/17-reguluvanna-rinku-derevini> (дата звернення: 11.01.2018).
172. Цівкач С. Я., Мельниченко О. І. Експертний висновок про відповідність законодавства щодо ринку необробленої деревини конкурентній політиці, законодавству та правозастосуванню в Україні. Київ : Фонд розвитку конкурентоспроможності, 2017. 32 с. URL: http://cdf.com.ua/images/publications/EXPERT-IMPLICATION_ua.pdf (дата звернення: 07.07.2018).
173. Проект Закону України «Про ринок деревини». *CMD-Ukraine*. 2017. URL: <http://cmd-ua.org/uk/zakonoproekt.bXk75/> (дата звернення: 16.06.2018).

174. Законопроект «Про ринок деревини». *Український лісовий портал*. 2018. URL: <http://www.lisportal.pp.ua/94055/> (дата звернення: 16.06.2018).
175. Як українці переходять з газу на дрова та біовідходи. 2016. URL: <http://ecotown.com.ua/news/YAk-ukrayintsi-perekhodyat-z-hazu-na-drova-i-biovidkhody/> (дата звернення: 07.02.2018).
176. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року : постанова Каб. Міністрів України від 15.10.2012 № 1008. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/245757127> (дата звернення: 15.01.2017).
177. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ : Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку Нац. акад. наук України», 2016. 72 с.
178. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-ХІІ (зі змінами). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 16.01.2017).
179. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21.12.2010. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2818-17> (дата звернення: 17.05.2017).
180. Про затвердження Положення про учнівські лісництва : наказ М-ва освіти і науки України від 30.01.2015 № 66. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0339-15> (дата звернення: 15.03.2018).
181. Шкільні лісництва. URL: http://www.lvivlis.gov.ua/uk/structure_school_forest_districts/ (дата звернення: 17.03.2018).
182. Аванесов Г. А. Криминологическая и социальна профілактика. Москва : Акад. МВД СССР, 1980. 528 с.
183. Головкін Б. М. Поняття злочинності на ринку землі. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 270–273.
184. Курганевич Л. П. Водний кадастр : навч. посіб. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. 116 с.

185. Самойленко А. Д., Гальчинський Л. Ю. Аналіз стану інтегрованої системи обліку та контролю лісового сектору агрокомплексу України. *Актуальні проблеми економіки та управління* : зб. наук. пр. молодих вчених. 2017. Вип. 11. URL: ela.kpi.ua/handle/123456789/22600 (дата звернення: 27.07.2018).
186. Основні напрями діяльності Укрдержліспроекту : витяг із статуту. URL: www.lisproekt.gov.ua/diyalnist (дата звернення: 12.09.2018).
187. Оборська А. Е., Голуб М. Г. Методичні рекомендації щодо практичної реалізації вимог стандарту FSC-STD-40-005 V3-1 / за ред. П. В. Кравець, О. П. Павліщук. Київ : FSC Ukraine, 2019. 61 с. URL: <https://ua.fsc.org/preview.fsc-std-40-005-v3-1-ukr.a-341.pdf> (дата звернення: 19.09.2018).
188. Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду : інструктив. та метод. матеріали / О. Василюк, А. Драпалюк, Г. Парчук, Д. Ширяєва ; за заг. ред. О. Кравченко. Львів, 2015. 80 с.
189. Про затвердження Регламенту подання інформації про проведення рубок деревини у лісах : наказ М-ва екології та природ. ресурсів України від 05.03.2013 № 91. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0479-13> (дата звернення: 11.04.2017).
190. Тестов П. Все про вирубку лісу. URL: <http://texty.org.ua/d/deforestation-longread/> (дата звернення: 01.05.2018).
191. 67 незаконних рубок лісу виявили рейдові бригади. 2016. URL: <http://acc.cv.ua/news/chernivtsi/67-nezakonnih-rubok-lisu-viyavili-reydovi-brigadi-18063> (дата звернення: 16.12.2017).
192. Роуз-Аккерман С. Коррупция и государство. Причины, следствия, реформы / пер. с англ. О. А. Алякринского. Москва : Логос, 2010. 356 с.
193. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 : ратифік. Законом України від 04.02.2004 № 1433-15. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 19. Ст. 263.
194. Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія. Харків : Право, 2009. 400 с.

195. Многоликая коррупция: Выявление уязвимых мест на уровне секторов экономики и государственного управления / под ред. Э. Кампоса и С. Прадхана. Москва : Альпина Паблишерз, 2010. 551 с.
196. Муравйов Ю. В. Страхування економічних втрат лісокористування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. № 15. С. 266–270.

Наукове видання

Заїчко Олена Вікторівна

**ЗАПОБІГАННЯ НЕЗАКОННІЙ ПОРУБЦІ
АБО НЕЗАКОННОМУ ПЕРЕВЕЗЕННЮ,
ЗБЕРІГАННЮ, ЗБУТУ ЛІСУ**

Монографія

Видається в авторській редакції

Коректор *М. М. Поточняк*
Комп'ютерна верстка *А. Т. Гринченка*

Підписано до друку 22.03.2019.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 11,16. Обл.-вид. арк. 9,63. Вид. № 2139.
Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»
Тел. (057) 717-28-80